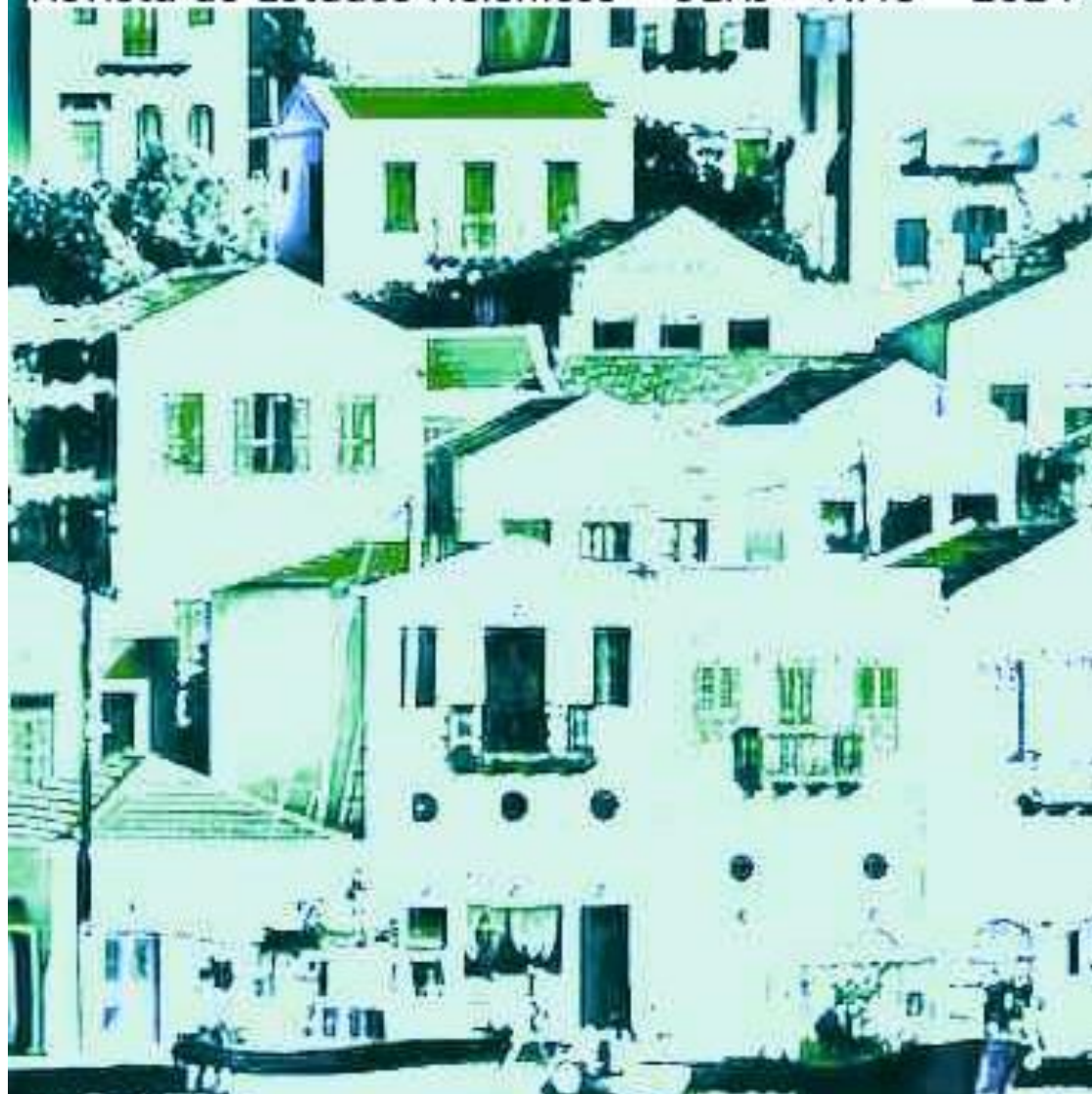

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΛΕΜΜΑ

Revista de Estudos Helênicos - UERJ - N.15 - 2024

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΛΕΜΜΑ

Revista de Estudos Helênicos

Número 15 - 2024

Setor de Grego – Instituto de Letras – UERJ

UNIVERSIDADE DO ESTADO DO RIO DE JANEIRO
CENTRO DE EDUCAÇÃO E HUMANIDADES
INSTITUTO DE LETRAS
DEPARTAMENTO DE LETRAS CLÁSSICAS E ORIENTAIS
SETOR DE GREGO
Rua São Francisco Xavier, 524 – Bloco A – 11.005

TO ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΛΕΜΜΑ - Revista de Estudos Helênicos

Número 15 – 2024
ISSN – 2526-3609

Editoras:

Dulcileide Virginio do Nascimento Braga - UERJ

Fernanda Lemos de Lima - UERJ

Conselho consultivo:

Ioánnis Petrópoulos (Universidade Demócritos da Trácia)

Kalliópi Samiótou (Vanderbilt University – EUA)

Nikoletta Tsitsanoudi-Malidis (Universidade de Ioánnina – Grécia)

Tania Martis Santos (UFRJ)

Sumário

Apresentação

Dulcileide Virginio do Nascimento Braga

Fernanda Lemos de Lima.....7

Η πορεία στο χρόνο της Ελληνικής Γλώσσας και οι νέες μορφές Επικοινωνίας με την αξιοποίηση του διαδικτύου

Τάσος Παπαδόπουλος.....9

Οι ελληνικές ραδιοφωνικές εκπομπές της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία κατά τη διάρκεια του δικτατορικού καθεστώτος (1945-1990)

Ολιέτα Πόλιου.....18

Η φωνή της ΕΡΤ στις εσχατιές της Ελλάδας

Παναγιώτης Τζόκας.....36

Δημοτικό ραδιόφωνο Ξάνθης: προκλήσεις – προοπτικές

Τηλέμαχος Αρναούτογλου.....54

Ο θεατρικός Γ.Μ. Βιζυηνός και το ακριτικό θέατρο ανατολικά του Νέστου

Πολυξένη Καρακατσάνη.....67

Ο Έλληνας Νομπελίστας ποιητής Γιώργος Σεφέρης και η βαθιά νοσταλγία της Σκάλας των Βουρλών στην Σμύρνη της Τουρκίας

Αλεξάνδρα Μαρίνα Λαπουδάνη.....78

Um poema de Pavlos Pezaros, poeta grego, em tradução brasileira

Fernanda Lemos de Lima.....108

Coré e Kore: o mito de Perséfone e a trama de Kore Soong na segunda temporada de *Star Trek: Picard*

Nívea Guimarães Doria.....110

Ερευνητικές και πρακτικές προσεγγίσεις του γλωσσικού λάθους στη διάδοση της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας: Η διδακτική αξιοποίηση του λάθους στη μάθηση

Smaragda Papadopoulou.....126

Apresentação

Dulcileide Virginio do Nascimento Braga - UERJ

Fernanda Lemos de Lima - UERJ

Caros leitores, chegamos ao décimo quinto número de nosso periódico To Ελληνικό Βλέμμα, trazendo temas diversificados em relação à cultura helênica em suas diversas fases, ao longo de mais de 3000 anos de história.

Neste número, publicamos cinco artigos provenientes da colaboração com a professora Nikoletta Tsitsanoudi-Malidis e com o professor Emil Theodorópoulos, a quem externamos nossa gratidão pelo trabalho conjunto. Além disso, contamos com contribuições de autores sediados no Brasil, na Grécia e na Turquia.

Contamos com artigos que discutem a radiodifusão no ambiente helênico da contemporaneidade, refletindo ainda sobre a questão das áreas de fronteiras. Além disso, há um artigo que discute as transmissões radiofônicas para a minoria helênica no ambiente da Albânia.

Também, nesta edição, seguimos com discussões a respeito da língua grega e dos modos de comunicação no ambiente da *internet*. Além disso, contamos com um artigo sobre o teatro de fronteira e a experiência teatral de Vizyinos. Discutiremos o Ensino da grego modern como segunda língua e as questões em torno do “erro”.

A poesia neo-helênica se faz presente neste número através do estudo sobre o poeta Giorgos Seféres, prêmio Nobel de poesia, e do imaginário poético de sua terra natal. Temos ainda a presença do poeta Pavlos Pezaros a partir da tradução do poema de abertura de seu livro *Υγρός Αμφιβληστροειδής*.

Os econtros culturais entre a arte contemporânea e a mitologia grega estão respresentados pela investigação sobre o imaginário de Coré-Perséfone reelaborado na série *Star Trek: Picard*.

Enfim, com alegria imensa, oferecemos esse volume com diversidade de estudos sobre temas helênicos. Boa leitura!

Η ΠΟΡΕΙΑ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ

Τάσος Παπαδόπουλος¹

Περίληψη

Τα νέα Μέσα μας έχουν φέρει πιο κοντά. Έχουν εκμηδενίσει τις αποστάσεις μια και χωρίς κόστος μπορεί κανείς να συνομιλεί με φίλο του στην Αυστραλία και να τον βλέπει στην οθόνη του κινητού του. Όμως οι σημερινές ραγδαίες εξελίξεις της τεχνολογίας δεν μπορούν να μας απομακρύνουν από την γλώσσα μας, που αποτελεί πηγή πολιτισμού και διάδοσης ενός μοναδικού πλούτου, που έμεινε στις νεότερες γενιές μέσω του γραπτού λόγου. Η ομιλούμενη στη χώρα μας γλώσσα έχει ιστορία 3.500 ετών και ανήκει στις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Ελληνικές λέξεις συναντά κανείς τόσο στην αγγλική γλώσσα όσο και στην γαλλική. Η αρχαία ελληνική γραμματεία αποτελεί μοναδική προσφορά στην παγκόσμια κοινότητα.

Λέξεις-κλειδιά: Ελληνικές λέξεις, γλώσσα, πολιτισμός, αρχαία ελληνική γραμματεία

Resumo

As novas mídias nos aproximaram. Eles aniquilaram distâncias, pois é possível conversar com um amigo na Austrália e vê-lo na tela do celular gratuitamente. Mas a rápida evolução tecnológica dos nossos dias não nos pode afastar da nossa língua, que é fonte de cultura e de difusão de uma riqueza única, que foi deixada às gerações mais jovens através da palavra escrita. A língua falada no nosso país tem uma história de 3.500 anos e pertence às línguas indo-europeias. Palavras gregas podem ser

---

¹ Δημοσιογράφος-αρθρογράφος - tpapado1@gmail.com

encontradas em inglês e francês. A literatura grega antiga é uma oferta única para a comunidade mundial.

Pavras-chave: Palavras gregas, língua, cultura, literatura grega antiga

Η γλώσσα είναι πολιτισμός ...

Η γλώσσα είναι ιστορία ...

Η γλώσσα είναι σημαντικό μέρος της ταυτότητας μας...

Η γλώσσα είναι η επικοινωνία μας ...

Η γλώσσα είναι η έκφρασή μας...

Η γλώσσα είναι η αφετηρία κάθε μορφής επικοινωνίας...

1. Σύντομη ιστορική αναδρομή της πορείας της ελληνικής γλώσσας

Όπως αναφέρει σε άρθρο του ο Αμφιλόχιος Παπαθωμάς, Καθηγητής Φιλολογίας στο ΕΚΠΑ με αφορμή την καθιέρωση της 9η Φεβρουαρίου ως Παγκόσμιας Ημέρας της Ελληνικής Γλώσσας“, η Ελληνική ανήκει στην ινδοευρωπαϊκή οικογένεια γλωσσών και ομιλείται αδιαλείπτως στην Ανατολική Μεσόγειο τουλάχιστον κατά τους τελευταίους τριάντα πέντε αιώνες.

Η πορεία της στο χρόνο ξεκίνησε από την εποχή των μυκηναϊκών πινακίδων, της γραμμικής γραφής Β΄ και των ομηρικών ηρώων, έως σήμερα την εποχή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, των greeklish και της ποσοτικής έκρηξης, στην παραγωγή και διακίνηση έντυπου, ηλεκτρονικού και προφορικού λόγου.

Στο μακρύ ταξίδι της, η Ελληνική γλώσσα κατόρθωσε να επιβιώσει παρά τις πολλές εθνικές, πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές περιπέτειες, που έζησαν τους χρήστες της.

Ως όργανο επικοινωνίας και λογοτεχνικής έκφρασης, καλλιεργήθηκε εντατικά, προσέλαβε πολλές μορφές, εξέφρασε ποικίλες ιδεολογίες, βιοθεωρίες και φιλοσοφικά συστήματα.

Τούτο είχε ως αποτέλεσμα να συσσωρευτεί στο πέραςμα του χρόνου ένας απaráμιλλος λεξιλογικός πλούτος, που διευκολύνει τον σημερινό χρήστη στην απόδοση απαιτητικών νοημάτων με σαφήνεια και ακρίβεια”.

2. Η «κοινή» γλώσσα κατά Κοραή

Ο Αδαμάντιος Κοραής, ένα πρόσωπο που αφιέρωσε την ζωή του στην σύγχρονη Ελληνική γλώσσα, όπως επισημαίνει ο καθηγητής Γλωσσολογίας Γιώργος Μπαμπινιώτης, οι Έλληνες υπήρξαν οι πρώτοι μελετητές της ελληνικής και, γενικότερα, της ανθρώπινης γλώσσας, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η ανάλυση της Ελληνικής γλώσσας από τους αρχαίους Έλληνες γραμματικούς και φιλοσόφους αποτέλεσε, μέσω της Λατινικής, την βάση της ανάλυσης όλων των μετέπειτα γλωσσών.

Η ελληνική γλώσσα ως κύρια μορφή «μεταγλώσσας» (λόγου περί γλώσσας), μέσα από την σχολική-παραδοσιακή γραμματική και μέσα από την Παιδεία κυρίως στους χρόνους της Αναγέννησης, απέκτησε την φήμη, της κατεξοχήν καλλιεργημένης γλώσσας, γλώσσας με υψηλό επικοινωνιακό γόητρο και κύρος.

Η «Κοινή», με την έννοια μιας ενιαίας και ομοιόμορφης προφορικής γλώσσας σε όλη την Ελλάδα, δεν υπήρχε ακόμη και στις αρχές του 19ου αιώνα. Οι λόγιοι μιλούν και γράφουν μια λόγια έως αρχαϊζουσα γλώσσα, ενώ η προφορική λαλιά των απλών ανθρώπων είναι ακόμη διαλεκτικά διαφοροποιημένη σε έντονο βαθμό και με πολλούς ξενισμούς.

Ο Κοραής ήταν η πρώτη προσωπικότητα λογίου με ευρύτερη απήχηση στον Ελληνισμό, που υποστήριζε συστηματικά την ανάγκη υιοθέτησης ενιαίας μορφής γραπτής και προφορικής γλώσσας στην Ελλάδα και ως τέτοια προβάλλει την «κοινή», όπως την ονομάζει, γλώσσα, δηλ. την απλή ομιλούμενη, καθαρισμένη (συστηματικά ομιλεί για «καθαρόν») από τις ξενικές λέξεις.

Ο Κοραής θεωρεί απαραίτητη τη συστηματική καταγραφή των λέξεων που χρησιμοποιούν στην ομιλία τους οι Έλληνες σε όλη την Ελλάδα: «πρέπει [...] να συναθροισθῶσιν αἱ λέξεις καὶ φράσεις, εἰς ἓνα λόγον, ἢ ὕλη τῆς γλώσσης ὅλη ἀπ’ ὅλας τὰς πόλεις καὶ χώρας τῆς Ἑλλάδος».

Ο Κοραής δηλ., ελλείπει μιας πραγματικά κοινής στους χρόνους του, δηλ. μιας πανελλήνιας κοινής ομιλουμένης γλώσσας, εισηγείται τη

συγκέντρωση τού λεξιλογίου όλων των ελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων της εποχής του. Αυτό το προτείνει σκόπιμα αποβλέποντας:

α) στον «καθαρμόν τῆς γλώσσης ἀπὸ ἀλλοφύλους λέξεις» (στην αντικατάσταση δηλ. των πολλών τότε ξένων λέξεων με λέξεις ελληνικές από τον θησαυρό τῆς προφορικής γλώσσας των διαλέκτων και ιδιωμάτων)· β) στο να διδάξει διά των λέξεων και τα ίδια τα πράγματα, αφού «τὰ ὀνόματα [δηλ. οι λέξεις] ἐντυπώνουσι μονιμώτερον εἰς τὴν ψυχὴν τὰς ἰδέας τῶν πραγμάτων» · γ) στην αποφυγή ἀκρηστων νεολογισμῶν, όταν υπάρχουν ἤδη οι κατάλληλες λέξεις: «ἢ συνάθροισις τῆς ὕλης τῆς γλώσσης καὶ εἰς Λεξικὸν καταχώρισις ἔχει τοῦτο, ὅτι μᾶς φυλάσσει ἀπὸ τὸν κίνδυνον νὰ πλάσσωμεν νέας λέξεις, ἀμφιβόλου πολλάκις ἀρχῆς καὶ γενέσεως διὰ πράγματα, τὰ ὅποια πρὸ πολλοῦ ἔχουν ὄνομα σημαντικὸν εἰς τὴν γλῶσσαν. Αἱ μὴ ἀναγκαῖαι πλάσεις τῶν ὀνομάτων δὲν πλουτίζουν τὰς γλώσσας» · δ) στο ὅτι η γνώση τῆς σύγχρονης γλώσσας θα βοηθήσει (σταθερὴ ἀντίληψη τοῦ Κοραῖ) στην «εὐκολωτέραν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης μάθησιν».

Τέλος, ο Κοραῖς πρότεινε να τυπωθεῖ σε μια πρώτη μορφή ὅλος ο γνωστός γλωσσικός θησαυρός και δίπλα σε κάθε τυπωμένη σελίδα να υπάρχει μία λευκή, που να συμπληρώνεται με πληροφορίες (άλλους τύπους, πρόσθετες σημασίες, φράσεις, παροιμίες, λέξεις που δεν περιλαμβάνονται στην πρώτη μορφή τού λεξικού κ.λπ.), τις οποίες θα συλλέγουν, χωριστά κινούμενοι, δύο νέοι λόγιοι περιερχόμενοι ὅλη την Ελλάδα.

3. Η νέα ενιαία γλώσσα

Επί υπουργίας Γεωργίου Ράλλη το 1975, καθιερώθηκε επίσημα η ενιαία γλώσσα, δηλαδή η κοινή του γραπτού με αυτήν του προφορικού λόγου, με την παράλληλη καθιέρωση του μονοτονικού συστήματος γραφῆς.

Θυμάμαι το 1975 μετά την Μεταπολίτευση, όταν βρέθηκα νέος σε μια διευθυντική θέση στην ΕΡΤ, φιλόλογοι είχαν αναλάβει την ανασύνταξη των

δημοσιογραφικών κειμένων, προκειμένου η τότε κρατική Ραδιοφωνία και Τηλεόραση να εκπαιδεύσει τρόπον τινά την ελληνική κοινωνία σε μια ενιαία έκφραση προφορικού και γραπτού λόγου. Βεβαίως υπάρχει και η ντοπιολαλιά που ομιλείται σε πολλές περιοχές της Ελλάδας και της Κύπρου. Στην δεκαετία του 1990 με την έναρξη λειτουργίας ιδιωτικών ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών σταθμών βρέθηκαν σε Κύπρο και Κρήτη οργανώνοντας την λειτουργία νέων ραδιοφωνικών σταθμών και καναλιών. Διαπίστωση ότι υπήρχαν πολλά στοιχεία κοινών ιδιοματισμών στον προφορικό λόγο μεταξύ Κρήτης και Κύπρου. Το γεγονός αυτό είχα την ευκαιρία να το συζητήσω και να το επιβεβαιώσω, με μια συνέντευξη που μου παραχώρησε ο καθηγητής γλωσσολογίας Γ. Μπαμπινιώτης.

Η Ελληνική Γλώσσα είναι μια από τις πλουσιότερες ομιλούμενες γλώσσες. Το διαπίστωση, όταν πριν από πολλά χρόνια γνώρισα μια Αμερικανίδα την κα Mack Donald, που ήταν λάτρης του Ελληνικού πολιτισμού. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 είχε αναθέσει σε μια ομάδα Ιαπώνων, να καταγράψουν σε υπολογιστές της εποχής εκείνης, το Ελληνικό λεξιλόγιο. Οι καταγραφές ξεπέρασαν τα έξι εκατομμύρια.

Η Ελληνική γλώσσα κυριαρχεί στην ιατρική επιστήμη μια και ελληνικές ρίζες έχουν υιοθετηθεί τόσο στην Αγγλική όσο και στην Γαλλική ορολογία. Υπάρχουν δύο λεξικά που παρουσιάζουν τις ελληνικές λέξεις τόσο στην Αγγλική όσο και στην Γαλλική γλώσσα.

Εδώ και ένα και πλέον αιώνα στον λόγο ήρθε να προστεθεί και η εικόνα. Αρχικά μέσω του κινηματογράφου και εν συνεχεία με την καθολική παρουσία της τηλεόρασης στα σπίτια μας.

4. Ο Μακ Λούαν και το παγκόσμιο χωριό

Ο Μάρσαλ Μακ Λούαν γεννημένος το 1911 στον Καναδά, που σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Μανιτόμπα και στη συνέχεια στο Κέιμπριτζ της Βρετανίας, εισήγαγε το 1961 στο βιβλίο του ο Γαλαξίας του Γουτεμβέργιου τον όρο «οικουμενικό χωριό», αναφερόμενος στην τηλεόραση, που τότε έκανε τα πρώτα της βήματα.

Τον είπαν «αρχιερέα της μαζικής κουλτούρας» και «μεταφυσικό των media». Ωστόσο μία δεκαετία πριν από τον θάνατό του και άλλα τόσα χρόνια

αργότερα το όνομά του και το έργο του κόντευαν να ξεχαστούν. Αλλά μετά τους προσωπικούς ηλεκτρονικούς υπολογιστές και το Διαδίκτυο ο Μάρσαλ Μακ Λούαν (1911-1980), που προφήτευσε την κυριαρχία τους είκοσι χρόνια πριν από την εμφάνισή τους, θεωρείται από τους πιο πρωτότυπους μεταπολεμικούς στοχαστές. Σε αυτόν αποδίδεται ο όρος *media* που χρησιμοποιούμε καθημερινά. Το βιβλίο του συζητήθηκε επικριτικά στους ακαδημαϊκούς κύκλους και ο συγγραφέας του θεωρήθηκε μαύρο πρόβατο. Το ακαδημαϊκό κατεστημένο δεν μπορούσε να δεχθεί ότι το οικοδόμημα του τυπογραφικού πολιτισμού κλονιζόταν.

Είχε επιβιώσει παγκοσμίως της επανάστασης του Γουτεμβέργιου, είχε περάσει από την περγαμηνή και το χειρόγραφο στο τυπωμένο βιβλίο και τώρα ερχόταν ένας Καναδός να επιχειρήσει να ανατρέψει μεθοδολογίες και αναλυτικά πρότυπα αιώνων και να αποδείξει ότι οι παραδοσιακές μορφές μάθησης ήταν νεκρές και πως η παγκοσμιοποίηση των μέσων, οδηγεί στην παγκοσμιοποίηση της συνείδησης.

Η θεωρία του Μακ Λούαν, όπως αναπτύσσεται στο σημαντικότερο βιβλίο του *Media. Οι προεκτάσεις του ανθρώπου* (1964) ακούγεται ανατρεπτική και σήμερα. Αν η κοπερνίκεια επανάσταση κατέστησε τον άνθρωπο νομοθέτη της φύσης, ο νεότερος πολιτισμός και ειδικότερα τα μέσα που χρησιμοποιεί δεν είναι προέκταση της φύσης αλλά του ανθρώπου.

Η τεχνολογική επανάσταση λοιπόν δεν έρχεται εκ των έξω, όπως συμβαίνει στα βιβλία επιστημονικής φαντασίας, δεν είναι προέκταση της φύσης αλλά του ανθρώπου. Το αυτοκίνητο είναι η «μηχανική νύφη», το ραδιόφωνο «ένα φυλετικό τύμπανο», η τηλεόραση «ο δειλός γίγαντας» και το έντυπο «ο αρχιτέκτονας του εθνικισμού». Η τεχνολογία δηλαδή αποτελεί επέκταση του κεντρικού νευρικού συστήματος.

Αφού τα μέσα δημιουργούν τα περιβάλλοντα, μπορούμε να μιλάμε για οικοσυστήματα πληροφοριών και τότε «το μέσον είναι το μήνυμα». Και αφού η τεχνολογία συνιστά επεξεργασία και συσσώρευση της εμπειρίας, κάθε τεχνολογική εξέλιξη μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως όπλο. Αν λοιπόν κάθε πόλεμος είναι «πόλεμος εικονισμάτων», τότε οι σημερινοί πόλεμοι δεν είναι παρά μάχες άνισων τεχνολογιών, όπως έλεγε. Ο 21ος αιώνας τον επιβεβαιώνει.

Σήμερα εξήντα χρόνια μετά, βλέπουμε ότι η πρόβλεψη του Μακ Λούαν ήταν προφητική, μια και σήμερα όλοι παρακολουθούμε σε Real Time οτιδήποτε συμβαίνει στον πλανήτη και μας δημιουργείται η αίσθηση ότι είμαστε παρόντες, ακόμη και στους πολέμους, όπως συμβαίνει στις μέρες μας στην Ουκρανία.

5. Τα social media

Μετά από κυριαρχία εξήντα και πλέον χρόνων της τηλεόρασης στην χώρα μας, ήρθε να περιοριστεί σημαντικά η επιρροή της, από τα λεγόμενα social media.

Οι ραγδαίες εξελίξεις της τεχνολογίας, το διαδίκτυο, τα νέα εργαλεία, όπως οι εύχρηστες χαμηλού κόστους κάμερες υψηλής ευκρίνειας, που είναι ενσωματωμένες στο κινητό μας, οι οπτικές ίνες, οι δορυφορικές λήψεις, δημιουργούν νέα δεδομένα, που μπορούν να οδηγήσουν σε νέους δρόμους την επικοινωνία, όπως είναι το you tube, το face book, το instagram κλπ. Μισό και πλέον αιώνα μετά, την τηλεοπτική κυριαρχία, ο Μαρκ Ζούκερμπεργκ ιδιοκτήτης της Meta ανακοίνωσε την έναρξη δοκιμών των κοινοτήτων WhatsApp:

«Είναι σαφές εδώ και λίγο καιρό ότι ο τρόπος που επικοινωνούμε στο διαδίκτυο αλλάζει», τόνισε Mr. Facebook και πρόσθεσε ότι «οι περισσότεροι χρησιμοποιούμε κοινωνικά δίκτυα, για να ανακαλύψουμε ενδιαφέρον περιεχόμενο και να παραμείνουμε ενημερωμένοι. Αλλά και για ένα βαθύτερο επίπεδο αλληλεπίδρασης, μια και τα μηνύματα έχουν γίνει το κέντρο της ψηφιακής μας ζωής. Είναι πιο οικεία και ιδιωτικά και με την κρυπτογράφηση είναι επίσης πιο ασφαλή».

Ο ισχυρός άνδρας του διαδικτυακού κολοσσού σημείωσε πως η εταιρεία του εργάζεται πάνω στην επόμενη γενιά προσωπικών μηνυμάτων:

«Με έμφαση στο απόρρητο και την ασφάλεια, προσθέσαμε βιντεοσυνομιλίες, φωνητικά μηνύματα, stories, πληρωμές και πολλά άλλα τόσο στο WhatsApp όσο και στο Messenger. Με τις κοινότητες, δίνουμε -πρόσθεσε- τη δυνατότητα στους ανθρώπους να επικοινωνούν όχι μόνο με στενούς φίλους, αλλά με όλες τις διαφορετικές κοινότητες στη ζωή τους».

«Δημιουργήσαμε τις κοινότητες WhatsApp για να διευκολύνουμε την οργάνωση όλων των ομαδικών συνομιλιών και την εύρεση πληροφοριών. Προσθέτουμε επίσης νέες δυνατότητες σε ομάδες στο WhatsApp, όπως αντιδράσεις, κοινή χρήση μεγάλων αρχείων και μεγαλύτερες ομαδικές κλήσεις», ανέφερε ο Μαρκ Ζούκερμπεργκ και τόνισε ότι «από την αρχή θα ενσωματωθούν λειτουργίες κρυπτογράφησης και ασφάλειας».

Ο επικεφαλής της Meta δήλωσε πως αναμένει ότι οι κοινότητες θα αποτελέσουν σημαντική εξέλιξη για το WhatsApp, αλλά και για την ηλεκτρονική επικοινωνία στο σύνολό της. Υπογράμμισε επίσης ότι θα δημιουργηθούν κοινότητες στο Messenger, το Facebook και το Instagram.

6. Η εξέλιξη της τεχνολογίας ήρθε να εκμηδενίσει τις αποστάσεις

Σε αυτό το νέο κόσμο της επικοινωνίας, οι ακριτικές περιοχές μπορούν κάλλιστα να βρεθούν στο κέντρο των εξελίξεων, σπάζοντας έτσι την γεωγραφική τους απομόνωση, μια και ο σημερινός κόσμος έγινε στην πράξη, αυτό που προέβλεψε στο παρελθόν ο Μάρσαλ Μακ Λούαν για την τηλεόραση, ως ένα οικουμενικό χωριό.

Μπορούν τώρα εύκολα, να αναδείξουν την ιδιαίτερη ταυτότητα τους. Να ακουστεί η φωνή τους σε ένα ευρύτερο κοινό. Να διοργανώνουν εκδηλώσεις, που αφορούν τα επί μέρους ήθη και έθιμά τους. Αλλά και να συμμετέχουν με τους προβληματισμούς τους, στο πολιτικό, πολιτιστικό και κοινωνικό γίγνεσθαι.

Αυτό σημαίνει ότι μέσω του κινητού μας πια, μπορούμε να γυρίσουμε μια ταινία ή να συνομιλήσουμε με εικόνα απευθείας με οποιονδήποτε στον κόσμο.

Άρα το Καστελλόριζο, που είναι τόσο μακριά από το κέντρο της Πρωτεύουσας μπορεί κάλλιστα να βρεθεί πολύ κοντά μας.

Οι απανταχού στον κόσμο Καστελλοριζιοί της διασποράς, μπορούν να μαθαίνουν νέα από την ιδιαίτερη τους πατρίδα και ταυτόχρονα να στέλνουν σε εικόνα όλα όσα συμβαίνουν στον σημερινό τόπο εγκατάστασής τους.

Με ένα laptop και μερικά κινητά 5ης γενιάς, μπορεί να δημιουργηθεί στην ουσία ένα κέντρο εκπομπής, επαφής και επικοινωνίας των απανταχού πολιτών που έλκουν την καταγωγή τους από το Καστελλόριζο.

Και δεν είναι μόνο η δυνατότητα μετάδοσης εικόνας και ήχου, είναι και το ίντερνετικό ραδιόφωνο, που μπορεί να κρατάει με τα μουσικά του ακούσματα και τον ζεστό λόγο, συντροφιά στον καθένα που ζει μακριά από το νησί της καταγωγής του. Από τον ταξιτζή μέχρι τον υπάλληλο ενός γραφείου που ζει και εργάζεται στην Μελβούρνη.

Μπορεί κάλλιστα να συνδέονται μεταξύ τους τα ακριτικά νησιά μέσω ίντερνετ με εικόνα και ήχο από το Καστελλόριζο, μέχρι την Γαύδο και από τους Οθωνούς μέχρι την Σύμη. Να ανταλλάσσουν εμπειρίες από την καθημερινότητα, τις γιορτές τους, τα ήθη κι τα έθιμα τους.

Ήδη εδώ και μια δεκαετία και πλέον, σε πολλές χώρες τα λεγόμενα social media έχουν ξεπεράσει σε εισπράξεις από διαφημίσεις τα παραδοσιακά, όπως είναι το ραδιόφωνο και η τηλεόραση. Αυτό σημαίνει ότι με την διείσδυση των διαφημιστικών πακέτων στο ίντερνετ, μπορεί κάλλιστα αυτή η δραστηριότητα να αποφέρει και κάποια έσοδα.

Ιδού λοιπόν πεδίο δόξης λαμπρό για τους κατοίκους των ακριτικών νησιών να αξιοποιήσουν την τεχνολογία, και χωρίς ιδιαίτερο κόστος, και να βγουν από την γεωγραφική τους απομόνωση.

Οι ελληνικές ραδιοφωνικές εκπομπές της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία κατά τη διάρκεια του δικτατορικού καθεστώτος (1945-1990)

Ολιέτα Πόλιου² -Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας,
Λογοτεχνίας και Ελληνικού Πολιτισμού

Περίληψη

Στην μελέτη αυτή γίνεται λόγος για τις ελληνικές ραδιοφωνικές εκπομπές της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία κατά τη διάρκεια του δικτατορικού καθεστώτος (1945-1990), κυρίως, για την ελληνική εκπομπή του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αργυροκάστρου (1945-1990) και την ελληνική εκπομπή του Ραδιοφωνικού Σταθμού των Τιράνων (1947-1990), μέσω των οποίων σκιαγραφήθηκε το ιστορικό-πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο της Ε.Ε.Μ. κατά τη χρονική περίοδο 1945-1990. Πρόκειται για μια ενδελεχώς αναφορά στη δομή των ειδησεογραφικών, πολιτιστικών και μουσικών προγραμμάτων των ελληνικών ραδιοφωνικών αυτών εκπομπών, όπου η κομμουνιστική ιδεολογία είχε παρεισφρήσει εξ ολοκλήρου.

Λέξεις-κλειδιά: ελληνικές ραδιοφωνικές εκπομπές, Εθνική Ελληνική Μειονότητα

Abstract

This study refers to the Greek radio broadcasts of the Ethnic Greek Minority in Albania during the dictatorial regime (1945-1990), mainly, for the Greek broadcast of the Radio Station of Gjirokastra (1945-1990) and the Greek broadcast of the Radio Station of Tirana (1947-1990), through which the historical-political, economic and social context of E.E.M. was

---

² Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Εκπαιδευτικός, πρ. Λέκτορας Τμήματος Ελληνικής Γλώσσας, Λογοτεχνίας και Ελληνικού Πολιτισμού - poliouolga@yahoo.gr

outlined. during the time 1945-1990. It is a thorough reference to the structure of the news, cultural and musical programs of these Greek radio broadcasts, where the communist ideology had completely infiltrated.

Palavras-chave: Transmissões de rádio gregas, minoria nacional grega

1. Εισαγωγή

Ο πρώτος ραδιοφωνικός σταθμός στην πόλη του Αργυροκάστρου υπήρξε ο ραδιοφωνικός σταθμός με τον τίτλο «Ραδιοαλήθεια» ή «Ράδιο Αλήθεια» ο οποίος ιδρύθηκε από τους Ιταλούς πέντε μήνες πριν από την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (1939 - 1945) ενώ στις αρχές του πολέμου (1939-1940), αφού τα ιταλικά στρατεύματα είχαν εισβάλει στην Αλβανία στις 7 Απριλίου του 1939, διοικούνταν από Έλληνα. Ο εν λόγω ραδιοφωνικός σταθμός λειτουργούσε με ερτζιανά (ηλεκτρομαγνητικά κύματα ή ερτζιανά κύματα - Hertz (από τον Heinrich Hertz)) και καλώδιο και παρέμεινε ενεργός και πολύ αργότερα όταν σε κάθε χωριό της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία μετέφεραν τους τηλεβόες (ντουντούκες, μεγάφωνα). Ο σταθμός αυτός μετέδιδε εκπομπές στην αλβανική και ιταλική γλώσσα, και ιδίως μουσική στην ιταλική.

Σύμφωνα με τον συντάκτη Πάνο Τσούκα, ο ιταλικός αυτός ραδιοφωνικός σταθμός με τον τίτλο «Η αλήθεια» ιδρύθηκε στο κάστρο του Αργυροκάστρου από τους Ιταλούς κατακτητές με σκοπό να σαλπίσει το γεγονός ότι η κατάληψη της Αλβανίας (1939) από την Ιταλία ήταν σωστή και δίκαιη, ενώ παράλληλα γίνονταν οι προετοιμασίες για την εισβολή και κατάληψη της Ελλάδας (28 Οκτωβρίου 1940). Ο ραδιοφωνικός αυτός σταθμός χαρακτηρίστηκε ως «ένας εχθρικός σταθμός για την πόλη του Αργυροκάστρου, που μόνο την αλήθεια δεν έλεγε».³

---

³ Πάνος Τσούκας, «Μιλάει το Αργυρόκαστρο...», «Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα», Νοέμβρης 1990, σελ. 3.

Κατά τον μελετητή Νέστορα Τυροβούζη, ο ραδιοφωνικός σταθμός της Θεσσαλονίκης «Ράδιο Τσιγγιρίδη» (ο οποίος ιδρύθηκε το 1928 και βρισκόταν στην πρώτη γραμμή πριν καν αρχίσει ο αγώνας), λίγο πριν τον πόλεμο, προπολεμικά είχε διαταχθεί «να εξέπεμπε παρενοχλητικές παρεμβολές δια τον ιταλικόν σταθμόν Αργυροκάστρου “Ραδιοαλήθεια”»⁴ και το 1940, με την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου (1940-41), κατασκευάστηκε ένας μικρός πομπός βραχέων κυμάτων για τις ανάγκες των στρατευμάτων που πολεμούσαν στην Αλβανία. Ο σταθμός αυτός λειτούργησε μέχρι και την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στην Αθήνα, τον Απρίλιο του 1941.⁵

Στις 18 Σεπτεμβρίου 1945 η πόλη του Αργυροκάστρου απέκτησε τον δικό της ραδιοφωνικό σταθμό και στους αιθέρες της πόλης του Αργυροκάστρου χύθηκε μια ενθουσιώδης φωνή μέσα από τα ηλεκτρομαγνητικά κύματα:

«Σας μιλά ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Αργυροκάστρου! Ακούστε μας κάθε βράδυ από τις 15:15 μέχρι ως τις 21:00 η ώρα!»

Ο τοπικός Ραδιοφωνικός Σταθμός Αργυροκάστρου (ΡΣΑ), εκτός από την εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα» η οποία είχε πρωτοεμφανιστεί τρεισήμισι μήνες νωρίτερα (25 Μαΐου 1945), αποτελούσε για την Ε.Ε.Μ. ένα επιπλέον δώρο του Κόμματος μιας κι ένα μέρος του προγράμματός του ήταν καθορισμένο προκειμένου να μεταδίδεται εκπομπή στην ελληνική γλώσσα για τους Έλληνες ακροατές της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας με σκοπό να «ακούσουν τα προβλήματά τους και τη γλώσσα τους».⁶

Το 1945, ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Αργυροκάστρου (ΡΣΑ) αποτελούσε ένα «δώρον άδωρο» για τα χωριά της Ε.Ε.Μ. εξαιτίας της έλλειψης του ηλεκτρικού ρεύματος και του ραδιοφώνου γενικότερα στην αγορά. Γι' αυτόν τον λόγο, το αλβανικό κράτος είχε μεριμνήσει να τοποθετηθούν μεγάφωνα σε πανύψηλες κολόνες, η λεγόμενη «ραδιοποίηση» όπως χαρακτηρίστηκε εκείνη την εποχή, κυρίως στην πόλη του Αργυροκάστρου και στην Δερόπολη με σκοπό την αποκατάσταση του προβλήματος αυτού. Όμως, ακόμη και με την έλευση του ηλεκτρικού ρεύματος το 1967 στα χωριά, ο ΡΣΑ συνέχιζε να λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο, δηλ. τους τηλεβόες (μεγάφωνα, ντουντούκες)

⁴ Από επιστολή του Χρ. Τσιγγιρίδη προς την Γενική Διοίκηση Μακεδονίας με ημερομηνία 3 Αυγούστου 1945 (Αριθμός Πρωτοκόλλου Γραφείου Τύπου Θεσσαλονίκης 417/4.8.45).

⁵ Νέστορας Τυροβούζης, «Η εφημερίδα «Μακεδονία» και το «Ράδιο Τσιγγιρίδη», Ο πρώτος «όμιλος» ενημέρωσης στην Ελλάδα», «Ιστορία και Πολιτισμός», Διεύθυνση Γ. Αναστασιάδης, UNIVERSITY STUDIO PRESS / ΕΚΦΡΑΣΗ, 2005, σελ. 88.

⁶ Πάνος Τσούκας, «Μιλάει το Αργυρόκαστρο...», «Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα», Νοέμβρης 1990, σελ. 3.

και τον ραδιοπομπό διαιωνίζοντας, έτσι, την ύπαρξη του «συγκεντρωτικού τρόπου παρακολούθησης» των ελληνικών ραδιοφωνικών εκπομπών στα χωριά της Ε.Ε.Μ. στην Αλβανία εξαιτίας της έλλειψης των ραδιοφώνων, μιας και τα ραδιόφωνα εκείνη την εποχή σπανίζανε, με αποτέλεσμα συγγενείς, γείτονες, γνωστοί και φίλοι να συγκεντρώνονταν σε κάποια σπίτια που διέθεταν ραδιόφωνο με σκοπό ν' ακούσουν την ελληνική ραδιοφωνική εκπομπή του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αργυροκάστρου. Πράγμα που επιβεβαιώνει και ο Πάνος Τσούκας στο άρθρο του με τίτλο «Μιλάει το Αργυρόκαστρο...» το οποίο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα» τον Νοέμβριο του 1990:

«...Στα σπίτια που είχανε τότε ραδιόφωνα, ο αριθμός των επισκεπτών κείνες τις μέρες ήτανε πυκνός. Συγκεντρώνονταν γείτονι, γνωστοί, φίλοι. Ν' ακούσουν, να χαρούν τη νέα φωνή. Μα τα ραδιόφωνα ήτανε ακόμα λίγα. Τόσα που τώρα θα μπορούσαν να συγκριθούν με τα ραδιόφωνα ενός χωριού. Κι αυτά κυρίως στην πόλη. Αμ, στα χωριά; Κανένα, πες. Και πώς μπορείς να μιλήσεις για ραδιόφωνα αφού, πρώτα πρώτα έλειπε το ηλεκτρικό φως. Έτσι, λοιπόν, φαινότανε σαν «δώρον άδωρο»...»

Γενικότερα, όσον αφορά το αναλυτικό εβδομαδιαίο πρόγραμμα του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αργυροκάστρου παρουσιαζόταν και μέσα από τη στήλη της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα» με τίτλο «Ραδιοφωνικός Σταθμός Αργυροκάστρου, Σε μήκος μεσαίων κυμάτων 242 μέτρων», όπως π.χ. το αναλυτικό εβδομαδιαίο πρόγραμμα του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αργυροκάστρου από τις 15 Ιουνίου 1970 μέχρι τις 21 Ιουνίου 1970 όπου την Τρίτη, 16 Ιουνίου 1970 είχε ως εξής:

Τρίτη, 16 Ιούνη 1970⁷

---

⁷ Εφημερίδα: «Λαϊκό Βήμα», Κυριακή 14 Ιούνη 1970, σελ. 4.

Ώρα	Αναλυτικό Πρόγραμμα του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αργυροκάστρου
8.00-12.00	Σύνδεση με το Ραδιοφωνικό Σταθμό των Τιράνων
13.30	Όμιλοι των γεωργικών συνεταιρισμών
14.00	Ειδήσεις
14.15	Το συγκρότημα του Λαϊκού Στρατού
14.30	Σύνδεση με το Ραδιοφωνικό Σταθμό των Τιράνων
15.00	Ελαφρά μουσική και τραγούδια
15.30	Τέλος των μεσημεριάτικων εκπομπών
18.00	Εκπομπή στα ελληνικά
18.30	Με τραγούδια ανά την Πατρίδα μας
19.00	Εκπομπή για τους εργαζόμενους της γεωργίας
19.20	Τραγούδια για το νέο χωριό
19.30	Ειδήσεις
19.45	Σολίστες των επαρχιών
20.00	Σύνδεση με το Ραδιοφωνικό Σταθμό των Τιράνων
20.30	Κονσέρτο κατ' εκλογή των φίλων της λαϊκής μουσικής
21.30	Τέλος των εκπομπών

2. Η ελληνική ραδιοφωνική εκπομπή του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αργυροκάστρου (1945-1990)

Το 1945, στο πλαίσιο του αλβανικού προγράμματος του τοπικού Ραδιοφωνικού Σταθμού Αργυροκάστρου, καθιερώθηκε και η ημίωρη καθημερινή ραδιοφωνική εκπομπή στην ελληνική γλώσσα, όπου συντάκτης της ελληνικής ραδιοφωνικής αυτής εκπομπής, στα πρώτα χρόνια κυρίως, ήταν ο λογοτέχνης Πάνος Τσούκας. Στην ελληνική ραδιοφωνική αυτή εκπομπή κυριαρχούσαν οι ειδήσεις, τα ιστορικά, τα λογοτεχνικά, τα λαογραφικά και διάφορα άλλα τεμάχια.

Απ' τη ραδιοφωνική αυτή εκπομπή μεταδίδονταν ποιήματα και διηγήματα Ελλήνων της Ε.Ε.Μ., Αλβανών, Ελλήνων και ξένων συγγραφέων

(σ' ελληνική μετάφραση), καθώς και το δημιουργικό έργο δεκάδων Ελλήνων μειονοτικών μουσικολόγων, λαογράφων κ.λπ., δίνοντας, έτσι, μια νέα ώθηση στην ανάπτυξη κυρίως της λογοτεχνίας της Ε.Ε.Μ., χωρίς, όμως, να καταφέρει να παίξει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη και προώθηση των γραμμάτων της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας. Λειτουργήσε, κυρίως, επιβοηθητικά θα λέγαμε στην ανάπτυξη της ελληνικής φιλολογικής κίνησης μιας και «οι κυριακάτικες πολιτιστικές εκπομπές», τις οποίες διηύθυνε για πολλά χρόνια ο Πάνος Τσούκας (από την δεκαετία του 1950), είχαν περισσότερο προπαγανδιστικό χαρακτήρα παρά πολιτιστικό και λογοτεχνικό.»⁸ Δεν έλειπαν, βέβαια, οι ελλείψεις και οι δυσκολίες που δυσχέραιναν το έργο αυτό, όπως π.χ. στο να μεταδίδονταν ένα μουσικολογοτεχνικό πρόγραμμα χωρίς τον απαιτούμενο εξοπλισμό κ.ά.

Το αναλυτικό εβδομαδιαίο πρόγραμμα της ελληνικής ραδιοφωνικής αυτής εκπομπής είχε ως εξής:

Δευτέρα	<u>Αθλητική</u> εκπομπή
Τρίτη	<u>Οικονομική</u> εκπομπή
Τετάρτη	Εκπομπή για τις <u>Παραδόσεις</u>
Πέμπτη	Εκπομπή που αφορούσε την <u>καθημερινή ζωή του τόπου</u>
Παρασκευή	Εκπομπή που αφορούσε το <u>πολιτιστικό μέρος της Ε.Ε.Μ.</u>
Σάββατο	Εκπομπή για τα <u>παιδιά της Ε.Ε.Μ.</u> (συζητήσεις, συνεντεύξεις, ρεπορτάζ, απόψεις κ.λπ.)
Κυριακή	<u>Πολιτιστική</u> εκπομπή, ενώ από το 1987-1990 ήταν καθαρά <u>Ψυχαγωγική</u>

Η ελληνική εκπομπή του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αργυροκάστρου τηρούσε την εξής δομή:

- τις ειδήσεις, οι οποίες ήταν μεταφράσεις ή ειδήσεις από την εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα», αν και η εφημερίδα αυτή ήταν δύο φορές την εβδομάδα, ενώ η ελληνική ραδιοφωνική εκπομπή ήταν σε καθημερινή βάση (διότι ήταν καθημερινή εκπομπή).

⁸ Π. Ν. Μπάρκας, «Η Λογοτεχνία στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα», Shblu Shtëpia Botuese e Librit Universitar, Tiranë, 2005, σελ. 120.

- ένα οποιοδήποτε θέμα, μέσα από ένα άρθρο από την εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα» ή μια επικαιρότητα πολιτική ή πολιτιστική που αφορούσε την Αλβανία και
- τη μουσική. Το τρίτο μέρος αποτελούνταν εξ ολοκλήρου από τη μουσική.

Χαρακτηριστικό ήταν ότι το πρόγραμμα της μουσικής τα πρώτα χρόνια μεταδίδονταν με διπλό τρόπο:

1. μέσω των ελάχιστων ηχογραφημένων δίσκων της φωνοθήκης και του γραμμοφώνου και
2. ζωντανά, δηλ. το συγκρότημα «στήνονταν» μπροστά στο μικρόφωνο και μεταδίδονταν ζωντανά, όπως λ.χ. όταν το μικρόφωνο του ΡΣΑ ξεπροβοδούσε απευθείας στον αιθέρα τις μελωδίες των λαλούμενων του Βασίλη Μάστορα.

Πρωτοστατούσαν τα συγκροτήματα του Βασίλη Μάστορα και του Γιώργου Τσιτοή από τη Γράψη (χωριό της Κάτω Δερόπολης το Νομού Αργυροκάστρου) ο οποίος ήταν ένας ταλαντούχος κλαρινοπαίκτης και μια σημαντική προσωπικότητα στο είδος του και γι' αυτόν τον λόγο του προτάθηκε να πάει στη Σοβιετική Ένωση να παίξει κλαρίνο όπως εκείνος μόνο γνώριζε, όμως απ' την μεγάλη του συγκίνηση έβγαλε το κλαρίνο του και το έσπασε με αποτέλεσμα το ταξίδι αυτό ν' αναβληθεί.

Στο Ραδιοφωνικό Σταθμό του Αργυροκάστρου, «συμμετείχαν πολλές φορές στην ώρα του τραγουδιού και μαθητές, οι οποίοι τραγουδούσαν ελληνικά τραγούδια, όπως ο μαθητής Φίλιππας Μάχος με την εξάισια φωνή που διακρίνονταν σαν τραγουδούσε το τραγούδι:

«Ένα Σάββατο βράδυ, μια Κυριακή πρωί
πόλεμος επιάστη μέσα στη Δρόβιανη...»⁹

Το πρόγραμμα της μουσικής στην ελληνική ραδιοφωνική εκπομπή του ΡΣΑ που προέκυπτε μέσω των ηχογραφημένων δίσκων, μεταδίδονταν από τις ηχογραφήσεις που γινόταν κατά τη διάρκεια των λαογραφικών φεστιβάλ που οργάνωνε το επίσημο κράτος της Αλβανίας και πολύ αργότερα, στις αρχές του 1970, άρχισαν να καταγράφονταν, ηχογραφούνταν κάποια

---

⁹ Κώστας Γκατζιώνης, «Αφιέρωμα στην 56η επέτειο του ελληνικού Σχολαρχείου στο Αργυρόκαστρο, Από τη μαθητική ζωή του Σχολαρχείου», εφημερίδα «Ρωμιοσύνη», Σάββατο, 15-12-2001, σελ. 7.

τραγούδια στο μοναδικό στούντιο του ΡΣΑ, το περιεχόμενο των οποίων ήταν ιδεολογικό και μόνον μερικά τραγούδια του γάμου και της ξενιτιάς επιτρέπονταν ατόφια, αλλά, όμως, σε πολυφωνική μορφή.

Σύμφωνα με τον δημοσιογράφο και Καθηγητή Π. Μπάρκα «οι ιδεολογικοί καθοδηγητές του πολιτισμού του καθεστώτος πίστευαν ότι το πολυφωνικό τραγούδι ήταν διακριτικό χαρακτηριστικό του αλβανικού στοιχείου στο Νότο της χώρας (της Αλβανίας) και όχι γενικότερο χαρακτηριστικό της Ηπείρου (της ενιαίας Ηπείρου), δηλ. το ελληνικό πολυφωνικό τραγούδι θεωρούνταν δάνειο από το αλβανικό πολυφωνικό τραγούδι, οπότε επιτρέπονταν «αναγκαστικά». Γι' αυτό και η Διεύθυνση επέτρεπε να ηχογραφηθούν μόνο πολυφωνικά τραγούδια με καθαρά ιδεολογικό περιεχόμενο. Ξεκινώντας από αυτή την αρχή θεωρούσαν τον πολυφωνικό τρόπο ερμηνείας τραγουδιών από τους Έλληνες της Αλβανίας ως δείγμα της αλβανικής τους καταγωγής. Ο τρόπος ερμηνείας του πολυφωνικού τραγουδιού ανταποκρινόταν πλήρως στο πνεύμα της ομάδας και συλλογικής συμπεριφοράς που καλλιεργούσε το καθεστώς, γι' αυτό και προωθείτο με όλους τους τρόπους και στους Έλληνες φορείς.»¹⁰ Με έναν λόγο, «επιβάλλονταν η πολυφωνική μορφή από τους ιδεολογικούς καθοδηγητές του πολιτισμού του καθεστώτος διότι το πολυφωνικό τραγούδι θεωρούνταν κατεξοχήν αλβανικό και επιβεβαιώνονταν, έτσι, σύμφωνα με αυτούς πως η Ε.Ε.Μ. δανείστηκε το πολυφωνικό τραγούδι από τους Αλβανούς (από την Αλβανία).» Ενώ όσον αφορά το μονοφωνικό τραγούδι, «τα κλαρίνα της Νότιας Ηπείρου χαρακτηρίζονταν ως ελληνική παράδοση, από την οποία οι Έλληνες της Ε.Ε.Μ. στην Αλβανία έπρεπε να αποστασιοποιηθούν και να την αντιμετωπίζουν ως «ξένη και αντιδραστική». Και παρά την υπεροχή που αποκτούσε η μονοφωνική ερμηνεία των δημοτικών τραγουδιών με τη συνοδεία της λαϊκής ορχήστρας για τους Έλληνες της Ε.Ε.Μ. στην Αλβανία απαγορευόταν επίσημα γι' αυτούς (η μονοφωνική ερμηνεία των δημοτικών τραγουδιών με τη συνοδεία λαϊκής ορχήστρας) προκειμένου να αποφύγουν τη σύνδεση και τη συνέχεια από την ελληνική παραδοσιακή μουσική της Ηπείρου (της ενιαίας Ηπείρου), καθώς, επίσης και οποιαδήποτε επιρροή

---

¹⁰ Π. Μπάρκας, «Η Ελληνική Μειονότητα επί καθεστώτος Χότζα»: στο Κ. Τσιτσελίκης και Δ. Χριστόπουλος (επιμ), Λ. Μπαλτσιώτη, Π. Μπάρκας, Μ. Παύλου, «Η Ελληνική Μειονότητα της Αλβανίας», ΚΕΜΟ, Εκδόσεις Κριτική, 2003, σελ. 258-259.

από αυτήν. Ως αποτέλεσμα έως το 1981 στη φωνοθήκη της ελληνικής ραδιοφωνικής εκπομπής του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αργυροκάστρου να μην υπάρχει ούτε ένα μονοφωνικό τραγούδι συνοδευμένο από όργανα. Και παρά τα σκληρά απαγορευτικά μέτρα, τα μονοφωνικά τραγούδια κατάφεραν να διεισδύσουν «παράνομα» από την Ελλάδα, αφού πολλοί Έλληνες της Ε.Ε.Μ. άκουγαν κρυφά ραδιοφωνικές εκπομπές από ελληνικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς της Ελλάδας με κίνδυνο της ζωή τους να τιμωρηθούν, φυλακιστούν, εξοριστούν κ.λπ.

Για την αντιμετώπιση της κατάστασης, «διαρροής» αυτής το καθεστώς του Χότζα επέβαλε στο συγκρότημα «Δρόπολη», που ήταν ένα από τα καλύτερα δείγματα «φολκλορισμού» και σοσιαλιστικής αναπαραγωγής του παραδοσιακού πολιτισμού των Ελλήνων της Ε.Ε.Μ. στην Αλβανία, να εκτελέσει μερικά μονοφωνικά τραγούδια συνοδευμένα από λαϊκή ορχήστρα, τα οποία θα έπρεπε να διέφεραν από εκείνα της ενιαίας Ηπείρου και να ερμηνεύονταν «παραποιημένα», με σκοπό να δημιουργηθούν, παραχθούν παραποιημένα παραδοσιακά δημοτικά τραγούδια με τρόπο, ρυθμό και μελωδία διαφορετικό/-η από τον τρόπο, ρυθμό και μελωδία εκείνων των μονοφωνικών τραγουδιών συνοδευόμενων από τη λαϊκή ορχήστρα της ενιαίας Ηπείρου, πράγμα που αποσκοπούσε στην παραγωγή και ανάπτυξη του «μειονοτικού σοσιαλιστικού πολιτισμού» γενικότερα. Έτσι, με τη μέθοδο αυτή, οι Έλληνες της Ε.Ε.Μ. στην Αλβανία θα απέβαλλαν και θα «αποκόβονταν» από την επιρροή των ιδίων, ολόιδιων τραγουδιών (ίδιοι/ολόιδιοι στίχοι και ίδιες/ολόιδιες μελωδίες) ερμηνευμένων στην Ελλάδα με μονοφωνικό τρόπο και συνοδευόμενων από λαϊκές ορχήστρες. Πράγμα που επιβεβαιώνεται και από τον 2ο συντάκτη της ελληνικής ραδιοφωνικής εκπομπής του ΡΣΑ από το 1984-1993, τον Π. Μπάρκα ο οποίος έχει αναφέρει πως στην φωνοθήκη του ΡΣΑ είχαν γίνει προσπάθειες να αποσιωπηθεί και αποφευχθεί καθετί που θύμιζε την παράδοση και την Ελλάδα όλα αυτά τα χρόνια της δικτατορίας, με αποτέλεσμα τη σοβαρή διαστρέβλωση της μουσικής παράδοσης ακόμη και στις μελωδίες σε σχέση με τους χορούς (μελωδίες, μουσική), όπου δηλ. οι παραδοσιακοί χοροί, όπως π.χ. ο χορός «στα δύο», «στα τρία» κ.λπ. είχαν «επενδυθεί» με «νέα μουσική» που δεν θύμιζε την «παράδοση» και είχαν αποκτήσει ύφος των «ρυθμών της σοσιαλιστικής μουσικής παράδοσης».

Η ελληνική ραδιοφωνική εκπομπή του ΡΣΑ ήρθε αρκετές φορές σε σύγκρουση με την κομμουνιστική προπαγάνδα και τις δομές της κομμουνιστικής ιδεολογίας, η οποία (σύγκρουση) αφορούσε κυρίως το μουσικό κομμάτι και τις παραδόσεις, γιατί αυτά είχαν απαλλαχθεί εξ ολοκλήρου από την κομμουνιστική ιδεολογία και προσέγγιζαν την Ελλάδα. Π.χ. Το τραγούδι με τίτλο «Δέλβινο και Τσαμουριά», το οποίο ήταν απαγορευμένο, μεταδόθηκε απ' την ελληνική ραδιοφωνική εκπομπή του ΡΣΑ όχι μόνον ως τραγούδι (με τους στίχους και το περιεχόμενό του), αλλά και με την καθεαυτή μελωδία του, όπως την είχε εξ αρχής το τραγούδι αυτό (με την ίδια μελωδία της Ελλάδας, χωρίς να την αλλάξει, προσαρμόσει κ.λπ.), δηλ. με την (ίδια) μελωδία εκείνη της Ελλάδος. Καθώς, και το τραγούδι με τίτλο «Ανάμεσα τρεις θάλασσες» τίτλος που αναφέρονταν μεταφορικά στην Ελλάδα, γιατί εκείνη, η Ελλάδα, βρίσκεται ανάμεσα σε τρεις θάλασσες. Κι όλα αυτά, διότι στόχος της ελληνικής ραδιοφωνικής εκπομπής ήταν να απαλλαχθεί από την έντονη πολιτικοποίηση και ιδεολογία του Κομμουνιστικού Κόμματος και να άγγιζε την «καθημερινότητα» των μελών της Ε.Ε.Μ. στην Αλβανία «μιλώντας ελληνικά, στην ελληνική γλώσσα».

Έπειτα από διαμάχες σε συσκέψεις της Σύνταξης του ΡΣΑ, επιβλήθηκε η άποψη ότι δεν μπορούσαν να μπουν «σύνορα» στην ενιαία μουσική παράδοση και χρησιμοποιήθηκε ο όρος της «ενιαίας λαογραφικής Ηπείρου», όπου πλέον επιτρεπόταν και η ηχογράφηση τραγουδιών με την συνοδεία των μουσικών κομπανιών, με πρώτους τα συγκροτήματα του Κώστα Βέρδη, Λευτέρη Γκιοκά, Γιάννη Μαγκλάρα, τα συγκροτήματα από την Γράβα κ.λπ.

Επίσης, απαλλάχτηκαν από το έντονο ιδεολογικό κλίμα όλες οι εκπομπές που αφορούσαν την παράδοση και η κυριακάτικη πολιτιστική εκπομπή έγινε ψυχαγωγική (μιας και υπήρχαν ήδη 2-3 άλλες εβδομαδιαίες πολιτιστικές εκπομπές στην ελληνική ραδιοφωνική εκπομπή του ΡΣΑ) με αποτέλεσμα η ελληνική ραδιοφωνική εκπομπή του ΡΣΑ να παρουσίαζε δυναμικά τις παραδόσεις και τη ζωή της Ε.Ε.Μ. φθάνοντας τη μέγιστη ακροαματικότητα με τους ακροατές της Ε.Ε.Μ. να λένε χαρακτηριστικά: «Θα φύγουμε, για να ακούσουμε την εκπομπή!» Έτσι, με αυτόν τον τρόπο η ελληνική ραδιοφωνική εκπομπή του ΡΣΑ προσέφερε τις υπηρεσίες της

στους Έλληνες της Ε.Ε.Μ. στην Αλβανία, «ενθάρρυνε» και εμπλούτισε την μητρική γλώσσα και άνοιξε ένα παράθυρο στις παραδόσεις της Ε.Ε.Μ., έστω και με αυτά τα τραγούδια με ιδεολογικό περιεχόμενο, διότι σε περίπτωση που τα στελέχη της ραδιοφωνικής παραγωγής θα είχαν μπει στη διαδικασία να το αποφύγουν, τότε, «θα σβηνότανε και το καντήλι που επιδίωκαν να κρατήσουν αναμμένο στο σκότος» της δύσκολης εκείνης χρονικής περιόδου και δεν θα επέρχονταν με το πέρασμα του χρόνου η προσπάθεια αλλαγής της φυσιγνωμίας της ελληνικής ραδιοφωνικής εκπομπής που έγινε με τις ηχογραφήσεις των δημοτικών τραγουδιών μέσα από τις ηχογραφήσεις των λαϊκών ορχηστρών του Κ. Βέρδη, του Λ. Γκιόκα, του Ντέρου, του Μαγκλάρια κ.ά. με αποτέλεσμα η φωνοθήκη του ΡΣΑ να περικλείει περισσότερες από 500 ηχογραφήσεις παραδοσιακών δημοτικών τραγουδιών, πολυφωνικών και με «κλαρίνα», με τη συνοδεία μουσικών οργάνων, καθώς και άλλες τόσες μελωδίες χορών (μουσική, μελωδίες) της Ε.Ε.Μ. από τις οποίες το 70% ανήκε στην παράδοση. Πρόκειται για έναν ανεκτίμητο θησαυρό ο οποίος πλέον δυστυχώς δεν διασώζεται.

Επιπλέον, στα δύσκολα εκείνα χρόνια, δεν επιτρέπονταν ζωντανές εκπομπές και δεν υπήρχαν ζωντανά ρεπορτάζ εξαιτίας της λογοκρισίας έως και το 1984. Όμως, με το πέρασμα του χρόνου η εξέλιξη της ελληνικής ραδιοφωνικής εκπομπής του ΡΣΑ έφθασε σε τέτοιο σημείο που οι εκπομπές της, καθώς και οι ειδήσεις, άρχισαν πλέον να μεταδίδονται ζωντανά (την ίδια ώρα, στιγμή χωρίς να ήταν ηχογραφημένες). Επιπλέον, η ελληνική ραδιοφωνική εκπομπή του ΡΣΑ αυξήθηκε από 30 λεπτά σε 45 λεπτά και απέκτησε ένα δίκτυο συνεργατών σε όλες τις περιοχές και τομείς. Πρόκειται για το δίκτυο ανταποκριτών όπου οι ραδιοφωνικοί ανταποκριτές έστελναν ανταποκρίσεις γραπτές ή ηχογραφημένες ή διαμέσου τηλεφώνου διότι εκείνη την εποχή δεν υπήρχαν σύγχρονα συστήματα είτε μέσα επικοινωνίας. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως οι ακροατές έστελναν επιστολές στον ΡΣΑ όπου εκδήλωναν τα συναισθήματά τους, θετικά ή αρνητικά, που τους προξενούσαν οι διάφορες ελληνικές ραδιοφωνικές εκπομπές του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αργυροκάστρου εκφράζοντας κυρίως την ευχαρίστηση, τη χαρά και τη συγκίνηση που ένιωθαν με το πέρασ κάθε εκπομπής. Π.χ. Ένας Τσατιστινός σε γράμμα του εξέφραζε τις ευχαριστίες του για τη συγκίνηση που του προκάλεσε μια εκπομπή για τα ξένα, ενώ ένας

Δερβιτσιώτης για μια εκπομπή με τραγούδια του γάμου όπου έγραφε: «...νόμιζες, πως κείνο το βράδυ, γάμο είχανε όλα τα σπιτία που είχανε ανοίξει το ραδιόφωνο...». Και δεν ήταν λίγοι εκείνοι που έλεγαν συχνά στους συντάχτες: «Όμορφη ήταν η ψεσινή εκπομπή! Μας ευχαρίστησε!» Δεν έλειπε βέβαια και η καλοπροαίρετη κριτική εκείνων των «σχολαστικών» ακροατών η οποία αποσκοπούσε στην βελτίωση και αναβάθμισή της πράγμα που ανέβαζε κάθε φορά τον πήχη των συντακτών, συνεργατών και τεχνικών της ελληνικής ραδιοφωνικής εκπομπής του ΡΣΑ οι οποίοι προσπαθούσαν με ιδιαίτερο πάθος και ζήλο για το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα.

Κινέζικο Ραδιόφωνο του 1974, που χρησιμοποιούσαν οι Έλληνες της Ε.Ε.Μ. στην Αλβανία κατά τη διάρκεια της δικτατορίας

3. Η ελληνική ραδιοφωνική εκπομπή του Ραδιοφωνικού Σταθμού των Τιράνων (1947-1990)

Ο Ραδιοφωνικός Σταθμός των Τιράνων που ιδρύθηκε το 1938, μετέδιδε από το 1947 την ημίωρη ελληνική ραδιοφωνική εκπομπή με τίτλο «Σας μιλούν τα Τίρανα!» με εκφωνητή τον Παντελή Μάλλιο, όπου συμπεριλαμβάνονταν σε καθημερινή βάση 25 λεπτά ειδήσεις στην ελληνική γλώσσα και πέντε λεπτά ελληνική μουσική.

Η εκφωνήτρια της ελληνικής εκπομπής του Ραδιοφωνικού Σταθμού των Τιράνων Παναγιώτα Κωνσταντινίδου – Οικονόμου από το Παλαιό Φάληρο Αττικής, η οποία παντρεύτηκε το 1940 έναν Αλβανό διπλωμάτη κι έφυγε μαζί του στην Αλβανία απ' όπου πολέμουσε τον ιμπεριαλισμό μέσα από τα ερτζιανά του καθεστώτος του Εμβέρ Χότζα, αναφέρει πως «η εκπομπή αυτή

έβγαινε κάθε Δευτέρα, στις 12 το μεσημέρι και στις 6 το απόγευμα και πως η ίδια λάμβανε γραμμένες από τη διεύθυνση τις προπαγανδιστικές ειδήσεις, τις οποίες μετέφραζε και τις εκφωνούσε στο δελτίο ειδήσεων στην ελληνική γλώσσα». Η επί πενήντα χρόνια εκφωνήτρια με την πολύ χαρακτηριστική της φωνή απέδιδε τα καλλιτεχνικά συμβάντα, παράλληλα με τις επισκέψεις των Ελλήνων σε εκθέσεις, μουσεία, πινακοθήκες κ.λπ., μαζί με την αναμενόμενη σε κάθε περίπτωση προπαγάνδα του καθεστώτος που καταλάμβανε άπλετο χρόνο,¹¹ καθώς και μεγάλα γεγονότα της εποχής, όπως π.χ. ο θάνατος του Ιωσήφ Στάλιν, το 1953, που βύθισε στο πένθος εκατομμύρια κομμουνιστές στον πλανήτη, η ρήξη Χρουστσόφ – Χότσα το 1961 που έστειλε την Αλβανία στην αγκαλιά του Μάο, η σύγκρουση Τιράνων – Πεκίνου για την περιβόητη «θεωρία των τριών κόσμων» του «Μεγάλου Τιμονιέρη» με την οποία διαφώνησε ο Χότσα, αλλά και ο θάνατος του Αλβανού ηγέτη στις 11 Απριλίου του 1985.¹²

Στη συνέντευξή της που παραχώρησε στον Σταύρο Τζίμα υπό τον τίτλο «Η ελληνική φωνή των Τιράνων» στις 08.06.2008 για την προσφορά της ως εκφωνήτρια στην ελληνική ραδιοφωνική εκπομπή των Τιράνων «Σας μιλούν τα Τίρανα!», η οποία δημοσιεύτηκε στην ιστοσελίδα της Καθημερινής, αναφέρει τα εξής:

«Όταν οι Ιταλοί μπήκαν στην Ελλάδα (28^η Οκτωβρίου 1940), έφυγα από το ραδιόφωνο, παρέλυσσα, δεν μπορούσα να εκφωνήσω το δελτίο. Όταν με κάλεσαν ξανά το 1947 να εργαστώ, στην εξουσία είχε έρθει ο λαός. Έκτοτε δεν απομακρύνθηκα από το μικρόφωνο, παρά μόνο όταν έφευγα με τον άντρα μου στο εξωτερικό. Από το 1956 ως το 1990 δεν απουσίασα ούτε μέρα».¹³

Ένα χαρακτηριστικό πρότυπο της ελληνικής ραδιοφωνικής εκπομπής του Ραδιοφωνικού Σταθμού των Τιράνων «Σας μιλούν τα Τίρανα!» είναι εκείνο της Δευτέρας, στις 20 Μαρτίου του 1965 όπου η ένταση του ήχου μειώνεται και η φωνή, στεντόρεια, ταξιδεύει στα ερτζιανά:

---

¹¹ <https://www.lifo.gr/culture/music/oi-synaylies-tis-marinellas-stin-albania-ton-aygoysto-toy-1977>

¹² <https://www.ertnews.gr/eidiseis/politismos/i-ert-tima-tin-pagkosmia-imeras-radiofonoy-oi-ellinofonoi-stathmoi-toy-exoterikoy/>

¹³ <https://www.kathimerini.gr/society/324925/i-elliniki-foni-ton-tiranon/>

«...Σας μιλούν τα Τίρανα. Αγαπητοί ακροατές, γεια σας. Ακούτε την ελληνική εκπομπή του σταθμού μας. Σήμερα είναι Δευτέρα, 20 Μαρτίου 1965, και θα ακούσετε ειδήσεις από την Αλβανία και το εξωτερικό».

Διακοπή. Αυτή τη φορά ο μουσικός επιμελητής επιλέγει κάθε άλλο παρά επαναστατικό τραγούδι: «Γύρισε, σε περιμένω γύρισε, μικρούλα μου κοπέλα, έλα, έλα, έλα!».

Στο τέλος του τραγουδιού, η εκφωνήτρια απευθύνεται στους Έλληνες ακροατές της: «Αρχίζουμε με εσωτερικές ειδήσεις: – Τριάντα τρακτέρ όργωσαν σήμερα απ' άκρη σ' άκρη την αλβανική γη – Ο σύντροφος Εμβέρ Χότζα, συνοδευόμενος από τον πρωθυπουργό σύντροφο Μεμέτ Σέχου, επισκέφθηκε χθες τα βοσκοτόπια του Ελμπασάν και ανέλυσε το πεντάχρονο πλάνο για τη γεωργία. – Και τώρα τα νέα από τον υπόλοιπο κόσμο: Νέα σχέδια εξυφαίνουν σε βάρος των λαών της νοτιοανατολικής Μεσογείου οι Αμερικανοί ιμπεριαλιστές και οι Ρώσοι σοσιαλ-ιμπεριαλιστές...».

Αξίζει να σημειωθεί εδώ πως ένας ακροατής της ελληνικής ραδιοφωνικής εκπομπής του Ραδιοφωνικού Σταθμού των Τιράνων «Σας μιλούν τα Τίρανα!» αναφέρει πως κάποιοι εκείνη την εποχή είχαν τη δυνατότητα και τα μέσα να ηχογραφήσουν τα τραγούδια της εκπομπής αυτής:

«Στο σπίτι του μπάρμπα Βαγγέλη, μαζεμένοι γύρω από το ραδιόφωνο με τα ρακοπότηρα στο χέρι ... ακούγαμε την εκπομπή αμίλητοι ... επικρατούσε νεκρική ησυχία ... Ο γιος του, ο αγαπητός σε όλους μας Λάμπης, ηχογραφούσε σε μαγνητόφωνο «μπομπίνα» με εξωτερικό μεγάφωνο, όλα τα τραγούδια της νότιας Αλβανίας ... σπάνια και κανένα οργανικό Δροπολίτικο.»¹⁴

Κατά τον Α. Κοντό η ελληνική εκπομπή στον ραδιοφωνικό σταθμό των Τιράνων διήρκεσε από το 1947 έως το 1992, ενώ από το 1992 έως το 1997 κατά τη διακυβέρνηση «Μπερίσα» σταμάτησε να λειτουργεί.»¹⁵ Ενώ, σύμφωνα με πληροφορίες μιας καταγραφής των εκπομπών του Ραδιοφωνικού Σταθμού των Τιράνων στις διάφορες γλώσσες, η ελληνική ραδιοφωνική εκπομπή εξακολουθούσε να μεταδίδονταν και την

¹⁴ <http://filipiovanis.blogspot.com/2015/05/radio-tirana-60-70-80.html>

¹⁵ Α. Κοντός, «Δύο λόγια για τα δικά μας Μ.Μ.Ε.», Εφημερίδα «Ρωμιοσύνη», Σάββατο, 21 Ιανουαρίου 2006, σελ. 7.

καλοκαιρινή σεζόν 30 Μαρτίου – 30 Οκτωβρίου του 2008¹⁶ όπου έφερε τα εξής χαρακτηριστικά:

Nr. 1.	Gjuhë	UTC/Days	R/station/Tx	F rq-KHz	Wave	Beam
“Sas milun ta Tirana!”	Greqisht	1545-1600 234567	Fllaka/Tx. 2	1458	206m	OND

Συμπερασματικά, θα λέγαμε πως οι ελληνικές ραδιοφωνικές εκπομπές (του ΡΣΑ και των Τιράνων) δημιουργήθηκαν με απόφαση του Κόμματος με σκοπό να προωθήσει την πολιτική του και να ελέγξει την Εθνική Ελληνική Μειονότητα. Η σχέση όμως αυτή δεν ήταν μονοσήμαντη διότι μέσω των ελληνικών αυτών ραδιοφωνικών εκπομπών η Εθνική Ελληνική Μειονότητα εκφραζόταν στη δική της γλώσσα, την ελληνική (που ήταν και είναι η μητρική της γλώσσα).

Οι ελληνικές ραδιοφωνικές αυτές εκπομπές υπήρξαν μαχητικά όργανα του Κόμματος και είχαν σκοπό να συμβάλλουν στη σοσιαλιστική οικοδόμηση της κοινωνίας. Εφόσον ήταν καθεστωτικές οι ελληνικές ραδιοφωνικές εκπομπές (όπως, επίσης και η εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα»), τα άρθρα και οι ανταποκρίσεις που (δημοσιεύονταν αρχικά στην εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα» κι αργότερα) εκφωνούνταν σ’ αυτές ήταν απολύτως εναρμονισμένα με τις απόψεις και τις επιθυμίες της κομμουνιστικής ηγεσίας και σε καμία περίπτωση δεν μπορούσαν να αποτελέσουν μέσο έκφρασης των διαφωνούντων με το καθεστώς. (Δημοσιεύονταν και) εκφωνούνταν, όμως, πληροφορίες οι οποίες εμμέσως έδιναν στοιχεία για τις διαφωνίες του μειονοτικού πληθυσμού προς την ασκούμενη πολιτική, καθώς και για συγκεκριμένες πράξεις αντίστασης. Η γλώσσα που χρησιμοποιούσαν οι ελληνικές ραδιοφωνικές εκπομπές (του ΡΣΑ και των Τιράνων, καθώς, και η εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα») χαρακτηριζόταν από το έντονο πολιτικό χρώμα και από την προπαγανδιστική διάθεση. Αντικατόπτριζε την μεγάλη επιρροή που ασκούσε η πολιτική εξουσία του Κομμουνιστικού Κόμματος και διαμόρφωνε ένα συγκεκριμένο τρόπο έκφρασης των ιδεών, αλλά και των πράξεων.

¹⁶ “Radio Tirana- foreign service in Albanian & 7 others languages”, Summer season A-08, 30 March – 30 October 2008.

Μετά το 1990-91, με την ανατροπή του λεγόμενου σοσιαλιστικού συστήματος, οι ελληνικές ραδιοφωνικές εκπομπές (του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αργυροκάστρου (ΡΣΑ) (1990-2022-> και του Ραδιοφωνικού Σταθμού των Τιράνων (1947-1992, 2008)) έλαβαν πλήρη δημοκρατική και εθνική όψη και απευθύνονταν στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα με θέματα που σχετιζόνταν με τη ζωή, την έκφραση και τις ανησυχίες του μειονοτικού πληθυσμού, όπου περιέγραφαν τον μειονοτικό πληθυσμό, παρουσίαζαν την ιστορία του, τις ιδεολογικές του αναζητήσεις και τις επιπτώσεις του καθεστώτος στη ζωή του. Οι συνθήκες στις οποίες περιήλθαν οι ελληνικές ραδιοφωνικές εκπομπές του ΡΣΑ και των Τιράνων της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία από το 1990-91 και μετά ήταν τελείως διαφορετικές από εκείνες του δικτατορικού καθεστώτος. Ο θεμελιώδης σκοπός των ελληνικών ραδιοφωνικών εκπομπών αυτών, πλέον, ήταν να σταθεί στο πλευρό του λαού της Ε.Ε.Μ., στον αγώνα για την κατοχύρωση των εθνικών δικαιωμάτων, στην προστασία της ελληνικής ταυτότητας, στην πολύπλευρη σύνδεση με τον εθνικό κορμό κ.ά.

Βιβλιογραφία

“Radio Tirana- foreign service in Albanian & 7 other languages”, Summer season A-08, 30 March – 30 October 2008.

Επιστολή του Χρ. Τσιγγιρίδη προς την Γενικήν Διοίκηση Μακεδονίας με ημερομηνία 3 Αυγούστου 1945 (Αριθμός Πρωτοκόλλου Γραφείου Τύπου Θεσσαλονίκης 417/4.8.45).

Κοντός, Λ., (Σάββατο, 21 Ιανουαρίου 2006). «Δύο λόγια για τα δικά μας Μ.Μ.Ε.», Εφημερίδα «Ρωμιοσύνη».

Μπάρκας, Π. 2003. «Η Ελληνική Μειονότητα επί καθεστώτος Χότζα»: στο Κ. Τσιτσελίκης και Δ. Χριστόπουλος (επιμ), Λ. Μπαλτσιώτη, Π. Μπάρκας, Μ. Παύλου, *Η Ελληνική Μειονότητα της Αλβανίας*, ΚΕΜΟ: Εκδόσεις Κριτική. Μπάρκας, Π. 2005. «Η Λογοτεχνία στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα», Shblu Shtëpia Botuese e Librit Universitar, Tiranë.

Τσούκας, Πάνος, (Νοέμβρης 1990). «Μιλάει το Αργυρόκαστρο...», «Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα».

Τυροβούζης, Ν. 2005. «Η εφημερίδα «Μακεδονία» και το «Ράδιο Τσιγγιρίδη», Ο πρώτος «όμιλος» ενημέρωσης στην Ελλάδα», «Ιστορία και Πολιτισμός», Διεύθυνση Γ. Αναστασιάδης, UNIVERSITY STUDIO PRESS / ΕΚΦΡΑΣΗ.

Πόλιου, Ο. 2015. Διδακτορική διατριβή: «Ο έντυπος Τύπος και τα ΜΜΕ της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία, 1920-2012», Πανεπιστήμιο Τιράνων, Σχολή «Ιστορίας και Φιλολογίας», Έδρα των Ξένων Γλωσσών, Τμήμα Σλαβικών και Βαλκανικών Γλωσσών, Τίρανα.

Γκατζιώνης, Κώστας, (Σάββατο, 15-12-2001). «Αφιέρωμα στην 56η επέτειο του ελληνικού Σχολαρχείου στο Αργυρόκαστρο, Από τη μαθητική ζωή του Σχολαρχείου», εφημερίδα «Ρωμιοσύνη».

Διαδικτυακές πηγές

<http://filipjovanis.blogspot.com/2015/05/radio-tirana-60-70-80.html>
<https://epimenoume.gr/>

<https://www.ertnews.gr/eidiseis/politismos/i-ert-tima-tin-pagkosmia-imeria-radiofonoy-oi-ellinofonoi-stathmoi-toy-exoterikoy/>

<https://www.kathimerini.gr/society/324925/i-elliniki-foni-ton-tiranon/>
<https://www.lifo.gr/culture/music/oi-synaylies-tis-marinellas-stin-albania-ton-aygoysto-toy-1977>

Η φωνή της ΕΡΤ στις εσχατιές της Ελλάδας

Παναγιώτης Τζόκας¹⁷ - Σταθμός Ιωαννίνων της ΕΡΤ

Περίληψη

Ικνηλατείται η ιστορία του ραδιοφώνου στην Ελλάδα, η χρήση και το ρόλος του στον Πόλεμο, στην Κατοχή, στην Απελευθέρωση, περιγράφεται ο πρώτος ραδιοφωνικός χάρτης, που προέκυψε από την ίδρυση των στρατιωτικών σταθμών στην περιφέρεια της χώρας και του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας, ενώ επιχειρείται μια αναδίφηση στην πολυκύμαντη ιστορία των περιφερειακών σταθμών μέχρι σήμερα.

Καταγράφονται, επίσης, οι πολιτισμικές επιρροές από τα αστικά κέντρα και την πολιτισμική ζύμωση που προκάλεσε το ραδιόφωνο στις τοπικές κοινωνίες, που ήταν αποτέλεσμα της διάδρασης του τοπικού με το υπερτοπικό. Τέλος, παρουσιάζεται το νέο προφίλ των περιφερειακών σταθμών, που αποτελεί το «υπερόπλο» της ΕΡΤ στην ελληνική επικράτεια, εστιάζοντας στους ακριτικούς σταθμούς.

Λέξεις-κλειδιά: ΕΡΤ, ραδιόφωνο, περιφέρεια, ιστορία, πολιτισμός, επικοινωνία, Ελλάδα

Abstract

The history of radio broadcasting in Greece is being tracked, as well as its use and significance during the World War Two, the Occupation Period and the Liberation Time. In addition, there is a huge description of the first Greek radio stations' map, which occurred by the foundation of the army radio stations all over Greece together with the National Radio Foundation (EIR).

---

¹⁷ Προϊστάμενος Περιφερειακού Σταθμού Ιωαννίνων της ΕΡΤ - pantzokas@gmail.com

Furthermore, this study records the cultural influence among all urban centers, combined with the cultural fermentation caused by the broadcasting programmes to the local societies, because of the interaction of the local and the hyperlocal. Finally, the new profile of the regional radio stations is being presented, which constitute a «super weapon» for the Hellenic Broadcasting Corporation (ERT), covering the whole country, focusing, although, on the radio stations placed on the borders of Greece.

Keywords: ERT, radio, region, history, culture, communication, Greece

1. Εισαγωγή

Το μέσο που άνοιξε διαύλους επικοινωνίας στις εσχατιές της Ελλάδας και αποτέλεσε το ανοικτό παράθυρο είναι αναμφισβήτητα το Ραδιόφωνο. Ραδιοφωνία, γράφει ο Γιώργος Χατζηδάκης, θα πει καταρχήν ανθρώπινη φωνή. Είναι αυτή που εκφράζει τη λειτουργία της τεχνολογικής επίτευξης που δοξάζει την εφεύρεση του Ιταλού Guglielmo Marconi ¹⁸ ο οποίος το 1896 αξιοποίησε τη θεωρία του ηλεκτρομαγνητισμού εκπέμποντας σήματα Μορς, που ήδη είχαν επεξεργαστεί ο Σκωτσέζος James Clerk Maxwell και ο Γερμανός Heinrich Hertz ¹⁹. Την τεχνολογία του Marconi την αναβάθμισαν στο κατώφλι του 20^{ου} αιώνα τρεις νεαροί μηχανολόγοι, δύο Αμερικανοί και ένας Καναδός που πέτυχαν την εκπομπή και τη λήψη ήχου. Η προσπάθεια αυτή πιστώνεται στον Αμερικανό Lee de Forest και στον Καναδό Reginald Fessenden ²⁰. Έτσι γεννήθηκε το ραδιόφωνο ως μέσο επικοινωνίας και ψυχαγωγίας προαναγγέλλοντας τη γέννηση των ηλεκτρονικών μέσων μαζικής ενημέρωσης ²¹ και την παγκοσμιοποίηση της επικοινωνίας που χαρακτηρίζει την εποχή μας.

---

¹⁸ Γιώργος Χατζηδάκης, «Ω άγιε αιθέρα...» ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΑΣ (Αθήνα: Polaris, 215), 391.

¹⁹ Φιλήμων Μαντιμαρούδης, ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ. ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2006), 51.

²⁰ Στο ίδιο, 53.

²¹ Στο ίδιο, 51.

Λόγω του χαμηλού κόστους λειτουργίας, της ευελιξίας του και της εύκολης μετάδοσης εκπομπών εκτός εθνικών συνόρων ανέπτυξε μια εξαιρετική δυναμική ως μέσο, αποδείχτηκε διεισδυτικό στις μάζες, αναδείχτηκε σε ιδανικό εργαλείο προπαγάνδας ²² και κυριάρχησε ως μέσο μαζικής επικοινωνίας για 20 περίπου χρόνια (1920-1940), τη λεγόμενη «*χρυσή εποχή του ραδιοφώνου*» ²³.

Είναι η εποχή του Μεσοπολέμου όπου το ραδιόφωνο εξαπλώθηκε σε όλη την Ευρώπη, ως τεχνολογικό προϊόν εισαχθέν από τις ΗΠΑ ²⁴. Εξαπλώθηκε με γρήγορους ρυθμούς, έφερε ένα καινούργιο τρόπο ψυχαγωγίας που βρήκε ανταπόκριση στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, αποκτώντας μεγάλη βαρύτητα λόγω της ποικιλίας του. Η ραδιοφωνία που αναπτύχθηκε ως αντίπαλη εξουσία του Τύπου, αμφισβήτησε σε μεγάλο βαθμό το μονοπώλιό του, έδωσε ξεχωριστό τόνο στην ιστορία και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

2. Σταθμοί στην Ιστορία της Ελληνικής Ραδιοφωνίας

Μια σύντομη αναμόχλευση της ελληνικής ραδιοφωνικής περιπέτειας θα μας βοηθούσε να κατανοήσουμε τη συμβολή της ΕΡΤ στη μεταφορά του ήχου και της εικόνας –μέσω του ραδιοφώνου αρχικά και της τηλεόρασης αργότερα- στην τελευταία γωνιά και σε κάθε πολίτη της Ελλάδας. Το ραδιοφωνικό χρονικό θα μπορούσε να έχει αφετηρία τον Ιανουάριο του 1920 που δημοσιεύτηκε ο καλύβδινος νόμος 1831, ο οποίος ρύθμιζε οτιδήποτε σχετιζόταν με την ασύρματη μετάδοση ήχου. Ο ερχομός στην Ελλάδα από το εξωτερικό την ίδια χρονιά ενός προικισμένου νεαρού επιστήμονα, του Στέφανου Ελευθερίου έμελλε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη ραδιοφωνική υπόθεση, πρωτοστατώντας το 1923 στην πραγματοποίηση της πρώτης ραδιοφωνικής εκπομπής στην Ελλάδα από τη Διεύθυνση Ραδιοηλεκτρικής Υπηρεσίας Ναυτικού ²⁵.

Σημαντικές φάσεις στην εξέλιξη της Ελληνικής Ραδιοφωνίας είναι:

---

²² Στο ίδιο, 61.

²³ Στο ίδιο, 56.

²⁴ Γιάννης Τζανετάκος, «Ριμέικ-60 χρόνια ραδιόφωνο», συνέντευξη στη Ρένα Θεολογίδου, Αρχείο ΕΡΤ, κωδ. Τεκμηρίου 0000074698, <http://archive.ert.gr/74698/ημερ.πρόσβ.> 1/7/2022.

²⁵ Χατζηδάκης, «Ω άγιε αιθέρα...», 16.

1926: Για πρώτη φορά, στο πλαίσιο της πρώτης Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης, ο Χρίστος Τσιγγιρίδης εκπέμπει σε δύο σημεία της Έκθεσης.

1928: Στη Θεσσαλονίκη λειτούργησε ο πρώτος ιδιωτικός ραδιοφωνικός σταθμός της Ελλάδας, των Βαλκανίων και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης από τον Χρίστο Τσιγγιρίδη που κυριάρχησε στη ραδιοφωνική ζωή της Βόρειας Ελλάδας για περισσότερα από 20 χρόνια²⁶. Η Θεσσαλονίκη, όπως έλεγε χαρακτηριστικά και ο αείμνηστος Άλκης Στέας, υπήρξε η μάνα του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης αργότερα (1960) ²⁷.

1930: Πρώτη ραδιοφωνική μετάδοση συναυλίας από την αίθουσα «Παρνασσός».

1933: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν ο πρώτος Έλληνας πολιτικός που μίλησε στους πολίτες μέσω του ραδιοφώνου.

Δεκέμβριος 1933: Σφραγίστηκε από την αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Συγκοινωνιών ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Θεσσαλονίκης που ίδρυσε ο Χρίστος Τσιγγιρίδης προκηρύσσοντας τον μετέπειτα απόλυτο έλεγχο του ραδιοφώνου από το κράτος.

1934: Ο Ραδιοφωνικός Σταθμός στο Μπάρι της Ιταλίας εγκαινιάζει ειδικές ελληνικές μεταδόσεις με μεγάλη απήχηση στην πολιτική, καλλιτεχνική, οικονομική και πνευματική ζωή της Ελλάδας.

1936-1937: Η εκμετάλλευση της ραδιοφωνίας ανατίθεται στην «Υπηρεσία Ραδιοφωνικών Εκπομπών» (ΥΡΕ).

1938: Στις 25 Ιανουαρίου μονογράφεται η τελική συμφωνία μεταξύ Telefunken και κράτους για την εγκατάσταση ραδιοφωνικού σταθμού. Αρχίζει να εκπέμπει στις 25 Μαρτίου. Εγκαινιάζεται επίσημα στις 21 Μαΐου και στις 20 Νοεμβρίου η ΥΡΕ μετονομάζεται σε Διεύθυνση Ραδιοφωνίας υπαγόμενη στο Υπουργείο Τύπου και Τουρισμού.

---

²⁶ Αλεξάνδρα Γουλάκη-Βουτυρά, επιμ., *Η Θεσσαλονίκη εκπέμπει. Ο πρωτοποριακός ρόλος της ΔΕΘ και της ΕΡΤ* (Θεσσαλονίκη: ΤΕΛΛΟΓΛΕΙΟ ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΩΝ Α.Π.Θ., 2007), 29.

²⁷ Άλκης Στέας, «Ριμέικ-60 χρόνια ραδιόφωνο», συνέντευξη στη Ρένα Θεολογίδου, Αρχείο ΕΡΤ, κωδ. Τεκμηρίου 0000074698, <http://archive.ert.gr/74698/ημερ.πρόσβ.> 1/7/2022.

1939: Την εποπτεία της ραδιοφωνίας αναλαμβάνει το Υπουργείο Τύπου. Αρχίζει να εκδίδεται το «*Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*» ²⁸.

Το δικτατορικό καθεστώς του Μεταξά ενέταξε το ραδιόφωνο στο προπαγανδιστικό οπλοστάσιό του ²⁹, χρησιμοποιώντας την *Εθνική Οργάνωση Νεολαίας* που είχε διεισδύσει στις νέες ηλικίες ³⁰. Το ραδιόφωνο ψυχαγωγεί τον κόσμο με «σοβαρή» μουσική, με δημοτικά τραγούδια που υπενθυμίζουν το ηρωικό παρελθόν των Ελλήνων, ενώ το ρεμπέτικο και το λαϊκό τραγούδι βρίσκονται σε διωγμό ³¹.

1940: Με την κήρυξη του ελληνοϊταλικού πολέμου το ελληνικό ραδιόφωνο τεκμηρίωσε την επικοινωνιακή του αξία ως μέσο. «*Κατέστη διπλωματικός διεκπεραιωτής, ταχυδρόμος μηνυμάτων, προπαγανδιστής πατριωτισμού και συνεπίκουρος στα προβλήματα της παιδείας που προέκυψαν με την κήρυξη του πολέμου [...]*», γράφει ο Γιώργος Χατζηδάκης. «*Το Βατερλό της ελληνικής ραδιοφωνίας ήταν επί γερμανικής κατοχής, όπου κατέστη υποχείριο των Γερμανών*», υποστηρίζει ο Γιάννης Τζαννετάκος. «*Οι ακροατές προειδοποιήθηκαν με την ιστορική εκφώνηση- προειδοποίηση ότι από τούδε και στο εξής να μη πιστεύουν οι Αθηναίοι το ραδιόφωνο, διότι θα καταστεί όργανο των εισβολέων κατακτητών [...]*» ³².

27 Απριλίου 1941: Οι Γερμανοί μπαίνουν στην Αθήνα και παίρνουν τον έλεγχο του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών καταλαμβάνοντας τους ραδιοθαλάμους του Ζάππειου και τις εγκαταστάσεις των πομπών στα Ν. Λιόσια.

Τον Μάιο ιδρύεται η *Ανώνυμος Εταιρεία Ραδιοφωνικών Εκπομπών* (ΑΕΡΕ) υπό την αιγίδα του γερμανικού οίκου Telefunken.

17 Μαΐου 1943: Δημοσιεύεται ο πρώτος «Ραδιοφωνικός Κανονισμός».

---

²⁸ Γουλάκη-Βουτυρά, επιμ., *Η Θεσσαλονίκη εκπέμπει. Ο πρωτοποριακός ρόλος της ΔΕΘ και της ΕΡΤ*, 29.

²⁹ Τζαννετάκος, «Ριμέικ-60 χρόνια ραδιόφωνο»

³⁰ Χατζηδάκης, «Ω άγιε αιθέρα...», 101.

³¹ Στο ίδιο, 105.

³² Τζαννετάκος, «Ριμέικ-60 χρόνια ραδιόφωνο»

14 Οκτωβρίου 1943: Διαταγή των Γερμανών για το σφράγισμα 43.000 ραδιοφώνων, ώστε να πιάνουν μόνο το σταθμό των Αθηνών.

20 Οκτωβρίου 1944: Οι Γερμανοί φεύγουν από την Αθήνα. Ο πομπός των Λιοσίων γλιτώνει από πλήρη καταστροφή.³³ Ο Λίγες μέρες μετά την αποχώρηση των Γερμανών ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Αθηνών επαναλειτούργησε. Τυπικά λειτούργησε ως ΑΕΡΕ.

3. Η Ανασυγκρότηση

Με την απελευθέρωση, η ανασυγκρότηση της ραδιοφωνίας κατέστη επείγουσα προτεραιότητα. Η ζοφερή ψυχολογία του λαού και η διάχυτη κατάθλιψη έπρεπε να ανατραπεί. Ο πληθυσμός χρειαζόταν ενημέρωση και καθοδήγηση ώστε να εμπεδωθεί και η αίσθηση του κράτους³⁴. Αρθρογράφοι σε εφημερίδες πίεζαν για την αναδιοργάνωση της ραδιοφωνίας ώστε να «αναχαιπιστεί η προπαγάνδα των βαλκανικών κομμουνιστικών κρατών» (*Έθνος*, 17 Μαρτίου 1945), και να εξυπηρετηθούν οι επιτακτικές ανάγκες «διαφώτισεως των βορείων συνόρων» (*Έθνος*, 30 Μαΐου 1945).

Οι ζυμώσεις για τη δημιουργία ενός αυτόνομου οργανισμού ραδιοφωνίας ξεκίνησαν τον Απρίλη με τον Στέφανο Ελευθερίου - πρωταγωνιστή της ραδιοφωνικής άνοιξης στην Ελλάδα- να εισηγείται τη δημιουργία και άλλων σταθμών, στις πρωτεύουσες των νομών της χώρας.³⁵ Τελικά, το 1945 ήταν κοσμογονικό έτος για την ελληνική ραδιοφωνία. Συστάθηκε το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας στις 14/15 Ιουνίου ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου (ΝΠΔΔ) και το άρθρο 2.1 του οργανισμού προδιαγράψε το μέλλον της ελληνικής ραδιοφωνίας για πολλά χρόνια:

«Εις το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας ανατίθεται η αποκλειστική εκμετάλλευσις και λειτουργία των ραδιοφωνικών σταθμών εν Ελλάδι, η συντήρησις και επισκευή αυτών και η εγκατάστασις εν Αθήναις ή αλλοιού της Ελλάδος νέων σταθμών ραδιοφωνίας ή τηλεοράσεως ή άλλης τινός ραδιοηλεκτρικής εφαρμογής κοινής ωφελείας και κλήσεως αναφερομένης εις τους σκοπούς της ραδιοφωνίας». Με τη Συντακτική Πράξη 54 του 1945

---

³³ Γουλάκη-Βουτυρά, επιμ., *Η Θεσσαλονίκη εκπέμπει .Ο πρωτοποριακός ρόλος της ΔΕΘ και της ΕΡΤ*, 31.

³⁴ Χατζηδάκης, «Ω άγιε αιθέρα...», 161.

³⁵ Χατζηδάκης, «Ω άγιε αιθέρα...», 164.

μεταφέρθηκαν στην κατοχή και κυριότητα του ΕΙΡ όλα τα περιουσιακά στοιχεία της ΑΕΡΕ και των προπολεμικών μορφών ραδιοφωνίας ³⁶.

Στη διάρκεια του Εμφύλιου σπαραγμού που ακολούθησε, το ραδιόφωνο σύμφωνα με τον Γιάννη Τζαννετάκο «*υπηρέτησε αταλαντεύτως την παράταξη την οποία εκπροσωπούσε, με τα μέτρα της εποχής, τη νομιμότητα*» ³⁷.

Ξεδιπλώνοντας την πολύπτυχη και πολυκύμαντη ιστορία της ραδιοφωνίας στην Ελλάδα αξίζει να υπογραμμίσουμε τη ζεύξη της χώρας μας με την αμερικάνικη πολιτική μέσω του ραδιοφώνου. Η «*Φωνή της Αμερικής*» άρχισε να μεταδίδεται από το Σταθμό Αθηνών στις 14 Μαΐου 1947³⁸. Στις 16 Ιουλίου 1947 λειτούργησε και ο Σταθμός του Δημοκρατικού Στρατού, ενώ την ίδια χρονιά ιδρύθηκε από το ΚΚΕ ο ραδιοφωνικός σταθμός «*Ελεύθερη Ελλάδα*» που λειτούργησε παράνομα μέχρι το 1974, ενίοτε και ως «*Φωνή της Αλήθειας*»³⁹. Ο σταθμός του Πανεπιστημίου Αθηνών που λειτούργησε το 1949, είναι από τους πρώτους στη χώρα μας που λειτούργησαν εκτός κρατικού ή στρατιωτικού πλαισίου.⁴⁰

Στις σημαντικότερες φάσεις της ραδιοφωνικής πορείας στην Ελλάδα συγκαταλέγεται η ίδρυση των στρατιωτικών ραδιοφωνικών σταθμών. «...*Έχουμε το αξιοπερίεργο, ότι από τις στρατιωτικές αρχές εκρίθη ανεπαρκής η «πολιτική» ραδιοφωνία κι έτσι θεσπίστηκε, με κατά παγκόσμια πρωτοτυπία, και κλάδος ραδιοφωνίας των Ενόπλων Δυνάμεων, ο οποίος επέζησε μέχρι τη θέσπιση του ενιαίου φορέα της ΕΡΤ, δηλαδή έως το 1987...*»⁴¹.

Η ίδρυση του Ραδιοφωνικού Σταθμού του 781^{ου} Λόχου Γενικών Μεταφορών το 1947 ήταν το προανάκρουσμα της δημιουργίας των στρατιωτικών σταθμών. Το παράδοξο είναι ότι καταγράφηκε ως επαναστατική ραδιοφωνική πρωτοβουλία,⁴² θεωρήθηκε εναλλακτικός, ανανεωτικός, αιρετικός με αυθόρμητο νέο ραδιοφωνικό ήθος, που έδινε βήμα σε νέους καλλιτέχνες, οι οποίοι επεδίωκαν την προβολή και τη δημοσιότητα.⁴³ Σύμφωνα με τον διευθυντή του, Διαμαντή Πετρίτση, ήταν

---

³⁶ Στο ίδιο, 165.

³⁷ Τζαννετάκος, «Ριμέικ-60 χρόνια ραδιόφωνο».

³⁸ Χατζηδάκης, «Ω άγιε αιθέρα...», 198.

³⁹ Στο ίδιο, 253.

⁴⁰ Χατζηδάκης, «Ω άγιε αιθέρα...», 250.

⁴¹ Τζαννετάκος, «Ριμέικ-60 χρόνια ραδιόφωνο»

⁴² Χατζηδάκης, «Ω άγιε αιθέρα...», 204

⁴³ Στο ίδιο, 209.

αυτός που κατάργησε το εμπάργκο στο ρεμπέτικο και το λαϊκό τραγούδι, με αποτέλεσμα να βρει μεγάλη απήχηση σε πολλές πληθυσμιακές ομάδες και να κλονίσει σοβαρά το κύρος του ΕΙΡ.⁴⁴

Την επόμενη τριετία 1948-1951 υψώνουν τις κεραιές σε αρκετά σημεία της χώρας στρατιωτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί, οι οποίοι κατοχυρώθηκαν νομικά το 1951, απέκτησαν μεγάλη δημοτικότητα⁴⁵ όπου με πρόφαση την ψυχαγωγία παρέμεναν ενεργοί για πολλά χρόνια ως «ένας ενεργός προπαγανδιστικός βραχίον ενός ημιαυτονομημένου στρατιωτικού παρακράτους», σύμφωνα με τον Γιάννη Τζανετάκο⁴⁶.

Το ραδιόφωνο στο μετεμφυλιακό κράτος, τις επόμενες δεκαετίες ήταν το ιδανικό μέσο για την αντικομμουνιστική προπαγάνδα και εργαλειοποιήθηκε για την τόνωση του εθνικού αισθήματος⁴⁷. Το σπουδαιότερο επίτευγμα της δραστηριότητας του στρατού στον τομέα της προπαγάνδας ήταν η ίδρυση του Κεντρικού Ραδιοφωνικού Σταθμού των Ενόπλων Δυνάμεων⁴⁸.

Η δημοτικότητα που απέκτησε το στρατιωτικό ραδιόφωνο καθώς και τα μοντέλα ευρωπαϊκών ραδιοφώνων που ακούγονταν στη χώρα μας, οδήγησαν σταδιακά στην ίδρυση του *Δευτέρου Προγράμματος* του ΕΙΡ το 1952 και στη λειτουργία του *Τρίτου Προγράμματος* το 1954 ⁴⁹.

Με πρωτοφανείς ρυθμούς ιδρύθηκαν οι στρατιωτικοί σταθμοί: Λάρισας (1948), Τριπόλεως, Ιωαννίνων, Καβάλας (1949), Κοζάνης (1950), Φλώρινας, Ορεστιάδας (1956). Ιδιωτικοί σταθμοί στο Βόλο (1948), την Πάτρα (1950), τον Πύργο (1955), τα Χανιά(1959) εντάχθηκαν στο ΕΙΡ. Στο πλαίσιο της ανασυγκρότησης της ραδιοφωνίας το ΕΙΡ δημιούργησε τον Ραδιοφωνικό Σταθμό Κομοτηνής (1954), Ρόδου (1954), Κέρκυρας (1957).

Ο ραδιοφωνικός χάρτης της περιφέρειας συμπληρώθηκε με την ίδρυση των Ραδιοφωνικών Σταθμών: Σερρών το 1959, Ζακύνθου το 1969, Ηρακλείου το 1972, Καλαμάτας το 1986 και Αιγαίου το 1989 ⁵⁰.

---

⁴⁴ Στο ίδιο, 210.

⁴⁵ Μαντιμαρούδης, *ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ. ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ*, 65.

⁴⁶ Τζανετάκος, «Ριμέικ-60 χρόνια ραδιόφωνο»

⁴⁷ Χατζηδάκης, «Ω άγιε αιθέρα...», 263.

⁴⁸ Χατζηδάκης, «Ω άγιε αιθέρα...», 233.

⁴⁹ Μαντιμαρούδης, *ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ. ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ*, 65.

⁵⁰ Χάρτες ραδιοκάλυψης Περιφερειακών Σταθμών ΕΡΤ, επιμ. Μιχάλης Μεσσήνης (Αθήνα: Διεύθυνση Περιφερειακών Σταθμών ΕΡΤ, 1996).

Η ιστορία των περιφερειακών σταθμών ήταν πολυκύμαντη. Οι στρατιωτικοί σταθμοί εντάχθηκαν στην ΥΕΝΕΔ και αργότερα στην ΕΡΤ-2 και οι σταθμοί του ΕΙΡ ανήκαν στην ΕΡΤ-1. Όλοι οι σταθμοί της περιφέρειας με τη δημιουργία του ενιαίου φορέα εντάχθηκαν στην ΕΡΤ το 1987.

Σίγουρα η δημόσια ραδιοφωνία βαρύνεται με πολλά αμαρτήματα που χρειάστηκαν να περάσουν πολλά χρόνια για να τα αποτινάξει. «...*Ανθρωποι απαγορεύτηκαν από τηλεφωνήματα από τις μυστικές υπηρεσίες...*» μας λέει ο Γιάννης Σιάσκας, ιδρυτής του Δευτέρου Προγράμματος του ΕΙΡ ⁵¹. Προπαγανδιστικές εκπομπές στη δεκαετία του 1950, απαγορεύσεις τραγουδιών με κριτήρια κοινωνικά και πολιτικά, αυστηρή λογοκρισία από τους στρατιωτικούς την περίοδο της Χούντας ⁵², μαχητικές συγκρούσεις λόγω των κομματικών παθών στη Μεταπολίτευση, κομματικός έλεγχος, πολιτικές συμπάθειες και άλλα, σκιαγραφούν αυτά τα αμαρτήματα.

Ωστόσο, οι περιφερειακοί σταθμοί σε συνδυασμό με τα κεντρικά προγράμματα των σταθμών δημοσίου συμφέροντος μετέφεραν για αρκετές δεκαετίες σε κάθε γωνιά της ελληνικής γης και πρόβαλλαν την ελληνική δημιουργία, την Ιστορία, την Παράδοση, τον πολιτισμό, τις τέχνες, τις επιστήμες, την τεχνολογία. Μετέφεραν τον παλμό των κορυφαίων αθλητικών γεγονότων σε κάθε γωνιά της χώρας. Τα ερτζιανά μερίμνησαν και για την πρωινή γυμναστική των πολιτών.

Υπήρξε ανατροφοδότηση της τοπικής πολιτιστικής πράξης και πολιτιστική ζύμωση στις τοπικές κοινωνίες ως αποτέλεσμα της διάδρασης του τοπικού με το υπερ-τοπικό. Με καλή χρήση της ελληνικής γλώσσας, το ραδιόφωνο πέρα από τις ανάγκες της ενημέρωσης και της ψυχαγωγίας κάλυψε και ανάγκες Παιδείας για ένα μεγάλο τμήμα του ελληνικού λαού.

Τα σημαντικότερα ονόματα της πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής της χώρας μας επικοινωνήσαν σε κάθε γωνιά της Ελλάδας με τα ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού με ευεργετικές συνέπειες. Αποδελτίωσα συνέντευξη του Ηπειρώτη λογοτέχνη Γιώργου Σιμιτζή που μου παραχώρησε στην Ημέρα του Ραδιοφώνου και σας παραθέτω απόσπασμα:

---

⁵¹ Γιάννης Σιάσκας, «Ιστορίες Ραδιοφώνου-Οι καλές μέρες 1952-1957», Αρχείο ΕΡΤ, κωδ. τεκμηρίου 0000007076, <https://archive.ert.gr/7076/>, ημερ. Πρόσβ. 3/7/2022.

⁵² Ρενάτα Δαλιανούδη, «Πολιτικές διατάξεις και περιορισμοί. Η περίπτωση της λογοκρισίας στη μουσική, το θέατρο και τον κινηματογράφο» (εισήγηση στην Επιστημονική Ημερίδα *Διαστάσεις του Πολιτικού στη μουσική και τον χορό*, Ε.Α.Π., Αθήνα 12 Μαΐου 2019.

«...Το ραδιόφωνο εκτιμήθηκε, αγαπήθηκε και ήταν ένα περίοπτο παρατηρητήριο να βλέπουμε, να αγναντεύουμε και να παρατηρούμε τι γίνεται πιο πέρα και πως ανασαίνει εκεί ο κόσμος [...] Μετά το γραμμόφωνο ανέτειλε η εποχή του ραδιοφώνου με δεδηλωμένη προτίμηση του επαρχιώτικου κόσμου! Ας ήταν αγράμματοι και αναλφάβητοι οι περισσότεροι [...] Το ραδιόφωνο το συμπάθησαν αυθεντικότροπα. Τους κάλυπτε αναζητήσεις, κενά, επιδιώξεις, προσμονές και αξιόπιστη επικοινωνία με τον έξω κόσμο. Εκπολιτίστηκαν, σύγκριναν. Έμαθαν, αφουγκράστηκαν, αισθάνθηκαν και διαισθάνθηκαν, θυμήθηκαν και άκουσαν τραγούδια που σύστηναν ωδικά και βιωματικά την εποχή τους [...] Ήταν ένα **πανδιδακτήριο** και τους ασκούσε αγωγή, παιδεία, πολιτισμό, και τους έλουζε με νέα ρεύματα ιδεών, ηθών, και ανθρωποπρεπών σκέψεων [...]»⁵³.

4. Περιφερειακοί Σταθμοί: Πολιτισμικοί Διαμεσολαβητές

Μέσω των Περιφερειακών σταθμών ή των κεντρικών ραδιοφωνικών σταθμών που τοποθέτησαν πομπούς σε όλη την Ελλάδα καταγράφηκε μια αξιομνημόνευτη διάχυση πολιτιστικών αγαθών. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι στρατιωτικοί σταθμοί που δημιουργήθηκαν στην περιφέρεια (Ιωάννινα, Τρίπολη, Σέρρες, Λάρισα, Κοζάνη, Καβάλα, Φλώρινα) εξέπεμπαν στα βραχεία κύματα ή κύματα προπαγάνδας ⁵⁴ όπως λέγονταν και μετέφεραν τον παλμό κάθε περιοχής στους ξενιτεμένους σε όλη την υφήλιο. Η εκπομπή των ξενιτεμένων ήταν κάτι σαν συγκινησιακό λουτρό σε μια εποχή που το ραδιόφωνο πρωτοστάτησε στην παγκοσμιοποίηση της πληροφορίας.

«[...] Μας επέβαλε ο στρατηγός Τσακαλώτος το 1957 να πηγαίνουμε και να παίζουμε στο σταθμό των Ιωαννίνων, ο οποίος ακουγόταν σε όλο τον κόσμο [...]», γράφει στις θύμησες και σημειώσεις ο κορυφαίος ηπειρώτης μουσικός Τάσος Χαλκιάς ⁵⁵.

⁵³ Γεώργιος Σιμιτζής, « Το ραδιόφωνο στον χρόνο», συνέντευξη στον Παναγιώτη Τζόκα, στην εκπομπή «Ανθολόγιο πολιτισμού», ΕΡΤ Ιωαννίνων, 14/2/2022.

⁵⁴ Θάνος Καρβελάς, Συνέντευξη στον Στέφανο Ντόβα τον Δεκέμβριο του 1988.Αρχείο ΕΡΤ Ιωαννίνων.

⁵⁵ Ανδρέας Χρονόπουλος, *Θύμησες και σημειώσεις του Τάσου Χαλκιά* (Αθήνα:ΑΠΟΠΕΙΡΑ,1985),57.

Κρυφά και με μεγάλο κίνδυνο, λόγω της απαγόρευσης του καθεστώτος για πολλά χρόνια, άκουγαν οι ομογενείς μας στην Αλβανία μουσικές, τραγούδια και νέα από την Ελλάδα μέσω των σταθμών της Κέρκυρας και των Ιωαννίνων ⁵⁶.

Αξιομνημόνευτη είναι η παιδαγωγούσα ψυχαγωγία που επιχείρησε με ιδιαίτερη επιτυχία το δημόσιο ραδιόφωνο. Σε όλες τις γωνιές της Ελλάδας τη δεκαετία του 1950 τα παιδιά μεγάλωσαν με την εκπομπή της Αντιγόνης Μεταξά όπου είχε το ρόλο της Θείας Λένας ⁵⁷. Σημαντική επίδραση είχε και η θρυλική εκπομπή «*Εδώ Λιλιπούπολη*» που ακουγόταν από το Τρίτο Πρόγραμμα (1977-1980), τα οποίο διηύθυνε τότε ο Μάνος Χατζηδάκης.

Από τις πιο σημαντικές πολιτιστικές «προσφορές» του ραδιοφώνου στις απομακρυσμένες περιοχές της Ελλάδας ήταν η «μεταφορά» του θεάτρου μέσω των ερτζιανών όπου γαλουχήθηκαν, διαπαιδαγωγήθηκαν και μορφώθηκαν θεατρικά πληθυσμοί που δεν είχαν ευκαιρίες να παρακολουθήσουν θέατρο επί σκηνής⁵⁸. Κύριο λόγο στο εν λόγω εγχείρημα έπαιξε ο Μήτσος Λυγίζος που ήρθε στην Ελλάδα το 1952, καθώς και ο Ιάκωβος Καμπανέλλης που άφησε το στίγμα του ως διευθυντής ραδιοφώνου τη δεκαετία του 1980 ⁵⁹. Εμβληματικοί παραγωγοί, όπως ο Γιάννης Πετρίδης, ο Γιώργος Παπαστεφάνου, ο Πάνος Γεραμάνης επικοινωνήσαν στις απομονωμένες εσχατιές της Ελλάδας το απάνθισμα του παγκόσμιου και ελληνικού μουσικού πολιτισμού.

Θα ήθελα να σταθώ και στο θέμα της καταγραφής και διάδοσης της μουσικής παράδοσης. Εδώ δεν θα είμαι, όμως, και τόσο «αρεστός». Υπήρξαν άνθρωποι που κυριάρχησαν για δεκαετίες στο δημόσιο ραδιόφωνο, σε εποχές που δεν είχε ανταγωνιστές -όπως ο Σίμων Καρράς- οι οποίοι θέσπισαν και εφάρμοσαν μια κανονιστική πολιτική που αφορούσε στο θέμα της αισθητικής, δηλαδή, αυτό περνάει, εκείνο δεν περνάει, και τα λοιπά. Δημιουργήθηκαν και ομάδες που έκαναν λογοκρισία⁶⁰. Τα πολύ ισχυρά

⁵⁶ Κώστας Λώλης, Το μουσικό χωριό μου. Σωπική Πωγωνίου (Ιωάννινα:2021), 67.

⁵⁷ Λήδα Κροντηρά-Κόρη της “Θείας Λένας”, «Ιστορίες Ραδιοφώνου-Το ξεκίνημα 1925-1944», Αρχείο EPT, κωδ.τεκμηρίου 0000074698, <https://archive.ert.gr/74698/> ημερ. Προσβ. 1/7/2022.

⁵⁸ Σάββας Χαραλάμπου Καρύδας, «Το θεατρικό έργο στα ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΑ ΜΕΣΑ. Η περίπτωση του θεάτρου της Δευτέρας 1972-1997. Ο ρόλος και η σημασία του». (Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή Καλών Τεχνών, Τμήμα Εικαστικών Τεχνών και Επιστημών Τέχνης, 2019),60.

⁵⁹ Στο ίδιο, 57.

⁶⁰ Νίκος Διονυσόπουλος, συνέντευξη στον Παναγιώτη Τζόκα στην εκπομπή «Ανθολόγιο πολιτισμού», 12/4/2022, Αρχείο EPT Ιωαννίνων.

φίλτρα που θέσπισαν, δημιούργησαν ιδεοληψίες επεμβατικές στα τοπικά ιδιώματα, επηρεασμένες ως επί το πλείστον από εθνική σαγήνη. Με αυτό τον τρόπο χάθηκαν σημαντικά κεφάλαια της λαϊκής δημιουργίας σε πολλά μέρη της Ελλάδας. Ο λόγος είναι απλός: όποιος τραγουδιστής ακουγόταν από το ραδιόφωνο καθαγιαζόταν. Έπαιζε το ραδιόφωνο επί παραδείγματι η Χρόνη Αηδονίδη, η οποία εθεωρείτο ο εκπρόσωπος της Θράκης. Η Θράκη όμως δεν είχε μόνο τον Αηδονίδη. Είχε πάρα πολλούς άλλους που δεν «ακούστηκαν» και δεν «πέρασαν» ποτέ.

Κάπως έτσι «ξεχάστηκε» και το βιολί από τη μουσική παράδοση της Κρήτης, «κόπηκε» από το ραδιόφωνο, εκτοπίστηκε ως αναπόσπαστο στοιχείο της κρητικής παράδοσης και τη θέση του κατέλαβε η λύρα η οποία πέρασε μέσα από τα κατεστημένα «φίλτρα» και καθιερώθηκε ως το κυρίαρχο όργανο.

Ακούστε και τη διαπίστωση της Καθηγήτριας Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Μαρίνας Βρέλλη, για ένα άλλο φαινόμενο στο οποίο «ενέχεται» το ραδιόφωνο για τον επεμβατικό του ρόλο στην περιφέρεια:

«Κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960, κέντρο του δημοτικού τραγουδιού είχαν γίνει οι πόλεις και συγκεκριμένα η Αθήνα. Η Αθήνα εξέπεμπε στην περιφέρεια, σε όλα τα χωριά, τη δημοτική μουσική. Τότε, οι οργανοπαίκτες χάνουν την αίσθηση της δημοτικής μελωδίας, καθώς δέχονται επίδραση από μία ελαφρά μουσική. Με αυτόν τον τρόπο άρχισε να πραγματοποιείται αντικατάσταση των παλαιών μουσικών οργάνων με τα νέα [...]»⁶¹.

Κάτι ανάλογο συμβαίνει και σήμερα, κυρίως με την τηλεόραση, μέσω της οποίας παραγωγοί και παρουσιαστές δημιουργούν ένα αθηνοκεντρικό «star system» με μια αφόρητη προβολή ίδιων προσώπων. Εδώ, οι περιφερειακοί σταθμοί δεν λειτουργούν ως ακροδέκτες, αλλά θα μπορούσαν κάλλιστα να λειτουργούν ως αισθητήρες στην περιοχή για λογαριασμό της ΕΡΤ.

Υπάρχουν βέβαια φωτεινά παραδείγματα συναδέλφων, όπως ο Γιώργος Παπαδάκης, που κατέγραψε και επικοινωνήσε την εκπληκτική τέχνη των λαϊκών οργανοπαικτών της χώρας μας μέσα από τη μνημειώδη εκπομπή του Τρίτου Προγράμματος *«Λαϊκοί πρακτικοί οργανοπαίκτες»*, και η

---

⁶¹ Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, εισαγωγή στο: ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΚΑΒΑΚΟΠΟΥΛΟΣ. ΤΡΑΓΟΥΔΙ-ΜΟΥΣΙΚΗ-ΧΟΡΟΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ (Αθήνα: Ινστιτούτο Έρευνας Μουσικής & Ακουστικής. Κέντρο Μουσικής Τεκμηρίωσης, 2018)27.

Φεβρωνία Ρεβύνθη που όργωσε την Ελλάδα και διέσωσε εξαιρετικά δείγματα του ελληνικού λαϊκού μουσικού πολιτισμού.

Επιχειρώντας μια αναδίφηση στην περίοδο της πλημμυρίδας των δημοτικών και ιδιωτικών σταθμών που έπνιξαν την Ελλάδα και οδήγησαν σε καθίζηση την ακροαματικότητα του δημόσιου ραδιοφώνου⁶² θα ήθελα να σας μεταφέρω την αποτίμηση του φαινομένου δύο ανθρώπων που υπηρέτησαν την «ελεύθερη ραδιοφωνία».

Ο Μιλτιάδης Έβερτ σε άρθρο του στον *Επενδυτή* στις 31 Οκτωβρίου 1998 παραδέχεται: «Από τον αγώνα για ελεύθερη ραδιοφωνία μεταπίπτουμε στην αναρχία και από κει στην ανομία, τη διαπλοκή και τους αλληλοεκβιασμούς».⁶³ Ο Γιάννης Τζανετάκος, αφού εντοπίζει στο εν λόγω τοπίο ελευθεριότητα, γλωσσικό όλεθρο, ασυδοσία, συκοφαντική συμπεριφορά, καταγγελτικό λόγο, ιεραποστολικό λόγο, επιθέσεις εναντίον πολιτικών αντιπάλων και έναν άκρατο λαϊκισμό ο οποίος χαρακτήρισε την «ελεύθερη ραδιοφωνία», αποφαινεται ότι το δημόσιο ραδιόφωνο απέκτησε και πάλι το ακροατήριό του, χάρη στη νηφαλιότητα, την ψυχραιμία, την πολυφωνία και τη διάθεση να μην αποκρύπτει τίποτε.⁶⁴

Σήμερα, η ΕΡΤ εξακολουθεί να λειτουργεί 19 Περιφερειακούς Σταθμούς, σχεδόν οι μισοί έχουν ως έδρα πόλη που βρίσκεται πολύ κοντά είτε στα σύνορα της χώρας μας με την Τουρκία, είτε με χώρες των Βαλκάνιων γειτόνων μας.

Η γεωγραφική τους θέση λοιπόν και η δυνατότητα να παράγουν δικό τους ενημερωτικό και πολιτιστικό πρόγραμμα τους καθιστά σύμφωνα με την Διευθύντρια Περιφερειακών Σταθμών της ΕΡΤ Δήμητρα Τζαγαδούρα «υπερόπλο» για την εταιρεία και αναμφισβήτητο μεγάλο συγκριτικό της πλεονέκτημα έναντι των λοιπών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης ⁶⁵.

---

⁶² Χατζηδάκης, «Ω άγιε αιθέρα...», 393.

⁶³ Στο ίδιο, 394.

⁶⁴ Τζανετάκος, «Ριμέικ-60 χρόνια ραδιόφωνο»

⁶⁵ Δήμητρα Τζαγαδούρα, Διευθύντρια Περιφερειακών Σταθμών της ΕΡΤ, συνέντευξη στον Παναγιώτη Τζόκα στις 5 Μαΐου 2022.

5. Η αλλαγή υποδείγματος στον τρόπο επικοινωνίας και οι Περιφερειακοί Σταθμοί της ΕΡΤ

Στην εποχή των αλλαγών και της μετάβασης που ζούμε είναι ιδιαίτερα ορατή η κυριαρχία των νέων μέσων και του διαδικτύου⁶⁶. Ο Ισπανός Ιγνάσιο Ραμονέ -δημοσιογράφος, συγγραφέας και ακαδημαϊκός- χαρακτήρισε τεκτονικές τις αλλαγές που επέφεραν στο δημοσιογραφικό τοπίο οι νέες τεχνολογίες⁶⁷. Ο αυξανόμενος ρόλος των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης στην ενημέρωση, μια μεταβολή με ραγδαία εξέλιξη στις μέρες μας, οφείλεται στη διάδοση των «έξυπνων» κινητών και στη διείσδυση του διαδικτύου στο παγκόσμιο σύστημα επικοινωνίας⁶⁸. Στην Ευρώπη ανέρχεται στο 85,20 % του πληθυσμού⁶⁹. Οι λογαριασμοί στο Facebook (σελίδες και προφίλ) στην Ελλάδα ανέρχονται στα 5.000.000 και κατ' άλλους στα 6.500.000. Πλέον, οι ειδήσεις μεταδίδονται με ιλιγγιώδη ταχύτητα μέσω της διαδικτυακής δημοσιογραφίας ή της «*δημοσιογραφίας των πολιτών*». Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης φαίνεται ότι λειτουργούν με μια πρωτοφανή ελευθερία στο λόγο αλλά, και, « [...] *σαν επιταχυντές των πιο σκοτεινών πλευρών που αναπαράγει κάθε κοινωνία στο πληκτρολόγιο: την ξеноφοβία, το ρατσισμό, τη μισαλλοδοξία*»⁷⁰. Στο τοπίο της ενημέρωσης σήμερα συντελούνται κοσμογονικές αλλαγές και συνυπάρχουν τάσεις που αποκρυσταλλώθηκαν από το παλιό επικοινωνιακό υπόδειγμα, το οποίο χαρακτήριζε η μονόδρομη οργάνωση της επικοινωνίας στην κοινωνία, και οι τάσεις από το νέο υπόδειγμα που αναδύεται και που σύμφωνα με το Καθηγητή Γεώργιο Πλειό χαρακτηρίζεται από διαλογικότητα και πολυτροπικότητα⁷¹.

Η ΕΡΤ, ανταποκρινόμενη στα κελεύσματα των καιρών αξιοποιεί τους περιφερειακούς σταθμούς και το δυναμικό τους, ώστε στα ραδιοφωνικά και

---

⁶⁶ Γιώργος Πλειός, «Ειδήσεις και περιρρέουσα δημοσιογραφία: Η δημοκρατία στην προκρούστειο κλίνη των προκαταλήψεων», στο *ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ*, επιμ. Παντελής Μπουκάλας (Αθήνα: ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, 2018), 2.

⁶⁷ Αδάμος Ζαχαριάδης, «Το νέο τοπίο της δημοσιογραφίας στην εποχή του διαδικτύου», στο *ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ*, επιμ. Παντελής Μπουκάλας (Αθήνα: ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, 2018), 199.

⁶⁸ Πλειός, «Ειδήσεις και περιρρέουσα δημοσιογραφία: Η δημοκρατία στην προκρούστειο κλίνη των προκαταλήψεων», 2.

⁶⁹ Στο ίδιο, 3.

⁷⁰ Άρης Χατζηστεφάνου, *ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ. Πως τις εντοπίζουμε*. Πρόλογος Γιώργος Πλειός (Αθήνα, Εκδόσεις ΤΟΠΟΣ, 2022), 25.

⁷¹ Πλειός, «Ειδήσεις και περιρρέουσα δημοσιογραφία: Η δημοκρατία στην προκρούστειο κλίνη των προκαταλήψεων», 7.

τηλεοπτικά προγράμμάτά της να μεταφέρονται ειδήσεις πρωτογενείς, χωρίς να θυσιάζεται στο βωμό της ταχύτητας και του ανταγωνισμού η επιβεβαίωση και η αξιοπιστία. Το προϊόν ενημέρωσης είναι το γεγονός που μεταφέρεται άμεσα και όχι οι απόψεις για το γεγονός. Η διεργασία της είδησης βασίζεται σε αναγνωρισμένες αξίες και όχι σε προκαταλήψεις και ιδεοληψίες που τροφοδοτούν και αναπτύσσουν μορφές επικίνδυνου δημοσιογραφικού λαϊκισμού που εκδηλώνεται με παραποιημένες («fake») και ψευδείς ειδήσεις. Με επιτυχείς συνδυασμούς γραπτών κειμένων, εικόνων, ήχων και πληροφοριών -οι οποίες διασταυρώνονται και μετουσιώνονται σε ενημέρωση- οι Περιφερειακοί Σταθμοί της ΕΡΤ κρατάνε ψηλά τον πήχη της αξιόπιστης ενημέρωσης.

Η ύπαρξη και η λειτουργία τους –σύμφωνα με τη Διευθύντρια, Δήμητρα Τζαγαδούρα- είναι συνυφασμένη με την αποστολή της δημόσιας ραδιοτηλεόρασης που έχει ως θεσμική υποχρέωση την ενημέρωση και προαγωγή του πολιτισμού και της παιδείας για όλους τους πολίτες της επικράτειας. Η λειτουργία αυτών των παραδοσιακών δομών της ΕΡΤ είναι εν τέλει το «υπερόπλο», που παράγει και μεταδίδει εκπομπές τοπικού ενδιαφέροντος, μεταφέρει άμεσα τον παλμό των γεγονότων στο ραδιόφωνο, την τηλεόραση, το ΕΡΤnews, το διαδίκτυο.

Οι τηλεοπτικές απευθείας συνδέσεις είναι το ισχυρό μέσο προαγωγής και διαφύλαξης της ντοπιολαλιάς, των τοπικών ιδιωμάτων, των συνηθειών και της κουλτούρας κάθε περιοχής της χώρας μας ⁷².

Βιβλιογραφία

Βρέλλη-Ζάχου, Μ. 2018. Εισαγωγή στο: ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΚΑΒΑΚΟΠΟΥΛΟΣ. ΤΡΑΓΟΥΔΙ-ΜΟΥΣΙΚΗ-ΧΟΡΟΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ , 27-28.

---

⁷² Τζαγαδούρα, Διευθύντρια Περιφερειακών Σταθμών της ΕΡΤ, συνέντευξη στον Παναγιώτη Τζόκα στις 5 Μαΐου 2022.

Αθήνα: Ινστιτούτο Έρευνας Μουσικής & Ακουστικής. Κέντρο Μουσικής Τεκμηρίωσης.

Γουλάκη-Βουτυρά, Α. 2007. Επιμ., Η Θεσσαλονίκη εκπέμπει .Ο πρωτοποριακός ρόλος της ΔΕΘ και της ΕΡΤ. Θεσσαλονίκη: ΤΕΛΛΟΓΛΕΙΟ ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΩΝ Α.Π.Θ.

Δαλιανούδη, Ρ. 2019. «Πολιτικές διατάξεις και περιορισμοί. Η περίπτωση της λογοκρισίας στη μουσική, το θέατρο και τον κινηματογράφο». Εισήγηση στην Επιστημονική Ημερίδα Διαστάσεις του Πολιτικού στη μουσική και τον χορό, Ε.Α.Π. Αθήνα 12 Μαΐου 2019.

Διονυσόπουλος, Νίκος. Συνέντευξη στον Παναγιώτη Τζόκα στην εκπομπή «Ανθολόγιο πολιτισμού», 12/4/2022, Αρχείο ΕΡΤ Ιωαννίνων.

Ζαχαριάδης, Α. 2018. «Το νέο τοπίο της δημοσιογραφίας στην εποχή του διαδικτύου», στο ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, επιμ. Παντελής Μπουκάλας .Αθήνα: ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ.

Καρύδας, Χαράλαμπος Σ. «Το θεατρικό έργο στα ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΑ ΜΕΣΑ. Η περίπτωση του θεάτρου της Δευτέρας 1972-1997. Ο ρόλος και η σημασία του». Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή Καλών Τεχνών, Τμήμα Εικαστικών Τεχνών και Επιστημών Τέχνης, 2019.

Καρβελάς, Θάνος. Συνέντευξη στον Στέφανο Ντόβα τον Δεκέμβριο του 1988. Αρχείο ΕΡΤ Ιωαννίνων.

Λώλης, Κώστας. Το μουσικό χωριό μου. Σωπική Παγωνίου. Ιωάννινα, 2021.
Μαντιμαρούδης, Φιλήμων. ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ. ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2006.
Μεσσήνης, Μιχάλης. Χάρτες ραδιοκάλυψης Περιφερειακών Σταθμών ΕΡΤ. Αθήνα: Διεύθυνση Περιφερειακών Σταθμών ΕΡΤ, 1996.

Πλειός, Γεώργιος. «Ειδήσεις και περιρρέουσα δημοσιογραφία: Η δημοκρατία στην προκρούστειο κλίνη των προκαταλήψεων», στο ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, επιμ. Παντελής Μπουκάλας Αθήνα: ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, 2018.

Σιμιτζής, Γεώργιος .« Το ραδιόφωνο στον χρόνο», συνέντευξη στον Παναγιώτη Τζόκα, στην εκπομπή «Ανθολόγιο πολιτισμού», ΕΡΤ Ιωαννίνων, 14/2/2022.

Τζαγαδούρα, Δήμητρα. Διευθύντρια Περιφερειακών Σταθμών της ΕΡΤ, συνέντευξη στον Παναγιώτη Τζόκα στις 5 Μαΐου 2022

Χατζηδάκης, Γιώργος .«Ω άγιε αιθέρα...» ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΑΣ Αθήνα:Polaris, 215.

Χατζηστεφάνου, Ά. 2022. ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ. Πως τις εντοπίζουμε. Πρόλογος Γιώργος Πλειός. Αθήνα: Εκδόσεις ΤΟΠΟΣ.

Χρονόπουλος, Α. 1985. Θύμησες και σημειώσεις του Τάσου Χαλκιά Αθήνα: ΑΠΟΠΕΙΡΑ.

Ηλεκτρονικές Πηγές

Κροντηρά, Λήδα. Κόρη της «Θείας Λένας», «Ιστορίες Ραδιοφώνου-Το ξεκίνημα 1925-1944», Αρχείο ΕΡΤ, κωδ. τεκμηρίου 0000074698, <https://archive.ert.gr/74698/>

Σιάσκας, Γιάννης. «Ιστορίες Ραδιοφώνου-Οι καλές μέρες 1952-1957», Αρχείο ΕΡΤ, κωδ. τεκμηρίου 0000007076, <https://archive.ert.gr/7076/>.

Στέας, Άλκης. «Ριμέικ-60 χρόνια ραδιόφωνο», συνέντευξη στη Ρένα Θεολογίδου, Αρχείο ΕΡΤ, κωδ. Τεκμηρίου 0000074698, <http://archive.ert.gr/74698/>.

Τζανετάκος, Γιάννης. «Ριμέικ-60 χρόνια ραδιόφωνο», συνέντευξη στη Ρένα Θεολογίδου, Αρχείο ΕΡΤ, κωδ. Τεκμηρίου 0000074698, <http://archive.ert.gr/74698/>.

Δημοτικό Ραδιοφωνο Ξανθής: προκλήσεις – προοπτικές

Τηλέμαχος Αρναούτογλου⁷³ - Δημοσιογράφος

Περίληψη

Η λειτουργία των δημοτικών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και ψυχαγωγίας, με βασικό πλεονέκτημα την πολύ καλή γνώση και εμπειρία της τοπικής κοινωνίας, διαδραματίζει έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στα δρώμενα, καθώς έχουν τη δυνατότητα να κινούνται με άξονα την ποιότητα, τον πλουραλισμό, τη δεοντολογία, χωρίς την ασφυκτική πίεση του άμεσου οικονομικού κέρδους.

Ο πολιτισμός, η γλώσσα, τα ήθη και έθιμα, η τοπική ιστορία, οι ευδιάκριτοι τόποι ενδιαφέροντος, σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον, αποκτούν ιδιαίτερη σημασία και χρήζουν ξεχωριστής προσέγγισης, με εκτεταμένη έρευνα, σύνθεση και διείσδυση, ώστε το αποτέλεσμα να διασφαλίζει ισόρροπα την αξιοπιστία, λειτουργώντας ως ένα πέπλο προστασίας της αλήθειας και της διαχρονικότητας.

Καθοριστικής σημασίας πλεονέκτημα, αναδεικνύεται η τεχνολογία και ο τεχνολογικός εξοπλισμός, όταν η γνώση, η εμπειρία, η δημιουργική φαντασία και η προσαρμοστικότητα, δίνουν διαστάσεις λύσεων, σε ζητήματα που ανακύπτουν στην καθημερινότητα και πολύ περισσότερο, για την κατά

---

⁷³ Δημοσιογράφος - sv7fsk@yahoo.gr

προτεραιότητα, άμεση ενημέρωση των πολιτών, σε περιόδους κρίσεων, αναθεωρήσεων, μεμονωμένων αιφνίδιων γεγονότων.

Λέξεις κλειδιά: Δημοτικό Ραδιόφωνο, Καστελλόριζο, Ξάνθη, αισθητική του λόγου

Abstract

The operation of the municipal media and entertainment, with the basic advantage of the great knowledge and experience of the local community, plays a particularly important role in the events, as they can move based on quality, pluralism, and ethics, without the suffocating pressure of direct financial profit. Culture, language, customs, local history, and distinct places of interest in a multicultural environment take on particular importance and are of particular importance in a multicultural environment, require a special approach, with extensive research, synthesis, and penetration, so that the result ensures balanced credibility, acting as a protective veil for truth and timelessness. A decisive advantage, technology, and technological equipment emerge as a decisive advantage, when knowledge, experience, creative imagination, and adaptability, give dimensions of solutions, to issues that arise in everyday life and more importantly, for the priority, direct information of citizens in times of crises, reviews, and individual sudden events.

Key words: Municipal Radio, Kastellorizo, Xanthi, speech aesthetics.

1. Εισαγωγή

Από την ακριτική Θράκη, από την Ξάνθη, χαίρε.

Λέω από την Ακριτική Θράκη.... Και όλοι όσοι βρισκόμαστε στην Ηπειρωτική χώρα, ίσως δεν έχουμε τόσο μεγάλη την αίσθηση του τι σημαίνει στην πραγματικότητα, ακρίτας-ακριτική περιοχή-ακριτικό νησί.

Ο τόπος που μας φιλοξενεί, είναι ένα ιδιαίτερο κομμάτι της ελληνικής επικράτειας, είναι το σημείο όπου σταματά το μάτι μας, στον χάρτη και ο Δήμος Μεγίστης εμπνέει και στέλνει μηνύματα αγνής υπερηφάνειας και δυναμικής παρουσίας.

Σε επίπεδο αυτοδιοίκησης καταρχάς, μεταφέρω τους χαιρετισμούς του Δήμου Ξάνθης και προσωπικά του Δημάρχου Μανώλη Τσέπελη που στρέφει τη ματιά και απλώνει το χέρι, σε μια κίνηση ύψιστου σεβασμού, εκτίμησης και αγάπης για τους ανθρώπους εδώ, που χαμογελούν στο απέραντο γαλάζιο του ουρανού και της Θάλασσας.

Οι χαιρετισμοί του Μανώλη Τσέπελη του Δημάρχου Ξάνθης, επεκτείνονται βέβαια στους ανθρώπους της Πανεπιστημιακής Κοινότητας από τα τέσσερα σημεία του Πλανήτη, που βρίσκονται σήμερα στο Καστελόριζο και είναι, μέγιστη η τιμή που μας γίνεται, να είμαστε ανάμεσά τους.

Εξαιρετικές Παρουσίες, με εξαιρετικές περγαμηνές, που δεν είναι τυπικά εφόδια και άψυχα χαρτιά, αλλά πολύ ουσιαστική, ζωντανή γνώση, σμιλευμένη ταυτόχρονα, με εμπειρίες δυναμικής εξέλιξης και προοπτικής, για το αύριο της επιστήμης, το μέλλον της χώρας, του κόσμου.

2. Εξωστρέφεια

Η αιγίδα και η στήριξη της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού και Δημόσιας Διπλωματίας του Υπουργείου Εξωτερικών, με παρόντα τον Ιωάννη Χρυσουλάκη, καθώς και η αιγίδα του Δήμου Μεγίστης, με παρόντες τον Γιώργιο Σαμψάκο και Στράτο Αμύνδαλο, προδηλώνουν, τα εκέγγυα της λειτουργίας.

Ίσως είναι πλεονασμός να πω, ότι νιώθω μεγάλη τιμή που βρίσκομαι ανάμεσά σας. Ταυτόχρονα, πρόπευσα είναι η αναφορά, στη μεγάλη προσπάθεια που γίνεται από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και την Νικολέττα Τοιτσανούδη που γέννησε την ιδέα, ίδρυσε και είναι επιστημονικώς Υπεύθυνη του προγράμματος και έτσι για 8η χρονιά φέτος, από το

Εργαστήριο Μελέτης Κοινωνικών Θεμάτων, Μέσων Ενημέρωσης και Εκπαίδευσης του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών της Σχολής Επιστημών Αγωγής, λειτουργεί το Διεθνές Θερινό Πανεπιστήμιο «Ελληνική Γλώσσα, Πολιτισμός και ΜΜΕ».

Ακούσαμε τη Νικολέτα Τσιτσανούδη να λέει τις προηγούμενες ημέρες, μετά από 8 χρόνια Διεθνούς Θερινού Πανεπιστημίου ότι, ίσως τα παιδιά, όλοι αυτοί που λαμβάνουν την εμπειρία των εργασιών του, να είναι αυτοί που θα συνεχίσουν το θεσμό, που θα τον πάνε στο αύριο και καταλαβαίνει νομίζω εύκολα κανείς, πόσο αγαπάει αυτόν το θεσμό και πόσο ενδιαφέρεται για τη συνέχισή του και για την εξασφάλιση των ικανών σκυταλοδρόμων, που θα κρατήσουν τη σκυτάλη για να διανύσουν τον δικό τους δρόμο, αναζητώντας και αυτοί με τη σειρά τους τους καταλληλότερους, για μια αέναη, δημιουργική και ελπιδοφόρα κίνηση.

Η συνεργασία του Προγράμματος Νεοελληνικών Σπουδών του Τμήματος Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, Επικοινωνίας, Καλών Τεχνών, Γλωσσών και Λογοτεχνίας της Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών του Macquarie University και η υποστήριξη του Ιδρύματος Macquarie Greek Studies Foundation, στο Σίδνεϊ της Αυστραλίας, όπως και η συμμετοχή του Κύκλου Ακαδημαϊκών της Βοστώνης και των Boston University Philhellenes της Βοστώνης, καταλυτικές.

Αναζητούμε πολλές φορές την εξωστρέφεια και αυτή είναι δεδομένη, είναι συνυφασμένη με την ανθρώπινη λειτουργία. Έχει υπόσταση. Η εσωστρέφεια είναι ανυπόστατη, δεν έχει υπόσταση. Είναι μια μάχη ανάμεσα στο καλό και στο κακό. Δεν υπάρχει περίπτωση το κακό να νικήσει, ούτε τις μάχες, ούτε τον πόλεμο. Και επειδή η αναφορά μου εμπεριείχε και στρατιωτικούς όρους .....

Τιμή σε όλους μας να παραβρίσκεται εδώ και ένας ακόμη άνθρωπος, με εξαιρετικές ικανότητες και δυνατότητες, που έχει κάνει τόσα για το νησί, έχει κάνει αθόρυβα τόσα για τον τόπο, ως Αρχηγός του Στρατού, ως Υφυπουργός, ως Σύμβουλος του Κράτους σε θέματα ακριτικών περιοχών και Αγίου Όρους, ο Στρατηγός Αλκιβιάδης Στεφανής, που μας επισήμανε κάτι πολύ «κομβικό». Το Καστελλόριζο δεν βρίσκεται στην εσχατιά της χώρας, η Ελλάδα ξεκινά από το Καστελλόριζο και επεκτείνεται σε όλη την επικράτεια.

Όλοι στο μυαλό μας κρατάμε ότι, βρισκόμαστε σε μια χώρα «μικρή σε έκταση χώρου και απέραντη σε έκταση χρόνου» και επικαλούμαι τη φράση αυτή του Οδυσσέα Ελύτη, για να προχωρήσουμε στο αύριο, στο μέλλον, όλοι μαζί σε αυτόν τον ευλογημένο χώρο, επιμηκύνοντας στο διηνεκές, την έκταση του χρόνου...

Λειτουργεί εδώ στη Μεγίστη το Δημοτικό Ραδιόφωνο του Καστελλόριζου και εμείς από το Δημοτικό Ραδιόφωνο της Ξάνθης με ελπίδα για το αύριο καταθέτουμε την πρότασή μας για συνεργασία, για ανταλλαγή τεχνογνωσίας, για ώσμωση, μέσα σε ένα πλαίσιο εξωστρέφειας που υποστηρίζει ο Δήμαρχος Ξάνθης Μανώλης Τσέπελης με τις τελευταίες λέξεις του πριν αναχωρήσουμε να είναι: «Είμαστε μαζί με όλους τους υπέροχους ανθρώπους του νησιού μας. Δείτε πως μπορούμε και εμείς να συνδράμουμε, στην ουσιαστική λειτουργία του σταθμού, για την ισχυροποίηση ακόμη μιας δυνατής φωνής στο Αιγαίο και θα βρούμε τις καλές πρακτικές».

3. Φίλιππος Αμοιρίδης

Η συμμετοχή μας στο 8ο Διεθνές Θερινό Πανεπιστήμιο «Ελληνική Γλώσσα, Πολιτισμός και ΜΜΕ»-Ακριτικοί τόποι, γλώσσα και πολιτισμός, μου έδωσε τη δυνατότητα να αντιληφθώ την πολυπλοκότητα της σκέψης, της ιδέας για να ιδρύσουμε, μια παρέα τότε νέων ανθρώπων, γύρω στα 30, με την υποστήριξη του Δήμου Ξάνθης και τον αείμνηστο Φίλιππο Αμοιρίδη που το εμπνεύστηκε, το Δημοτικό Ραδιόφωνο Ξάνθης.

Μετά από συζητήσεις αρκετών μηνών που φαινόταν ότι ωρίμαζαν την αρχική ιδέα, αποφασίσαμε να το βαπτίσουμε και του δώσαμε τον διακριτικό τίτλο : «Όμορφη Πόλη 89,9».

Το διακύβευμα ήταν να καταδείξουμε ότι αυτό το ραδιόφωνο θα μπορούσε να είναι ο καλός πρεσβευτής της φυσικής ομορφιάς του τόπου, της εσωτερικότητας των ανθρώπων του και της ευθύνης της κοινωνίας των πολιτών να συμπεριφέρονται με ωριμότητα και νηφαλιότητα ώστε να υποστηρίζουν τον τόπο τους... και όλα αυτά το 1994, που δόξα τον Θεό, υπήρχε πολυπερμία ραδιοτηλεοπτικών μέσων σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο και θα μπορούσε να φαντάζει η προσπάθεια έως και περιττή.

4. Σημαντικοί και αφανείς

Η ραδιοτηλεοπτική πολυσπερμία όμως, ταυτόχρονα ξεδίπλωσε, ξετύλιξε, αποκάλυψε, τελικά απογύμνωσε, σε μικρό σχετικά χρονικό διάστημα, τα ζητήματα που αναπτύσσονται και την ευθύνη που έχουν τα ΜΜΕ απέναντι στον πολίτη, στον πολιτισμό, στην ενημέρωση, στην αισθητική γενικότερα, στην αισθητική του λόγου ειδικότερα, στην γλώσσα, στην εξέλιξη, στην κοινωνία.

Αυτά τα θέματα ήταν που μας έβαλαν σε έναν δρόμο, ή που μας ενεργοποίησαν για να βγούμε στον δρόμο των Ραδιοτηλεοπτικών πραγμάτων και να διεκδικήσουμε μια άλλη προσέγγιση πιο ουσιαστική, ποιο ποιοτική, ποιο δεοντολογικά τεκμηριωμένη, με αισθητική και άνοιγμα στους σημαντικούς ανθρώπους της τοπικής κοινωνίας, που τις περισσότερες φορές μένουν αναξιοποίητοι, καθώς η δράση των σημαντικών, κινείται στο πλαίσιο της αφάνειας και αθόρυβης παρουσίας.

Η ενεργοποίησή τους είναι δύσκολη υπόθεση και οι σχέσεις εμπιστοσύνης που πρέπει να αναπτυχθούν και να προϋπάρξουν της ενεργοποίησης, χρειάζονται χρόνο για να ωριμάσουν και να καρποφορήσουν...

Πλησιάζοντας την ολοκλήρωση της τρίτης δεκαετίας στη λειτουργία του, το ραδιόφωνο του Δήμου Ξάνθης, « Η Όμορφη Πόλη 89,9» συνεχίζει τη δραστηριοποίησή της, σε μια ιδιαίτερα ευαίσθητη συγκυρία για τον τόπο και την τοπική κοινωνία, δίνοντας καθημερινά το στίγμα του στον πλουραλισμό, την αισθητική και τη δεοντολογία, με παρεμβατικές ζωντανές εκπομπές, στους τομείς της ενημέρωσης, του πολιτισμού, της τέχνης, της εκπαίδευσης, της γλώσσας, της υγείας, της ψυχαγωγίας, ευαισθητοποιώντας και ενεργοποιώντας τους μεμονωμένους πολίτες αλλά και τις συλλογικές προσπάθειες, στην έκφραση και αποτύπωση των σκέψεων, των προβληματισμών και των αναζητήσεών τους, προσφέροντας βήμα έκφρασης αλλά και χώρο, για ουσιαστική δημιουργία.

5. Ο τόπος, η χώρα, σε πρώτο πλάνο

Με αποτυπωμένη, την άποψη του Διοικητικού Συμβουλίου στη διαφορετικότητα των δημόσιων μέσων μαζικής ενημέρωσης, το ραδιόφωνο

του Δήμου Ξάνθης συνεχώς αυξάνει την συνεκτική προοπτική του στην κοινωνία, προωθώντας καθημερινά δεσμούς:

με την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με δομές του Δημοκρίτειου Πανεπιστήμιου Θράκης - του Γραφείου διασύνδεσης Σπουδών και Σταδιοδρομίας του Πανεπιστημίου μας, με τη φοιτητική – πανεπιστημιακή κοινότητα του Δ.Π.Θ, με τους στρατευμένους νέους του Δ' Σώματος Στρατού, με τη Μητρόπολη της Ξάνθης, με τους Συλλόγους – Ενώσεις –Σωματεία της ευρύτερης περιοχής μας, με τον εμπορικό και επιχειρηματικό κόσμο, με ανεξάρτητες πρωτοβουλίες πολιτών, με τους Ξανθιώτες ανά την Ελλάδα, με τους απόδημους Έλληνες και με όσους δίνουν καθημερινά το «παρών» στη δημόσια ζωή του τόπου. Και επειδή αυτή η έννοια είναι ίσως και λίγο παρεξηγημένη..... να διευκρινίσω ότι κυρίως αναφέρομαι στους «Ενεργούς πολίτες».

Προσοχή! Αναφερόμαστε σε αυτούς που ενδιαφέρονται, νοιάζονται πραγματικά και ουσιαστικά για την περιοχή και δεν βάζουν σε δεύτερες σκέψεις, πολιτικές προοπτικές και μικροπολιτικές επιδιώξεις.

Το αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας, λειτουργεί υπέρ της αλληλεγγύης και των δεσμών της τοπικής κοινωνίας, σε μια διαρκή πορεία γνωριμίας των πολιτών με τους θεσμούς, την κοινωνία, τους ανθρώπους της.

Οι συνεκτικοί αυτοί δεσμοί, τονώνονται με την διαδραστική, παρεμβατική διαδικασία που τηρεί το ραδιόφωνο στην εξέλιξη των εκπομπών του, με ζωντάνια και ενδιαφέρον, αποπνέοντας πλουραλισμό και αξιοπιστία, δίνοντας φωνή έκφρασης και επικοινωνίας στους κατοίκους της πόλης, στους νέους μας, στο αύριο, στο μέλλον, κεντρίζοντας το ενδιαφέρον για τον τόπο, κάνοντας γνωστή την Ξάνθη σε κάθε γωνιά του πλανήτη, προβάλλοντας τις θέσεις, τις διεκδικήσεις και το πρόσωπο της Ξάνθης.

6. Ενημέρωση

Η Ενημέρωση στο Ραδιόφωνο του Δήμου Ξάνθης, με σοβαρότητα, νηφαλιότητα και ψυχραιμία, έδωσε το στίγμα από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του και συνεχίζει αξιόπιστα, αμερόληπτα και υπεύθυνα, χωρίς φωνασκίες και προχειρότητες, να καλύπτει και να παρουσιάζει την τοπική επικαιρότητα, μέσα από τις ζωντανές δημοσιογραφικές εκπομπές του, χωρίς

αποκλεισμούς, χωρίς προκαταλήψεις, με την εδραίωση στη συνείδηση των ανθρώπων της πόλης ότι αυτό που ακούει, είναι απόλυτα διασταυρωμένο.

Η προκατάληψη, που ισχύει για όλα τα δημόσια μέσα, ότι παίζουν τα παιχνίδια της εξουσίας, χρειάζεται μεγάλος αγώνας για να ξεριζωθεί και κυρίως εμπνευσμένους ανθρώπους που να υποστηρίξουν τον αγώνα, αναγνωρίζοντας ότι το τελικό, ωφέλιμο κέρδος για την κοινωνία, αλλά και για τους ίδιους προσωπικά, είναι η αντικειμενικότητα και η προβολή της άλλης άποψης, την αντιπολιτευτικής, ας πούμε.

Εάν, μια άποψη είναι αβάσιμη, όσο περισσότερο προβάλλεται, τόσο γρηγορότερα και ευκολότερα, καταρρέει. Υπομονή, επιμονή, τεκμηρίωση, ψυχραιμία, σχεδιασμός και η χαμένη αξιοπιστία από την προκατάληψη και μόνο, επανέρχεται, θεριεύει και τελικά εμπεδώνεται.

7. Διαδίκτυο και Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Το Δημοτικό Ραδιόφωνο, από πολύ νωρίς, όταν αυτό δεν ήταν για τους πολλούς εφικτό, μετέδιδε το πρόγραμμά του στο διαδίκτυο σε όλο τον κόσμο. Τότε αυτό φάνταζε ακατόρθωτο, αλλά δεν ήταν ακατόρθωτο, γιατί οι συνεργασίες πάντα παίζουν καθοριστικό ρόλο και η συνεργασία με το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης ήταν και συνεχίζει να είναι ζωντανή, εξασφαλίζοντας τότε την τεχνογνωσία αλλά και ουσιαστικά και την τεχνική δυνατότητα να μεταδίδεται στο διαδίκτυο το 24ωρο πρόγραμμα του σταθμού, καθώς η έδρα Τηλεπικοινωνιακών συστημάτων βρισκόταν και βρίσκεται σε εξέχουσα επιστημονική θέση, με προγράμματα, πειραματισμούς και συνεργασίες σε ολόκληρο τον πλανήτη.

Κάνω αυτή την αναφορά, για να καταδείξω κυρίως, ότι πάντα χρειάζεται μια ενεργοποίηση και ανοιχτά μάτια, για να κοιτάμε λίγο, έστω λίγο, προς το μέλλον.

Ενώ λοιπόν αυτή η δυνατότητα, της μετάδοσης ενός ραδιοφωνικού προγράμματος, ενός τηλεοπτικού προγράμματος, σε ολόκληρο τον πλανήτη, σήμερα είναι αυτονόητη και αύριο ίσως και ξεπερασμένη τεχνικά, πριν δύο δεκαετίες, δεν ήταν καθόλου αυτονόητη.

Το ερώτημα είναι: Μπορούμε να δούμε στο αύριο; Να εστιάσουμε τη ματιά μας σε κάτι που σήμερα φαντάζει αδιανόητο και αύριο θα είναι ξεπερασμένο; Στο μεσοδιάστημα όμως θα παίξει τον ρόλο του, θα

συνδράμει, θα βοηθήσει την κοινωνία, θα μας οδηγήσει, πιθανώς σε κάτι καλύτερο, σε κάτι λειτουργικότερο.

Για να συνεχίσω, το Δημοτικό Ραδιόφωνο Ξάνθης, μέσα από το διαδίκτυο, με τη δική του ιστοσελίδα www.radio899.gr και με δικό του προφίλ και με τη διάχυση των πληροφοριών, σε σελίδες κοινωνικής δικτύωσης, προβάλλει την επικαιρότητα της πόλης τόσο σε ολόκληρη τη χώρα όσο και στην ομογένεια του εξωτερικού, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην 24ωρη μετάδοση του προγράμματος του μέσω του internet.

Η καθημερινή ενημέρωση μέσω της ηλεκτρονικής του εφημερίδας, έφερε νέα δεδομένα στην επικοινωνία, δημιουργώντας παράλληλα μια βάση δεδομένων που αντέχει στον χρόνο, με νέα που αφορούν κυρίως στα τοπικά πράγματα της Ξάνθης, επιδιώκοντας συχνή και σταθερή επικοινωνία μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, με ανθρώπους της ομογένειας που διψούν για την πατρίδα, ακούγοντας με ενδιαφέρον τις παρεμβάσεις τους, φροντίζοντας για την ενημέρωσή τους στα τεκταινόμενα της πόλης.

Στους λογαριασμούς της «Όμορφης Πόλης 89,9», στις γνωστές πλατφόρμες, ανεβαίνουν παράλληλα με την ιστοσελίδα μας, αρχεία από το πλούσιο υλικό ενημέρωσης και ψυχαγωγίας που διαθέτει το Δημοτικό Ραδιόφωνο Ξάνθης, δημιουργώντας έτσι ένα προσβάσιμο στους πολίτες, αρχειακό υλικό, για την αξιοποίησή του όλο το εικοσιτετράωρο.

Η επικοινωνία αυτή ενισχύεται και με τις συνεργασίες που αναπτύσσονται μεταξύ του Δημοτικού Ραδιοφώνου Ξάνθης και ραδιοφωνικών σταθμών της Κύπρου, της ομογένειας στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και της Αυστραλίας καθώς και με τη συνεργασία που πραγματοποιείται σε σταθερή βάση με τη δομή του Γραφείου διασύνδεσης Σπουδών και Σταδιοδρομίας του Πανεπιστημίου μας.

8. Βάση ψηφιακών αρχείων

Από το 2013 ξεκινήσαμε την ψηφιοποίηση μουσικών αρχείων του Ραδιοφώνου του Δήμου Ξάνθης, καθώς και τη συγκρότηση και αρχειοθέτηση αρχείων λόγου, κυρίως συνεντεύξεις, αλλά και ειδικές

εκπομπές λόγου με θέματα ιστορικά, κοινωνικά, επιστημονικά, που αφορούν την Ξάνθη, τον τόπο γενικότερα, αλλά και ολόκληρη τη χώρα.

Κατά τη διάρκεια του έτους μετά από επίμονη και επίπονη δουλειά, καταφέραμε να ανταποκριθούμε στον προγραμματισμό μας και να δώσουμε στον πολίτη για χρήση, μέρος των αρχείων αυτών και για αξιοποίηση με τον οποιοδήποτε τρόπο, καθώς τώρα είναι σε δημόσια διάθεση καθ' όλη τη διάρκεια του εικοσιτετραώρου, σε όλη τη διάρκεια του έτους, με τα πλεονεκτήματα που μας δίνει η σύγχρονη τεχνολογία.

Η προσπάθεια ψηφιοποίησης των αρχείων συνεχίζεται, καθώς ο όγκος είναι αρκετά μεγάλος και ευελπιστούμε στην ολοκλήρωση της προσπάθειας.

9. Εκπαίδευση

Η φιλοξενία σχολείων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, στο πλαίσιο επιμόρφωσης, εκπαίδευσης και γνωριμίας των μαθητών με επιχειρήσεις μέσω μαζικής επικοινωνίας, διακόπηκε προσωρινά από τον Μάρτιο του 2020, λόγω της πανδημίας.

Η δημιουργική σκέψη όμως των ανθρώπων του ραδιοφώνου σε συνεργασία με την εκπαιδευτική κοινότητα έφερε, εξ αποστάσεως συνεργασίες, πρωτοποριακές, ζωντανές, πηγαίες, ουσιαστικές.

10. Ραδιόφωνο με προεκτάσεις -Ραδιόφωνο και Πολιτική Προστασία

Σε μια κατάσταση ανάγκης, που προέρχεται από ακραία κυρίως φυσικά φαινόμενα, ή άλλους λόγους, είναι απαραίτητη η επικοινωνία των αρχών με τους πολίτες για να αντιμετωπιστούν, από τα πρώτα λεπτά, δυσχερείς καταστάσεις.

Η πρόσκαιρη κατάρρευση κάποιων υποδομών, όπως αυτή της ενέργειας ή και των δικτύων κινητής τηλεφωνίας και διαδικτύου, είναι απαραίτητο να αντιμετωπιστεί από τα πρώτα λεπτά, σχεδόν ακαριαία, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα να δίνονται χρήσιμες οδηγίες και συμβουλές στους πολίτες.

Η απρόσκοπτη λειτουργία ενός συστήματος επικοινωνίας που είναι ανεξάρτητο από τα δίκτυα και τις γνωστές υποδομές, δίνει την ευχέρεια και το πλεονέκτημα, να επικοινωνούν οι αρχές με τους πολίτες, σε ευρεία

κλίμακα, χωρίς να χρειάζεται διαμεσολάβηση, ώστε να επιτυγχάνεται μια άμεση, ταχεία και υπεύθυνη ενημέρωση, στο σύνολο του πληθυσμού.

Η επιλογή των πλέον απλών μέσων παίζει κομβικό ρόλο στην επιτυχία της επικοινωνίας και στην προκειμένη περίπτωση, σημειώνουμε ότι η χρήση συμβατικών συσκευών είναι η πλέον ενδεδειγμένη.

Φορητά ραδιόφωνα με μπαταρίες, ραδιόφωνα αυτοκινήτων που έχουν ανεξάρτητη τροφοδοσία από το αυτοκίνητο, ραδιόφωνα που είναι ενσωματωμένα σε τηλέφωνα κινητής τηλεφωνίας, που λειτουργούν ανεξάρτητα, χωρίς να χρειάζεται σύνδεση με τηλεφωνία ή με WiFi στο διαδίκτυο και βέβαια η εκπομπή σε αναλογική μορφή.

Η ενεργοποίηση του Δημοτικού Ραδιοφώνου- ενός ίσως οποιουδήποτε ραδιοφώνου- και η επιλογή του ως σημείο – συχνότητα αναφοράς, με ασφαλιστικές δικλίδες που διασφαλίζουν την εγκυρότητα και την απρόσκοπτη λειτουργία του, εκτός γνωστού δικτύου ενέργειας, με τη χρήση Ηλεκτροπαραγωγών Ζευγών και εφεδρειών σε γεννήτριες, πομπούς και κεραίες, είναι απαραίτητη.

Ενεργοποίηση έμψυχου δυναμικού, έμπειρων τεχνικών, ηχοληπτών, εκφωνητών, δημοσιογράφων, που μπορούν να εγγυηθούν την λειτουργία τους σε συνθήκες πίεσης και η συνδρομή προσώπων όλων των ειδικοτήτων, σε εφεδρείες.

11. Ασκήσεις-Πρόβες

Απαραίτητες οι συχνές ανακοινώσεις υπενθυμίσεις στους πολίτες, του τρόπου επικοινωνίας, με διάχυση στα ΜΜΕ και στα κοινωνικά δίκτυα, συνεχώς σε περιόδους ηρεμίας, όπως και ο προγραμματισμός και εκτέλεση σε τακτικά διαστήματα ασκήσεων επικοινωνίας, ώστε όλοι να αποκτήσουν την ευχέρεια χρήσης των συσκευών και να αντιληφθούν τις πραγματικές δυνατότητες, αλλά και τις ελλείψεις, που είναι δυνατόν να ανακύψουν.

Σε καμία περίπτωση δε βλέπουμε, δεν προσεγγίζουμε τις νέες τεχνολογίες και τις νέες δυνατότητες, της ψηφιακής εποχής, με επιφύλαξη. Όχι. Τα πλεονεκτήματα είναι πολλά και οι δυνατότητες απεριόριστες. Πάντα όμως θα πρέπει να φροντίζουμε για εφεδρείες.

Η δυνατότητα εκπομπής σε όλο το φάσμα και κυρίως στις συχνότητες των πολιτών στο ραδιόφωνο, με αναλογικό τρόπο, πιστεύουμε ότι θα πρέπει να διασφαλιστεί για αρκετά χρόνια ακόμη.

Η ανάγκη διατήρησης της εκπομπής των πομπών μεσαίων κυμάτων της Δημόσιας Ραδιοφωνίας, σε ένα σύστημα που φαντάζει απαρχαιωμένο, σημαντική, με προεκτάσεις σε πολλά επίπεδα.

Τα γνωστά πλεονεκτήματα της εκπομπής αναλογικού σήματος, ως προς την ανεξαρτησία της εκπομπής, σε σχέση με τις ψηφιακές πλατφόρμες, πρέπει να διαφυλαχτούν.

12. Το συγκριτικό πλεονέκτημα

Η λειτουργία των δημοτικών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και ψυχαγωγίας με βασικό πλεονέκτημα την πολύ καλή γνώση και εμπειρία της τοπικής κοινωνίας, διαδραματίζει έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στα δρώμενα, καθώς έχουν τη δυνατότητα να κινούνται με άξονα την ποιότητα, τον πλουραλισμό, τη δεοντολογία, χωρίς την ασφυκτική πίεση του άμεσου οικονομικού κέρδους.

Ο πολιτισμός, η γλώσσα, τα ήθη και έθιμα, η τοπική ιστορία, οι ευδιάκριτοι τόποι ενδιαφέροντος, σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον, αποκτούν ιδιαίτερη σημασία και χρήζουν ξεχωριστής προσέγγισης, με εκτεταμένη έρευνα, σύνθεση και διείσδυση, ώστε το αποτέλεσμα να διασφαλίζει ισόρροπα την αξιοπιστία, λειτουργώντας ως ένα πέπλο προστασίας της αλήθειας και της διαχρονικότητας.

Καθοριστικής σημασίας πλεονέκτημα, αναδεικνύεται η τεχνολογία και ο τεχνολογικός εξοπλισμός, όταν η γνώση, η εμπειρία, η δημιουργική φαντασία και η προσαρμοστικότητα, δίνουν διαστάσεις λύσεων, σε ζητήματα που ανακύπτουν στην καθημερινότητα και πολύ περισσότερο, για την κατά προτεραιότητα, άμεση ενημέρωση των πολιτών, σε περιόδους κρίσεων, αναθεωρήσεων, μεμονωμένων αιφνίδιων γεγονότων.

Ο θεατρικός Γ.Μ. Βιζυηνός και το ακριτικό θέατρο ανατολικά του Νέστου

Πολυξένη Καρακατοάνη⁷⁴ - Ηθοποιός-Νηπιαγωγός

Περίληψη

Στην παρούσα εισήγηση, γίνεται μία σύντομη περιήγηση στο θεατρικό Βιζυηνό, μέσα από την παρουσίαση των σκηνικών συνθέσεων και των παραστάσεων που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία τριάντα χρόνια και αναδεικνύουν τη δυναμική επαναδιαπραγμάτευση και συνομιλία με το πεζογραφικό έργο του σπουδαίου Θρακιώτη συγγραφέα. Επίσης, παρατίθενται προσωπικά βιώματα και εμπειρίες από το ακριτικό θέατρο Ανατολικά του Νέστου, που σκιαγραφούν τη λειτουργία του θεάτρου ως μέσο επικοινωνίας, ουσιαστικής συνάντησης και αλληλεπίδρασης των ανθρώπων στην τοπική κοινωνία.

Λέξεις κλειδιά: Βιζυηνός, διασκευές, παραστάσεις, θέατρο, Ανατολικά του Νέστου

Abstract

In the following proposition, we are introduced to a brief journey in the theatrical work of Vizyinos through a display of the performances and plays that have taken place in the past thirty years and highlight the rekindling of interest in the prose writings of the great Thracian writer. Moreover, here are presented personal experiences from the borderland theatre “Anatolika tou Nestou” (direct translation: East of Nestos), which outline the function of theatre as a means of communication and meaningful interaction between people in a local community.

Key words: Vizyinos, adaptations, performances, theater, East of Nestos

---

⁷⁴ Ηθοποιός-Νηπιαγωγός - xenoyla1@gmail.com

1. Εισαγωγή

Θα ήθελα να εκφράσω τη μεγάλη τιμή και χαρά που αισθάνομαι, καθώς βρίσκομαι σήμερα εδώ, ανάμεσα σε τόσο σημαντικούς ανθρώπους, ανάμεσα σε τόσο αξιόλογους επιστήμονες. Ευχαριστώ θερμά κ. Τσιτσανούδη για την τιμή που μου κάνετε σήμερα, να πραγματοποιήσω αυτή τη σύντομη παρουσίαση και να παραθέσω τα ερευνητικά στοιχεία που συνέλεξα κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας με τίτλο «Η θεατρική δραματοποίηση του πεζογραφικού έργου του Γεώργιου Βιζυηνού. Διασκευές, σκηνικές προτάσεις και αξιοποίηση στην εκπαιδευτική πράξη.» με επιβλέποντα καθηγητή τον Ιωάννη Μπακιρτζή στα πλαίσια του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών “Σπουδές στην τοπική ιστορία-διεπιστημονικές προσεγγίσεις” του τμήματος “Ιστορίας και Εθνολογίας” του ΔΠΘ.

Παράλληλα όμως, καταθέτω από ψυχής την εμπειρία και τα βιώματα μου, ως εκπρόσωπος του θεάτρου “Ανατολικά του Νέστου” που δραστηριοποιείται στη Θράκη με ένα ποικίλο πρόγραμμα δράσεων και παρεμβάσεων στην τοπική κοινωνία, με στόχο τη θεατρική παιδεία και την πολιτιστική εξοικείωση των Ξανθιωτών αλλά και των Θρακιωτών γενικότερα, με κοινωνιολογικές προεκτάσεις και συνέπειες.

Όταν ήρθα πρώτη φορά σε επαφή με το έργο του Βιζυηνού, ένοιωσα αυτή τη μαγική αίσθηση που αισθάνεσαι όταν πρωτογνωρίζεις κάτι νέο και τόσο ελκυστικό που σε μαγνητίζει. Η πρώτη μου ουσιαστική επαφή με το βιζυηνικό έργο έγινε μέσω του θεάτρου και παρότι είχα ξανασυναντηθεί με το Βιζυηνό ήταν η πρώτη φορά που αισθάνθηκα το μεγαλείο του. Αυτό που διαφοροποίησε την αίσθηση μου , ήταν πως οι συνθήκες αυτή τη φορά ήταν διαφορετικές ίσως να ήταν οι κατάλληλες, ώστε να πυροδοτηθεί το ενδιαφέρον μου και να στρέψω το βλέμμα μου προς τα κείμενα αυτά, γεγονός που είχε να κάνει με τον προσανατολισμό της σκέψης μου στους θεατρικούς δρόμους και στην αναζήτηση του αθέατου ανθρώπινου ψυχισμού, όπως αποτυπώνεται και διαγράφεται σε όλα τα σπουδαία κείμενα. Και στα διηγήματα του Βιζυηνού στο επίκεντρο της εστίασης

βρίσκεται ο άνθρωπος. Οι ανθρωπinoi χαρακτήρες του, ψυχογραφούνται και αναλύονται με μια διεισδυτικότητα που λίγες φορές ξαναγνώρισε η πεζογραφία μας (Στεργιόπουλος, 1997).

Το 2017, όταν ανεβάσαμε στο θέατρο Ανατολικά Του Νέστου τον Τρομάρα, συνειδητοποιήσα πως το θέατρο μπορεί να γίνει ένα εξαίσιο όχημα επαφής και γνωριμίας του νεανικού κοινού, αλλά και γενικότερα των ανθρώπων που προσλαμβάνουν το θεατρικό γεγονός, με τα αριστουργηματικά έργα της ελληνικής λογοτεχνίας, συμβάλλοντας ευεργετικά στη διεύρυνση του αναγνωστικού κοινού.

2. Ο Θεατρικός Γεώργιος Βιζυηνός

Τα τελευταία χρόνια, με αποκορύφωμα την πρόσφατη εικοσαετία, το διηγηματογραφικό έργο του Βιζυηνού φαίνεται πως “ξαναδιαβάζεται” και επανανακαλύπτεται με τη συμβολή του θεάτρου καθώς, με αφορμή τις αξιόλογες σκηνικές προτάσεις που βασίζονται στα διηγήματα του, ολοένα και περισσότεροι δημιουργοί συνομιλούν εκ νέου με το έργο του και συνδιαλέγονται “από σκηνής” με έναν αξιοσημείωτο αριθμό θεατών, που όπως αποδεικνύεται εμπράκτως φαίνεται να αποζητούν αυτή τη σκηνική συνάντηση με το λόγο του συγγραφέα. Αυτό αποδεικνύει, πως ο σύγχρονος θεατής, που σπεύδει να αγκαλιάσει ενθουσιωδώς αυτές τις προσπάθειες, αποζητά τη συνάντηση και την επικοινωνία με το έργο των σπουδαίων δημιουργών.

Από τη άλλη, το “υλικό” από τα διηγήματα του Βιζυηνού που προσφέρεται ως πρώτη ύλη για τη δημιουργία παραστάσεων, εξάρει το ενδιαφέρον των σκηνοθετών και των ηθοποιών, που καθώς, μέσα από τη διαδικασία διερεύνησης του κειμένου, εισχωρούν στο Βιζυηνικό κόσμο, μένουν έκθαμβοι από το μεγαλείο που ανακαλύπτουν.

Στη θεωρητική συζήτηση των τελευταίων ετών, έχει αρχίσει να αποτελεί αντικείμενο μελέτης και διερεύνησης, η θεατρικότητα που ενυπάρχει στα έργα του Γεώργιου Βιζυηνού, ως βασικό στοιχείο που συνηγορεί στην επιλογή τους από δραματουργούς, σκηνοθέτες και ηθοποιούς, οι οποίοι τα τελευταία χρόνια πειραματίζονται συχνότατα πάνω στο αφηγηματικό έργο του Θρακιώτη συγγραφέα.

Την πατρότητα αυτής της διείσδυσης στον θεατρικό κόσμο του Βιζυηνού, φαίνεται πως την είχε ο Κωστής Παλαμάς ο οποίος σύμφωνα με τον Παναγιώτη Μουλλά (2011) , ήταν ο πρώτος που εντόπισε το ‘δραματικό στοιχείο’ στο διηγηματογράφο.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, της υπερπληθώρας σκηνικών συνθέσεων και παραστάσεων που βασίζονται σε διασκευές και μεταποιήσεις αφηγηματικών κειμένων τα διηγήματα του Βιζυηνού, βρίσκονται στην κορυφή των επιλογών σκηνοθετών και ηθοποιών, καθώς αποτελεί έναν από τους πιο διασκευασμένους συγγραφείς.

Η πρώτη καταγεγραμμένη σκηνική μεταφορά έργου του Γεώργιου Βιζυηνού, είναι η παράσταση που ανέβηκε το 1980 από το Κρατικό θέατρο Βορείου Ελλάδας και περιόδευσε σε όλη τη Θράκη την Άνοιξη της ίδιας χρονιάς. Πρόκειται για τη θεατρική μεταφορά του διηγήματος ‘Ποιος ήταν ο φονεύς του αδερφού μου’, που έκανε ο ξανθιώτης Στέφανος Ιωαννίδης με τον τίτλο ‘Στη γέφυρα του Λουλέ Μπουργάζ’.

Την επόμενη δεκαετία και συγκεκριμένα το Μάιο του 1993, στο θέατρο Σφενδόνη ανεβαίνει η παράσταση ‘Μορφές από το έργο του Βιζυηνού- παράσταση για ένα μόνο ηθοποιό’. Η συγκεκριμένη παράσταση, αποτελεί σταθμό στη νεοελληνική σκηνική πραγματικότητα, καθώς σηματοδοτεί τη στροφή προς τα θεάματα που στο επίκεντρο τοποθετείται το ‘εμπυκνωμένο λογοτεχνικό κείμενο.’(Κυριάκος, 2012) Η παράσταση σε σκηνοθεσία Δ. Αβδελιώδη και Μίρκας Γεμεντζάκη, κείμενα και ερμηνεία Άννας Κοκκίνου, σημείωσε αξιοσημείωτη επιτυχία στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, συμπλήρωσε πάνω από 900 παραστάσεις και εξακολουθούσε να παίζεται επί σειρά ετών, συνεχίζοντας διαρκώς να χτίζεται και να εξελίσσεται.

Το πρώτο διήγημα που έγραψε ο Βιζυηνός, ‘το αμάρτημα της μητρός μου’, βρίσκεται στην κορυφή των προτιμήσεων των σκηνοθετών όπως αποδεικνύεται από τη συχνότητα των σκηνικών μεταφορών του.

Το 1996 στο ΚΘΒΕ, παρουσιάζεται το ‘Αμάρτημα της μητρός μου’ σε διασκευή και σκηνοθεσία Θ. Γκόνη και λίγα χρόνια αργότερα, το 2001-2002, το ίδιο διήγημα ανεβαίνει σε διασκευή και σκηνοθεσία Ιουλίας Σιάμου. Το 2004 ο Θεόδωρος Γκόνης, ξανασυνομιλεί με το αριστουργηματικό κείμενο και επανέρχεται με μία νέα σκηνοθετική πρόταση, αυτή τη φορά σε συνεργασία με το ΔΗΠΕΘΕ Αγρινίου. Στη

σκηνική διασκευή κρατήθηκαν τα διαλογικά μέρη, ενώ τα αφηγηματικά περιορίστηκαν σημαντικά και προστέθηκαν ένα μανιάτικο μοιρολόι, ένα νανούρισμα της Λέρου, κάτι από ‘κατά Ιωάννην’, ένα παιδικό ποίημα του Βιζυηνού που απαγγέλει ο ίδιος σε παιδική ηλικία και στην παράσταση το σκηνοθετικό ύφος έδωσε στο έργο, μία εικόνα ονείρου (Αγγελικόπουλος, 2004). Η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης παράστασης εστιάζεται στην επιλογή των σκηνικών χώρων, οι οποίοι ήταν αποκλειστικά εξωθεατρικοί, όπως ξωκλήσια, καπναποθήκες, λίμνες, αύλειοι χώροι κ.λπ.156 Μάλιστα για την παράσταση που παρουσιάστηκε στην Αθήνα, ο σκηνοθέτης επέλεξε το χώρο του Δρομοκαϊτείου ιδρύματος, εκεί όπου ο Βιζυηνός άφησε την τελευταία του πνοή.

Πολυετή επιτυχία σημείωσε η παράσταση που ανέβηκε από το Θέατρο Τέχνης, το 2007 σε διασκευή και σκηνοθεσία Κωστή Καπελώνη και πρωταγωνιστή τον Ηλία Λογοθέτη, και κατόπιν από την εταιρεία θεάτρου ‘Ωδή’ σε σκηνοθεσία του τελευταίου. Ο πρωταγωνιστής της παράστασης, Ηλίας Λογοθέτης, ανέλαβε το δύσκολο έργο της αφήγησης, αναδεικνύοντας το μεγαλείο της γλώσσας και την ουσία του κειμένου, μέσα από μία λιτή και απέρριπτη αλλά μεστή και ουσιαστική υποκριτική προσέγγιση.

Με το ‘Αμάρτημα της μητρός μου’ καταπιάνεται και ο ‘μετρ του είδους’, Δήμος Αβδελιώδης, σε συνεργασία με το ΔΗΠΕΘΕ Ιωαννίνων, όπου και δημιουργεί μία παράσταση που περιοδεύει σε όλη την Ελλάδα για έξι συνεχόμενα χρόνια, από το 2013 έως το 2018, εισπράττοντας τις θετικότερες κριτικές. Το 2010 το ίδιο διήγημα του Βιζυηνού ανεβαίνει στη Κύπρο στο ‘θέατρο Ένα’ σε διασκευή και σκηνοθεσία Χρήστου Ζάνου ενώ για πρώτη φορά σε δημοτική γλώσσα, ανεβαίνει τη χειμερινή θεατρική σαιζόν του 2019, σε σκηνοθεσία Αντώνη Στελιανέση και απόδοση στη δημοτική του Λάμπρου Σιάκα. Τέλος ‘το Αμάρτημα της μητρός μου’, παρουσιάζεται σκηνικά στην αγγλική γλώσσα, το 2018-19, σε σκηνοθεσία Δανάης Ρούσσου και ερμηνεία Ρένας Κυπριώτη. Η παράσταση φιλοξενήθηκε για δύο συνεχόμενα χρόνια σε κορυφαία Ακαδημαϊκά ιδρύματα των ΗΠΑ, ενώ στη χώρα μας παρουσιάστηκε το καλοκαίρι του 2020 στο πλαίσιο των εκδηλώσεων ‘Όλη η Ελλάδα ένας πολιτισμός’.

Επίσης υψηλά στις προτιμήσεις διασκευαστών και σκηνοθετών βρίσκονται και τα διηγήματα του Βιζυηνού ‘Το μόνον της ζωής του ταξείδιον’

και ‘Μοσκώβ Σελήμ’. Το ‘Μόνον της ζωής του ταξείδιον’, ανεβαίνει για πρώτη φορά στη σκηνή το 2007 από το Δημοτικό Περιφερειακό θέατρο Αγρινίου, σε δραματουργία- σκηνοθεσία Δ. Αβδελιώδη και Λυδίας Κονιόρδου, ενώ την ίδια χρονιά το έργο παρουσιάζεται στο θέατρο ‘Εκάτη’ από το θίασο Ιάσωνα Δραγώνη σε διασκευή και σκηνοθεσία του ίδιου. Ο Αβδελιώδης, έχοντας μια ιδιαίτερη σχέση με το συγκεκριμένο έργο, επανέρχεται, μετά την πρώτη σκηνοθετική του πρόταση, αρκετές φορές σε αυτό.

Το 2009 το ‘Μόνον της ζωής του ταξείδιον’ ανέβηκε από το Δημοτικό Περιφερειακό θέατρο Κρήτης σε διασκευή και σκηνοθεσία Ανθής Βασιλοπούλου και αποτέλεσε μία από τις πρώτες παραστάσεις που επέλεξαν να εντάξουν στοιχεία από το τσίρκο, όπως πανιά, τραπέζιο, σκοινί και ακροβατικά εδάφους ως μέσα για την αφήγηση του μύθου. Το 2011 με το έργο καταπιάστηκε και ο Βασίλης Νανάκης αποσπώντας το Α βραβείο καλύτερης παράστασης, στο φεστιβάλ ελληνικού έργου στο πλαίσιο του Athens Fringe Festival. Το 2015, ο σκηνοθέτης Ηλίας Καρελλάς διασκεύασε το κείμενο και δημιούργησε μία πρωτότυπη παράσταση, ειδικά διαμορφωμένη για κοινό ανηλίκων.

Ο ‘Μοσκώβ Σελήμ’, ξεκίνησε τη θεατρική του διαδρομή το 2004, όταν ανέβηκε από το Θίασο Βαρβάρας Δούκα σε διασκευή και σκηνοθεσία της ίδιας, ενώ την επόμενη χρονιά ο Κίμων Ρηγόπουλος διασκευάζει και σκηνοθετεί το ίδιο έργο, με το θίασο ‘θεατρική ρήση’ και το ‘Κέντρο Δράματος και θεάματος του Παντείου Πανεπιστημίου’, και η παράσταση περιοδεύει στη Θράκη, στην Καβάλα και το Γύθειο. Ο Γεώργιος Σακίνης, με την ομάδα ‘Όχι παίζουμε’, επιχειρεί μια ιδιαίτερη ανάγνωση του κειμένου και προχωρά σε μία σειρά παραστάσεων, αξιοποιώντας ευφάνταστα σκηνοθετικά ευρήματα.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει η παράσταση που ανέβηκε στην εφηβική σκηνή της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών το 2016-17 σε σκηνοθεσία Δημήτρη Ξανθόπουλου καθώς και η συμπαραγωγή του ΔΗΠΕΘΕ Σερρών, του ΔΗΠΕΘΕ Ιωαννίνων και της θεατρικής ομάδας Παπαλάνγκι που ανέβηκε τη θεατρική σαιζόν 2019-2020.

Το διήγημα ‘Μεταξύ Πειραιώς και Ναπόλεως’, στην πρώτη του σκηνική μεταφορά, το 2006, από το ΔΗΠΕΘΕ Β. Αιγαίου, σκηνοθετήθηκε από το Γιώργο Μπινιάρη ενώ τους ιδιαίτερους φωτισμούς επιμελήθηκε ο Δήμος

Αβδελιώδης. Τα τελευταία χρόνια το κείμενο επανέρχεται στο προσκήνιο με 2 αξιόλογες παραστάσεις. Το 2018 ο Κ. Παπακωνσταντίνου με την Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία ‘Ξανθίας’, προσφέρουν στο κοινό μία παράσταση, απολαυστική, ανάλαφρη και καλοφτιαγμένη και την επόμενη χρονιά η ομάδα *malumdiscordiae*, παρουσιάζει το κείμενο του Βιζυηνού σε διασκευή Ιωάννας Λιούτσιας και σκηνοθεσία Χριστίνας Γυφτάκη.

Στις περισσότερες σκηνικές μεταφορές, προτεραιότητα δίνεται στην ανάδειξη του λόγου και της ιδιόζουσας γλώσσας του συγγραφέα, με ιδιαίτερη έμφαση στην ερμηνευτική δυναμική και στην αναζήτηση της μεταμορφωτικής δύναμης της υποκριτικής τέχνης ενώ επιλέγεται η σκηνογραφική αφαίρεση και η αποφυγή της ρεαλιστικής απεικόνισης της ελληνικής πραγματικότητας του 19ου αιώνα στη σκηνογραφική επιλογή. Κοινό στοιχείο επίσης αποτελεί η έμφαση στους δουλεμένους φωτισμούς, στη μουσική και στην κίνηση (Κυριάκος, 2012).

Από τις σκηνικές μεταφορές των διηγημάτων του Βιζυηνού, που προαναφέραμε, αρκετές παρουσιάστηκαν και σε μαθητικό κοινό παράλληλα με το κοινό ενηλίκων, ενώ άλλες παραστάσεις δημιουργήθηκαν απευθυνόμενες αποκλειστικά σε παιδιά και νέους.” Όπως ο ‘Μοσκώβ Σελήμ” του Δηπεθέ Σερρών σε συμπαραγωγή με το Δηπεθέ Ιωαννίνων και την ομάδα Παπαλάνγκι,” το μόνον της ζωής του ταξίδιον”, σε μία διασκευή ειδικά για παιδιά από τον πρωτοπόρο σκηνοθέτη και σκιοπαίκτη Ηλία Καρελλά, ο “Τρομάρας” που ανέβηκε από το Θέατρο Ανατολικά του Νέστου την θεατρική περίοδο 2017-18, και περιόδευσε σε σχολεία της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης.

Ο σκηνοθετικός στόχος στην παράσταση του θεάτρου Ανατολικά του Νέστου, όπου είχα τη χαρά να συμμετέχω, ήταν να επιτευχθεί μία άμεση και ουσιαστική επικοινωνία με το έργο του Βιζυηνού, μέσα από μία γόνιμη συνομιλία του ‘χθες με το σήμερα’. Ο αρχικός στόχος επιχειρήθηκε να υλοποιηθεί από το πάντρεμα ‘του σύγχρονου με το παραδοσιακό’ το οποίο υπογραμμίστηκε σε όλα τα επίπεδα: Στη διασκευή του κειμένου, στην επιλογή της μουσικής επένδυσης, στη σκηνογραφική γραμμή που υιοθετήθηκε, στο συνολικό αισθητικό ύφος της παράστασης.

Αναφορικά με τους συντελεστές της παράστασης, η σκηνοθεσία και η κινησιολογική επιμέλεια ήταν της Πολυξένης Καρακατσάνη, η διασκευή και

δραματουργική επεξεργασία του κειμένου του Βασίλη Λειβαδίτη, η σκηνογραφία- ενδυματολογία της Αναστασία Σαλαμπάση και η μουσική επιμέλεια των Θραξ Πανκς. Για τη μουσική επένδυση της παράστασης, ο θίασος συνεργάστηκε με το πρωτοπόρο και ιδιαίτερα δημοφιλές συγκρότημα ΘΡΑΞ ΠΑΝΚΣ (THRAX-PANKS), μια επιλογή απολύτως κατάλληλη και εναρμονισμένη με το γενικότερο ύφος της παράστασης. Οι ΘΡΑΞ ΠΑΝΚΣ, ένα θρακιώτικο συγκρότημα που παντρεύει παραδοσιακά θρακιώτικα μουσικά όργανα όπως γκάιντα, νταούλι, θρακιώτικη λύρα, καβάλι, ζουρνά με ηλεκτρική κιθάρα και φωνητικά, καταφέρνει να διασκευάσει θρακιώτικα παραδοσιακά τραγούδια, με πανκ ήχους, προσφέροντας ένα εντυπωσιακό, καινοτόμο αποτέλεσμα που είναι ιδιαίτερα δημοφιλές στους νέους. Οι επιλογές των μουσικών κομματιών για την παράσταση, έγιναν με βάση τις ανάγκες της σκηνοθεσίας και “έντυσαν” όσες σκηνές δομήθηκαν κινησιολογικά, πλαισιώνοντας και ολοκληρώνοντας την σκηνοθετική ερμηνεία του κείμενου. Στον ίδιο δρόμο κινήθηκε και η κινησιολογική επιμέλεια, ανασυνθέτοντας κινησιολογικά μοτίβα θρακιώτικων παραδοσιακών χορών σε σύγχρονες κινησιολογικές φόρμες, υπηρετώντας την ίδια λογική της ζωντανής μεταφοράς του κειμένου στο θεατρικό παρόν.

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, πως με δεδομένη τη δυναμική και ιδιαίτερα έντονη παρουσία του Βιζυηνικού έργου στη θεατρική σκηνή, και μέσα από τις ενδιαφέρουσες και πρωτότυπες σκηνικές αναγνώσεις που επιχειρούνται, δίνεται μία ισχυρή ώθηση στην αναγνωρισιμότητα του Θρακιώτη συγγραφέα και ενισχύεται σημαντικά η πρόσληψη του έργου του από ολοένα και περισσότερους ανθρώπους.

Στην εκπαιδευτική διαδικασία η προσωπική εμπλοκή που επιτυγχάνεται μέσω της θεατρικής δράσης, συνηγορεί στο να καταφέρουν οι μαθητές να αισθανθούν το μέγεθος των κειμένων, να διεισδύσουν στην ουσία τους, να θελήσουν να τα κατανοήσουν και εντέλει να τα αγαπήσουν.

3. Το θέατρο ‘Ανατολικά του Νέστου’

Το θέατρο Ανατολικά του Νέστου, ιδρύθηκε το 1996 από τον ηθοποιό και σκηνοθέτη Κώστα Λειβαδίτη, με όραμα την διάδοση της θεατρικής ιδέας .

Από την ίδρυση του θεάτρου, πραγματοποιούνται συνεχώς μέχρι και σήμερα μία σειρά δράσεων και παρεμβάσεων στην τοπική κοινωνία, όπως θεατρικές παραστάσεις για παιδιά και νέους, θεατρικά εργαστήρια που απευθύνονται σε παιδιά εφήβους και ενηλίκους, παραστάσεις σε απομακρυσμένες περιοχές του νομού, επιμορφώσεις, σεμινάρια και συνεργασίες με φορείς.

Από τη δεκαετή εμπειρία μου στο θέατρο Ανατολικά του Νέστου, ένα θέατρο αποκεντρωμένο, ακριτικό, θα ήθελα να μοιραστώ μαζί σας κάποιες εμπειρίες, έχοντας την επιθυμία να σας μεταφέρω, μερικώς έστω, την αίσθηση του τι σημαίνει να κάνεις θέατρο και τέχνη στην περιφέρεια και κυρίως σε κάποιες περιοχές που εξακολουθούν ακόμη και σήμερα να παραμένουν αποκλεισμένες από την πολιτιστική και πολιτισμική λειτουργία.

Η πρώτη εμπειρία που θα ήθελα να σας μεταφέρω, προέρχεται από τη διάρκεια των παραστάσεων του Τρομάρα. Μία από τις παραστάσεις πραγματοποιήθηκε σε ένα νηπιαγωγείο της Ξάνθης που υλοποιούσε ένα πρόγραμμα συνεργασίας με έναν οίκο ευγηρίας της περιοχής, οπότε οι θεατές τις παράστασης απαρτιζόνταν από νήπια και ηλικιωμένους.

Φανταστείτε την έκπληξη και τη συγκίνηση μου, όταν στο τέλος της παράστασης με πλησίασε ένας ηλικιωμένος κύριος, με δάκρυα στα μάτια και μου είπε: «κορίτσι μου εγώ έφτασα 85 χρονών και πρώτη φορά βλέπω τέτοιο πράγμα στη ζωή μου, πρώτη φορά βλέπω θέατρο». Βίωσα μέσα από τα μάτια αυτού του ανθρώπου τι σημαίνει θεατρική συνύπαρξη και επικοινωνία, ενώ συνειδητοποίησα την ουσιαστική συμβολή του θεάτρου Ανατολικά του Νέστου στη δυνατότητα πρόσβασης στο πολιτιστικό αγαθό.

Η δεύτερη εμπειρία που θα ήθελα να μοιραστώ μαζί σας, αφορά σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα που υλοποιεί το θέατρο Ανατολικά του Νέστου, υπό την αιγίδα και οικονομική υποστήριξη του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, στο πλαίσιο των εγκεκριμένων πολιτιστικών δράσεων και προγραμμάτων που απευθύνονται σε παιδιά και εφήβους με τίτλο “Πομάκοι, το θέατρο ως μέσο ένταξης στην πολιτιστική δραστηριότητα” και συνεχίζεται ως “Ταξίδι στον κόσμο της λογοτεχνίας, με τα φτερά του θεάτρου”.

Το πρόγραμμα πραγματοποιείται στα πομακοχώρια του Δήμου Μύκης, στο Νομό Ξάνθης και απευθύνεται σε παιδιά με περιορισμένα έως μηδαμινά καλλιτεχνικά ερεθίσματα. Μέσα από τις συναντήσεις μας με τα παιδιά, συνειδητοποιούμε κάθε φορά πως η δίψα τους για θεατρική έκφραση και επικοινωνία είναι παραπάνω από συγκινητική. Αυτή η αίσθηση καθρεφτίζεται στα μάτια τους που λάμπουν από χαρά, στη θετική ενέργεια με την οποία αγκαλιάζουν τις δράσεις και στον ενθουσιασμό τους καθώς ανακαλύπτουν έναν νέο πρωτόγνωρο κόσμο. Σε αυτή την περιοχή, όπου τα παιδιά είναι ουσιαστικά τρίγλωσσα, και στις μικρότερες κυρίως ηλικίες η ελληνική γλώσσα δεν είναι οικεία, το θέατρο είναι ένα υπέροχο όχημα πολιτισμού και επαφής με τη γλώσσα, με το λογοτεχνικό λόγο και τις τέχνες⁷⁵.

Βιβλιογραφία

Αγγελικόπουλος, Β. 2004 «Ο ίδιος ο Βιζυηνός και η ζωή του σαν όνειρο επί σκηνής», *εφ. Η Καθημερινή*, 10/7/2004.

Κυριάκος Κ. 2012 Έκηνικές και κινηματογραφικές διασκευές των έργων του Γεώργιου Βιζυηνού', στο *Το εύρος του έργου του Γεώργιου Βιζυηνού, παλαιότερες αναγνώσεις και νέες προσεγγίσεις*, Σοκόλη- Κουλεδάκης, Αθήνα, σ. 182.

Μουλλάς Π.2011. «Γ.Μ.Βιζυηνός. Νεοελληνικά διηγήματα» Εκδόσεις Εστία, Αθήνα , 4α', α.

Στεργιόπουλος Κ. 1997. «Γεώργιος Βιζυηνός, Παρουσίαση-Ανθολόγηση», *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας, Τόμος ΣΤ'*, Αθήνα: Σοκόλης, σελ. 51.

---

⁷⁵ Αν σας ενδιαφέρει, μπορείτε να ενημερωθείτε για τις δράσεις και την πορεία του ακριτικού θεάτρου Ανατολικά του Νέστου στην ιστοσελίδα μας anatolikatonestou.gr.

Ο Έλληνας Νομπελίστας ποιητής Γιώργος Σεφέρης και η βαθιά νοσταλγία της Σκάλας των Βουρλών στην Σμύρνη της Τουρκίας

Αλεξάνδρα Μαρίνα Δαπουδάνη - Πανεπιστήμιο Άγκυρας-Τουρκία

Περίληψη

Η Μικρά Ασία, και πιο συγκεκριμένα τα Βουρλά της Σμύρνης στην Τουρκία, όπου γεννήθηκε και έζησε τα παιδικά του χρόνια ο Νομπελίστας Έλληνας ποιητής και Διπλωμάτης Γιώργος Σεφέρης (1900-1971), εκλαμβάνεται ως ένας μαγικός τόπος με ιδιαίτερη σημασία στο λογοτεχνικό έργο του ποιητή που αναμφίβολα θεωρείται ο κύριος εκπρόσωπος της ποιητικής γενιάς του 1930 στην Ελλάδα. Οι γλυκές παιδικές αναμνήσεις του Βουρλά στη Σμύρνη σημάδεψαν την έμπνευση του Σεφέρη με έναν ιδιαίτερο τρόπο. Η θέα του Βουρλά στη Σμύρνη, η θάλασσα, ο ήλιος, οι μυρωδιές, το εξοχικό του, οι γονείς και τα αδέρφια του αποτελούν σημεία αναφοράς σε όλο το ποιητικό του έργο. Τέσσερα γεγονότα της σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας επηρέασαν τους θεματικούς άξονες της ποίησης του διπλωμάτη και ποιητή Γιώργου Σεφέρη: Η Μικρασιατική Καταστροφή, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, ο Ελληνικός Εμφύλιος και η Ελληνική Χούντα ή Καθεστώς των Συνταγματαρχών το 1967 στην Ελλάδα. Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, ο Σεφέρης συνειδητοποιεί ότι έχασε για πάντα το παιδικό του σπίτι, αυτή η σκέψη μετατρέπεται σε ένα τραύμα που εντοπίζεται συνεχώς σε ολόκληρο το ποιητικό του έργο. Ο Σεφέρης, όπως και ο ομηρικός ήρωας Οδυσσέας, σε κάθε ταξίδι του στο εξωτερικό ως Διπλωματικός ακόλουθος αναπολεί με νοσταλγία τη Σμύρνη, αναπολεί και τα Βουρλά, αναζητώντας με μανία κάτι που σίγουρα έχασε για πάντα.

Λέξεις Κλειδιά: Ανάμνηση, Νοσταλγία, Πεκσιμισμός, Σμύρνη

Abstract

Asia Minor, and more specifically Vourla in Smyrna in Turkey, where the Nobel Prize-winning Greek poet and Diplomat Giorgos Seferis (1900-1971) was born and spent his childhood, is perceived as a magical place with particular significance in the literary work of the poet who undoubtedly he is considered the main representative of the poetic

generation of 1930 in Greece. The sweet childhood memories of Vourlas in Smyrna marked the inspiration of Seferis in a special way. Vourlas' view of Smyrna, the sea, the sun, the smells, his summer house, his parents and siblings are reference points throughout his poetic work. Four events of modern Greek history influenced the thematic axes of the poetry of the diplomat and poet George Seferis: The Asia Minor Catastrophe, the Second World War, the Greek Civil War and the Greek Junta or Regime of the Colonels in 1967 in Greece. After the Asia Minor Catastrophe, Seferis realizes that he has lost his childhood home forever, this thought turns into a trauma that is constantly present throughout his poetic work. Seferis, like the Homeric hero Ulysses, on each of his trips abroad as a Diplomatic Attaché, nostalgically recalls Smyrna, he also recalls Vourla, searching furiously for something that he certainly lost forever.

Keywords: Memory, Nostalgia, Pessimism, Smyrna.

Ο Ποιητής Γιώργος Σεφέρης

Ο Γιώργος Σεφέρης (πραγματικό όνομα: Γεώργιος Σεφεριάδης), γεννήθηκε στα [Βουρλά](#) της [Σμύρνης](#) στις 29 Φεβρουαρίου 1900, ήταν [Έλληνας διπλωμάτης](#) και [ποιητής](#) και ο πρώτος Έλληνας που τιμήθηκε με [Νόμπελ Λογοτεχνίας](#). Ο Γιώργος Σεφέρης θεωρείται ο κύριος εκπρόσωπος της ποιητικής γενιάς του 1930 στην Ελλάδα. Η ποιητική γενιά του 1930 προσδιορίζεται με τέσσερα κεντρικά χαρακτηριστικά: την εκφραστική λιτότητα, την χρήση του ελεύθερου στίχου, την γόνιμη σύνδεση της με τον ευρωπαϊκό μοντερνισμό και κυρίως με την έμφαση στο νέο και με την ρήξη στο παρελθόν. Η ποιητική γενιά του 1930 απαρτίζεται κυρίως από πέντε ποιητές: τον Γιώργο Σεφέρη, τον Οδυσσέα Ελύτη, τον Γιάννη Ρίσο, τον Ανδρέα Εμπειρίκο και τον Νίκο Εγγονόπουλο. Η ποιητική γενιά του 1930 ανανέωσε αναμφισβήτητα την ελληνική λογοτεχνία φέρνοντας ένα πνεύμα ευρωπαϊκού εκσυγχρονισμού⁷⁶.

Το 1914 με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου η οικογένεια Σεφεριάδη μετακομίζει από την Σμύρνη στην Αθήνα, το 1918 ο Σεφέρης

---

⁷⁶ Τάσος Καγιαλής, *Η ποίηση του Γιώργου Σεφέρη*, Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία (19^{ος} και 20^{ος} αιώνας) Εγχειρίδιο Μελέτης, Εκδόσεις Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2000, σσ. 341-342.

φεύγει στο Παρίσι για να σπουδάσει νομικά. Ο Σεφέρης πληροφορείται στο Παρίσι, όπου βρίσκεται ως σπουδαστής, για το συγκλονιστικό νέο της καταστροφής της Σμύρνης. Στο Παρίσι, ο Σεφέρης δεν έζησε από κοντά τον εφιάλτη της Μικρασιατικής καταστροφής, ένα γεγονός εξαιτίας του οποίου έχασε την ιδιαίτερη πατρίδα του την Σμύρνη και την δυνατότητα επιστροφής σε αυτήν. Όταν λοιπόν αναφερόμαστε στη Μικρά Ασία και στη Μικρασιατική Καταστροφή, ο νους μας πάει κατευθείαν στη λογοτεχνική Γενιά του '30 και στον κυριότερο εκπρόσωπο αυτής τον ποιητή Γιώργο Σεφέρη. Η όλη ποίηση του Σεφέρη έχει συχνά ως κύριο υπόβαθρο έναν ανεκπλήρωτο νόστο, μία συνεχή περιπλάνηση χωρίς δυνατότητα επιστροφής στην δική του Ιθάκη που δεν ήταν άλλη από την Σμύρνη και την Σκάλα των Βουρλών που σαν ανοικτές πληγές τις κρατούσε στην καρδιά του μέχρι τον θάνατό του⁷⁷.

Το ενδιαφέρον του Σεφέρη για τον κόσμο της ποίησης είχε ήδη εκδηλωθεί έντονα από την εφηβεία του και από τα φοιτητικά του χρόνια στο Παρίσι. Ο ίδιος έλεγε χαρακτηριστικά: *‘‘Η ποίηση, χρειάζεται αυτή. Η την ακούς ή όχι. Δεν εξηγείται με την λογική’’*⁷⁸. Ο Σεφέρης γνωρίζει την μοίρα του από νωρίς, ξέρει την αποστολή που του έχει ανατεθεί και με ξεκάθαρα λόγια αποκαλύπτει τα παρακάτω: *‘‘Δεν ξέρω να πω περισσότερα, δεν είμαι φιλόσοφος. Η δουλειά μου δεν είναι οι αφηρημένες ιδέες, αλλά ν’ακούω τι μου λένε τα πράγματα του κόσμου, να κοιτάζω πως συμπλέκονται με την ψυχή μου και με το σώμα μου, και να τα εκφράζω’’*⁷⁹. Ο κόσμος της ποίησης ασκούσε πάνω του τέτοια δύναμη που ήθελε να εγκαταλείψει τις σπουδές του στην Νομική. Ο πατέρας του όμως ο Στέλιος Σεφεριάδης που ήταν έγκριτος Νομικός και Καθηγητής Πανεπιστημίου στο Τμήμα της Νομικής τον πίεσε ιδιαίτερος να ολοκληρώσει τις σπουδές του σε τέτοιο βαθμό που οι σχέσεις των δύο ήταν πάντα τεταμένες. Ο πατέρας του φοβόταν το παθος που έτρεφε ο Σεφέρης για την ποίηση. Ανησυχούσε για το μέλλον του γιου του. Για την σχέση πατέρα - γιου η αγαπημένη του αδερφή Ιωάννα Τσάτσου-Σεφεριάδη γράφει: *‘‘Η συνεννόηση μεταξύ τους ήταν ανέφικτη’’*⁸⁰. Ο ίδιος στο έργο του *Μέρες Α’* γράφει χαρακτηριστικά για την δύσκολη περίοδο των

⁷⁷ Βασίλης Παπαδόπουλος, *Διπλωματία και Ποίηση. Η Περίπτωση του Γιώργου Σεφέρη*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2019, σ. 28.

⁷⁸ Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές*, πρώτος τόμος (1936-1947), Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1974, σσ. 32-34.

⁷⁹ Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές*, δεύτερος τόμος (1948-1971), Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2013, σ. 50.

⁸⁰ Ιωάννα Τσάτσου, *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης*, Επίμετρο: Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2021, σ. 89.

σπουδών του στο Παρίσι: ‘*Αγαπούσα τα γράμματα, την τέχνη. Με έπεισαν πως αν με απασχολούσαν θα ήταν η καταστροφή μου. Αυτή την απαγόρευση την εσυμβόλιζα, τον πρώτο χρόνο των σπουδών μου στο Παρίσι, με ένα πιστόλι γεμάτο, που έβλεπα να με σημαδεύει (...) κάθε φορά που ξένες σκέψεις με έκαναν να σηκώσω τα μάτια από το βιβλίο των νομικών που μελετούσα. (...) Τώρα καταλαβαίνω πόσο μου στοίχισε αυτή η πάλη με τη θέλησή μου. (...) Νόμιζα πως ήταν ένα απλό ζήτημα πειθαρχίας, ενώ έπρεπε να καταστρέψω ως την τελευταία κλωστή αλήθειας που είχα μέσα μου, ενώ έπρεπε να ξορκίσω την ψυχή μου*’⁸¹.

Μετά την λήψη του Πτυχίου της Νομικής επιστρέφει το 1925 στην Ελλάδα, δίνει εξετάσεις στο Υπουργείο Εξωτερικών στις οποίες πετυχαίνει και το 1927 διορίζεται στη διπλωματική υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών ως Ακόλουθος Πρεσβείας. Η προσαρμογή όμως του Σεφέρη στο Υπουργείο Εξωτερικών δεν υπήρξε καθόλου εύκολη από την στιγμή που η ψυχή του ήταν αποκλειστικά και μόνο αφιερωμένη στην Ποίηση⁸². Το Μάιο του 1931 εκδίδεται με το ψευδώνυμο Γ. Σεφέρης η ποιητική συλλογή *Στροφή* που περιέχει μόνο 14 ποιήματα. Ο τίτλος βέβαια της ποιητικής αυτής συλλογής είναι συμβολικός αφού πρόκειται για μια ψυχική στροφή. Σε επιστολή του μάλιστα ο Σεφέρης προς τον συγγραφέα και διανοούμενο φίλο του Γιώργο Κατσιμπαλή γράφει χαρακτηριστικά: ‘*Αν την ονόμασα Στροφή, ήταν για να δηλώσω την δική μου στροφή προς το κόσμο*’⁸³. Αποφασίζει δηλαδή να μην κρατά άλλο τα ποιήματά του μόνο για το εαυτό του αλλά στρέφεται πλέον προς τον κόσμο και αποκαλύπτει τις ιδέες του και τα ποιητικά δημιουργήματά του.

Από τα πιο γνωστά ποιήματα της ποιητικής συλλογής που φέρει τον τίτλο *Στροφή* είναι η *Άρνηση* το οποίο ποίημα εκφράζει οπωσδήποτε μία αλλαγή:

*Με τι καρδιά, με τι πνοή,
Τι πόνους και τι πάθος*

⁸¹ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες, Α’*, (16.2.1925-17.8.1931), Επιμέλεια Ε. Χ. Κάσδαγλης, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1975, σ. 56.

⁸² Βασίλης Παπαδόπουλος, *Διπλωματία και Ποίηση. Η Περίπτωση του Γιώργου Σεφέρη*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2019, σ. 88.

⁸³ Γεώργιος Κατσιμπαλής και Γεώργιος Σεφέρης, «Αγαπητέ μου Γιώργο», *Αλληλογραφία (1924-1970)*, πρώτος τόμος, (1924-1940), Επιμέλεια επιστολών-σχόλια Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2009, σ. 104.

Πήραμε τη ζωή μας· λάθος!

Με την ποιητική συλλογή *Στροφή* ο Σεφέρης εφαρμόζει στην ποίησή του νέους εκφραστικούς τρόπους κυρίως συμβολικούς. Η μελωδικότητα των λέξεων και των συμβόλων υπερέχουν στα ποιήματά του. Γι' αυτό τον Σεφέρη πρώτα τον ακούς, ενώ τον Ελύτη τον βλέπεις και τον Καβάφη τον σκέφτεσαι⁸⁴. Το 1931 ο Σεφέρης διορίζεται Υποπρόξενος του Ελληνικού Γενικού Προξενείου στο Λονδίνο, όπου και θα παραμείνει μέχρι το 1934. Ο ελεύθερος χρόνος του είναι αφιερωμένος στην ποίηση και η καθημερινότητά του στο γραφείο του Ελληνικού Προξενείου φορτική και αδιάφορη. Τον Μάιο του 1932 δημοσιεύεται το έργο του *Μία νύχτα στην Ακρόπολη* και τον Οκτώβριο *Η Στέρνα* αφιερωμένη στον φίλο του Γιώργο Αποστολίδη με θέματα που έχουν να κάνουν με την τραγική μοίρα της χώρας μας, του κόσμου και του ανθρώπου γενικότερα⁸⁵.

Το 1933 ο πατέρας του Στέλιος εκλέγεται Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών και την επόμενη χρονιά ο Σεφέρης επιστρέφει στην Αθήνα στην Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών. Η ολοκληρωτική ανανέωση της ποιητικής του γραφής άρχισε με το *Μυθιστόρημα* το 1935, όπου ο Σεφέρης βρήκε την ποιητική του ταυτότητα. Ο ποιητικό του ρυθμός γίνεται πιο εσωτερικός, η μέθοδος γραφής του είναι πιο λιτή με κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα την τραγικότητα. Την ίδια χρονιά επίσης και πιο συγκεκριμένα τον Οκτώβριο ολοκληρώνει την ποιητική συλλογή *Γυμνοπαιδιά*. Στο ποιητικό έργο *Μυθιστόρημα* εισάγεται η λεγόμενη μυθική μέθοδος, δηλαδή η συχνή αναφορά στην ιστορική παράδοση της Ελλάδος⁸⁶. Το συνθετικό αυτό ποίημα αναπτύσσεται σε 24 μέρη (Α'-ΚΣΔ') όπως ακριβώς και οι ραψωδίες της Ιλιάδος και της Οδύσσειας. Στο θεματικό επίκεντρο του έργου βρίσκεται η σκληρή μοίρα του ελληνισμού, σε διαχρονική κλίμακα, αλλά με έκδηλες αναφορές στην προσωπική και στην συλλογική τραγωδία της καταστροφής του μικρασιατικού ελληνισμού⁸⁷. Ο μυθικός ήρωας Οδυσσεύς δεν θα γυρίσει

---

⁸⁴ Βασίλης Παπαδόπουλος, *Διπλωματία και Ποίηση. Η Περίπτωση του Γιώργου Σεφέρη*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2019, σ. 35.

⁸⁵ Ο.π., σ. 40.

⁸⁶ Νίκος Ράπτης, *Το Μυθιστόρημα του Γιώργου Σεφέρη*, <http://www.poein.gr/archives/29159/index.html>.

⁸⁷ Τάσος Καγιαλής, *Η ποίηση του Γιώργου Σεφέρη*, Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία (19^{ος} και 20^{ος} αιώνας) Εγχειρίδιο Μελέτης, Εκδόσεις Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2000, σ. 363.

ποτέ στον τόπο του, το ταξίδι της επιστροφής μετατρέπεται σε μια συνεχή περιπλάνηση. Ο Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας Robert Beaton πολύ σωστά παρατηρεί σχετικά με την βαθύτερη ουσία του ποιητικού έργου *Μυθιστόρημα*: «Οι πολλές αναφορές στο ταξίδι, ειδικά στη θάλασσα, ενισχύουν την εντύπωση του αναγνώστη ότι αυτό που διαβάσει είναι η Οδύσσεια της σύγχρονης Ελλάδας»⁸⁸.

Με την ποιητική συλλογή *Μυθιστόρημα* ο ποιητής αποχαιρετά τις χαμένες πατρίδες, την πατρίδα του, τη Σμύρνη, την Σκάλα των Βουρλών, όπου μεγάλωσε, αποχαιρετά τις αναμνήσεις των παιδικών του χρόνων που τον κυνηγούν ασταμάτητα. Στο σημείο ΙΣΤ' του ποιητικού έργου *Μυθιστόρημα* ο Σεφέρης γράφει χαρακτηριστικά:

“Ήταν ώρα τα μάτια σου μὰ δὲν ἤξερες ποὺ νὰ κοιτάξεις
δὲν ἤξερα ποὺ νὰ κοιτάξω μήτε κι ἐγώ, χωρὶς πατρίδα
ἐγὼ ποὺ μάχομαι ἐδῶ-πέρα, πόσοι γύροι;
καὶ νιώθω τὰ γόνατα νὰ λυγίζουν πάνω σὸν ἄξονα
πάνω σὺς ρόδες πάνω σὸν ἄγριο στίβο,
τὰ γόνατα λυγίζουν εὐκόλα σὰν τὸ θέλουν οἱ θεοί,
κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ξεφύγει, τί νὰ τὴν κάνεις τὴ δύναμη, δὲν μπορεῖς
νὰ ξεφύγεις τὴ θάλασσα ποὺ σὲ λίκνισε καὶ ποὺ γυρεύεις
τούτη τὴν ὥρα τῆς ἀμάχης, μέσα σὴν ἀλογίσια ἀνάσα,
μὲ τὰ καλάμια ποὺ τραγουδοῦσαν τὸ φθινόπωρο σὲ τρόπο λυδικό,
τὴ θάλασσα ποὺ δὲν μπορεῖς νὰ βρεῖς ὅσο κι ἂν τρέχεις
ὅσο κι ἂν γυρίζεις μπροστὰ σὺς μαῦρες Εὐμενίδες ποὺ βαριοῦνται,
χωρὶς συχώρεση...”⁸⁹.

Το 1936 έχει αρχίσει η ερωτική του σχέση με την Μαρώ Ζάννου-Λόντου. Ο συναισθηματικός δεσμός όμως με μία παντρεμένη που έχει και δύο παιδιά ήταν ένα μικρό σκάνδαλο στην Αθήνα της εποχής, που δυσαρέστησε ακόμη και την ίδια την οικογένειά του. Το Νοέμβριο του 1936 τοποθετήθηκε ως Πρόξενος στην Κορυτσά της Αλβανίας όπου και θα παραμείνει μέχρι και τον Δεκέμβριο του 1937, χωρίζοντας αναγκαστικά από την αγαπημένη του Μαρώ. Αλλά αντί το αίσθημα μεταξύ των δύο να σβήσει

⁸⁸ Roderick Beaton, *An Introduction to Modern Greek Literature*, Oxford 1999, s. 233.

⁸⁹ Γιώργος Σεφέρης, «ΙΣΤ'», *Μυθιστόρημα, Ποιήματα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2021, σ. 62.

δυναμώνει όλο και περισσότερο όπως ο ίδιος γράφει στο έργο του *Μέρες Γ'*:
“Έχω την εντύπωση πως αγαπώ σαν τρελλός. Ο έλεγχος είναι δύσκολος στην κατάσταση που βρίσκομαι”⁹⁰.

Ο Σεφέρης με την επιστροφή του στην Αθηνά στο τέλος του 1937, αν και αυτός και η οικογένειά του ήταν υποστηρικτές του Ελευθέριου Βενιζέλου, τοποθετείται από την διδακτορία Μεταξά ως Προϊστάμενος της Διεύθυνσης Εξωτερικού Τύπου του Υφυπουργείου Τύπου και Πληροφοριών, την ώρα που τα πράγματα στην Ευρώπη επιδεινώνονται λόγω του επικείμενου Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Αυτό το κλίμα της αβεβαιότητας τον οδήγησε να δημοσιεύσει το 1940 ακόμα μια ποιητική συλλογή, το *Τετράδιο Γυμνασμάτων*, με ποιήματα από το 1928 μέχρι και το 1937. Τα ποιήματα αυτά έχουν πολύ μεγάλη ποικιλία στη μορφή, στο ρυθμό, στη δομή, στο νόημα. Δείχνουν τον πειραματισμό σε πολλούς νέους τρόπους έκφρασης, ενώ ορισμένα είναι ακόμη και σατιρικά όπως το ποίημα *Με τον τρόπο του Γ.Σ.* το οποίο και ξεκινά με τον πολύ γνωστό στίχο. :

*Όπου και να ταξιδέψω η Ελλάδα με πληγώνει*⁹¹.

Όλα τα ποιήματα αυτής της ποιητικής συλλογής έχουν ως κοινό σημείο την λιτότητα, με την έννοια ότι ο Σεφέρης δεν θα χρησιμοποιήσει ποτέ δύο λέξεις εκεί που μία είναι αρκετή. Ορισμένα από τα ποιήματα σπουδαϊκό έργο *Τετράδιο Γυμνασμάτων* είναι υποτίθεται, γραμμένα από τον κ. Στράτη Θαλασσινό, το alter ego του Σεφέρη, που πολλές φορές μιλά με τον ποιητή, αστειεύεται μαζί του, σε ένα εσωτερικό διάλογο του Σεφέρη με τον ίδιο τον εαυτό του. Το φανταστικό αυτό πρόσωπο συμβολίζει βέβαια τον ταξιδιώτη που έχει βαθιά μέσα του ο ποιητής και Διπλωμάτης Σεφέρης⁹².

Στην παρούσα βέβαια ποιητική συλλογή *Τετράδιο Γυμνασμάτων* ξεχωρίζει το ποίημα *Πάνω σ' έναν ξένο στίχο* στο οποίο ο ταξιδευτής Οδυσσέας κάνει την επιβλητική εμφάνισή του. Όταν ο Σεφέρης γράφει αυτό το ποίημα (1931) βρίσκεται στο Λονδίνο, μακριά από την πατρίδα του κι αισθάνεται τη νοσταλγία να τον κατακλύζει. Από τον πρώτο στίχο το θέμα του ποιήματος είναι η χαρά που αντλείται από την επιστροφή ενός

⁹⁰ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Γ'*, (16.04.1934- 14.12.1940), Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1977, σ. 41.

⁹¹ Γιώργος Σεφέρης, «Με τον τρόπο του Γ.Σ.», *Τετράδιο Γυμνασμάτων, Ποιήματα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2021, σ. 99.

⁹² Βασίλης Παπαδόπουλος, *Διπλωματία και Ποίηση. Η Περίπτωση του Γιώργου Σεφέρη*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2019, σ. 47.

ανθρώπου στην αγαπημένη του πατρίδα. Ο ποιητής υποφέρει από αισθήματα νοσταλγίας και φέρνει στη σκέψη του τον ομηρικό ήρωα που σημάδεψε την ιστορία και τις συνειδήσεις των ανθρώπων με τον πόθο του να επιστρέψει στο σπίτι του. Ο Οδυσσέας αποτελεί ένα άκρως σημαντικό σύμβολο στην όλο ποιητικό έργο του Σεφέρη μιας και αποτελεί το σύμβολο της επιθυμίας για επιστροφή στην γενέθλια πατρίδα. Ο ποιητής, μάλιστα, δεν αντιλαμβάνεται τον Οδυσσέα ως ένα αφηρημένο πρόσωπο, αλλά ως μια οικεία μορφή που εμφανίζεται μπροστά του, όπως θα εμφανιζόταν οποιοδήποτε άλλο υπαρκτό πρόσωπο. Ο ποιητής παρατηρεί τα κοκκινισμένα μάτια του Οδυσσέα και νιώθει απόλυτα τον πόθο του ήρωα για επιστροφή, καθώς είναι κι ο δικός του πανίσχυρος πόθος. Ο Σεφέρης σαν τον Οδυσσέα αναζητά με αγωνία την επιστροφή στην πατρίδα του, η Σμύρνη και η Σκάλα τον καταδιώκουν σε κάθε βήμα του και σε κάθε σκέψη του:

*Και παρουσιάζεται μπροστά μου, πάλι και πάλι, το
φάντασμα του Οδυσσέα, με μάτια κοκκινισμένα
από του κυμάτου την αρμύρα
κι από το μεστωμένο πόθο να ξαναδεί τον καπνό
που βγαίνει από τη ζεστασιά του σπιτιού του
και το σκυλί του που γέρασε προσμένοντας
στη θύρα.
Στέκεται μεγάλος, ψιθυρίζοντας, ανάμεσα στ'
ασπρισμένα του γένια, λόγια της γλώσσας
μας, όπως τη μιλούσαν πριν τρεις χιλιάδες χρό-
νια ⁹³.*

Η αρχή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου συμπίπτει με την έκδοση και δεύτερης ποιητικής συλλογής με τον τίτλο *Ημερολόγιο Καταστροφών Α'*, που περιέχει ποιήματα που γράφθηκαν κυρίως κατά την διαμονή του στην Κορυτσά της Αλβανίας αλλά και όταν επέστρεψε στην Αθήνα από το 1937

---

⁹³ Γιώργος Σεφέρης, «Πάνω σ'έναν ξένο στίχο», *Τετράδιο Γυμνασμάτων, Ποιήματα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2021, σσ. 87-89.

μέχρι και το 1940. Το τελευταίο ποίημα της προαναφερθείσας συλλογής που έχει ως τίτλο *Ο Βασιλιάς της Ασίνης* είναι ένα από τα καλύτερα και σημαντικότερα. Η Ασίνη, λιμάνι του Άργους, αναφέρεται μία και μόνη φορά στον Όμηρο και μετά ξεχνιέται για πάντα από την ιστορία. Η αίσθηση αυτή της απώλειας τον οδηγεί να εξερευνήσει το κενό που δημιουργείται γύρω του και μέσα του από τον πόλεμο που βλέπει να πλησιάζει, από τα συντρίμια και τις απουσίες αγαπημένων προσώπων που προκαλούν οι πόλεμοι αλλά και το ανελέητο πέρασμα του χρόνου. Σε διάλογο που είχε με την αδερφή του Ιωάννα ο Σεφέρης αποκαλύπτει ότι το συγκεκριμένο ποίημα είναι σαν ένα δώρο από τον θεό, σαν ένα είδος προσωπικής προσευχής:

“- Γιώργο τι καλό ποίημα *Ο Βασιλιάς της Ασίνης*

-Αυτά είναι από το θεό, βλέπεις Ιωάννα, καθένας έχει το δικό του τρόπο να κάνει τη προσευχή του”⁹⁴.

Ασίνην τε....

ΙΛΙΑΔΑ, II 560

*Από το μέρος του ήλιου ένας μακρύς γιαλός ολάνοικτος
και το φως τρίβοντας διαμαντικά στα μεγάλα τείχη.
Κανένα πλάσμα ζωντανό τ’ αγριοπερίστερα φευγάτα
κι ο βασιλιάς της Ασίνης που τον γυρεύουμε δυο χρόνια τώρα
άγνωστος λησμονημένος απ’ όλους κι από τον Όμηρο
μόνο μια λέξη στην Ιλιάδα κι εκείνη αβέβαιη
ριγμένη εδώ σαν την εντάφια χρυσή προσωπίδα.
Την άγγιξες, θυμάσαι τον ήχο της; κούφιο μέσα στο φως
σαν το στεγνό πιθάρι στο σκαμμένο χώμα·
κι ο ίδιος ήχος μες στη θάλασσα με τα κουπιά μας.
Ο βασιλιάς της Ασίνης ένα κενό κάτω απ’ την προσωπίδα
παντού μαζί μας παντού μαζί μας, κάτω από ένα όνομα:*

«Ασίνην τε... Ασίνην τε...»

(...)

ή μήπως όχι δεν απομένει τίποτε παρά μόνο το βάρος

---

⁹⁴ Ιωάννα Τσάτσου, *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης*, Επίμετρο: Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2021, σ. 17.

η νοσταλγία του βάρους μιας ύπαρξης ζωντανής
εκεί που μένουμε τώρα ανυπόστατοι λυγίζοντας
σαν τα κλωνάρια της φριχτής ιτιάς σωριασμένα μέσα στη διάρκεια της
απελπισίας
ενώ το ρέμα κίτρινο κατεβάζει αργά βούρλα ξεριζωμένα μες στο βούρκο
εικόνα μορφής που μαρμάρωσε με την απόφαση μιας πίκρας παντοτινής.
Ο ποιητής ένα κενό⁹⁵.

Με την κήρυξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου τα πράγματα αλλάζουν ριζικά. Ο Σεφέρης δίνεται σχεδόν ολοκληρωτικά στα καθήκοντα της Διπλωματικής Υπηρεσίας του. Λίγο πριν από την κατάληψη της Ελλάδας από τους Γερμανούς ο Γιώργος Σεφέρης παντρεύεται την Μαρώ, επισημοποιώντας έτσι την σχέση τους. Η Μαρώ αφήνει στην Ελλάδα τις δύο μικρές ανήλικες κόρες της από τον πρώτο της γάμο τις οποίες αναλαμβάνει η Πηνελόπη Δέλτα η οποία όμως αυτοκτόνησε την ημέρα που οι Γερμανοί μπήκαν στην Αθήνα. Στις 22 Απριλίου 1941 το ζευγάρι ακολουθεί την ελληνική κυβέρνηση στην Κρήτη, στα Χανιά, όπου ο Σεφέρης εργάζεται ως γραμματέας του Υφυπουργείου Τύπου και κατόπιν στην Αίγυπτο. Στις 16 Μαΐου φθάνει στην Αλεξάνδρεια. Όμως και εκεί δεν θα παραμείνει περισσότερο από ένα εξάμηνο⁹⁶.

Η παραμονή του ποιητή εκτός Ελλάδας κατά τα χρόνια 1941-1944 ήταν μία από τις παραγωγικότερες περιόδους του στην ποίηση αλλά και κυρίως σε μελέτες, δοκίμια, διαλέξεις και μάλιστα μεσα σε μεγάλες αντιξοότητες. Από την Νότια Αφρική γράφει και αργότερα δημοσιεύει μαζί με όλα τα ποιήματα αυτής της περιόδου το *Ημερολόγιο Καταστροφών Β'*. Ο Σεφέρης θα συνοψίσει τις εμπειρίες του Β' Παγκοσμίου πολέμου και του εμφύλιου σπαραγμού που ακολούθησε στο ποίημα *Κίχλη* (1947) ένα ποίημα που χωρίζεται σε τρία μέρη, ένα ποίημα ιδιαίτερος δύσκολο και ερμητικό. Ο Σεφέρης για να εξηγήσει το ποίημα *Κίχλη* γράφει στον φίλο του Γιώργο Κατσιμπαλή στις 27 Δεκεμβρίου 1949 από την πρεσβεία της Άγκυρας μια επιστολή με τον τίτλο *Μία σκηνοθεσία για την "Κίχλη"* που

⁹⁵ Γιώργος Σεφέρης, «Ο Βασιλιάς της Ασίνης», *Ημερολόγιο Καταστροφών Α', Ποιήματα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2021, σσ. 185-187.

⁹⁶ Βασίλης Παπαδόπουλος, *Διπλωματία και Ποίηση. Η Περίπτωση του Γιώργου Σεφέρη*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2019, σ. 53.

περιλαμβάνεται σήμερα στις *Δοκιμές Β'*. Το ποιήμα αγγίζει το τραγικό νόημα του θανάτου και του πολέμου και το όνειρο της επιστροφής στο σπίτι, ένα όνειρο που ποτέ δεν θα πραγματοποιηθεί. Γράφει χαρακτηριστικά ο Σεφέρης στις *Δοκιμές Β'*: *‘ας φανταστούμε λοιπόν πως εκείνος που λέει “εγώ” στην Κίχλη είναι ένας Οδυσσέας’*⁹⁷.

Το 1948 τοποθετείται στην Άγκυρα ως Σύμβουλος Πρεσβείας. Η Άγκυρα υπήρξε ένα σημαντικό ορόσημο στην ζωή του ποιητή, η Άγκυρα του έδωσε την ευκαιρία να ξαναπάει στο πατρικό του σπίτι στη Σμύρνη και στα Βουρλά, στη Σκάλα, όπου έζησε τα παιδικά του χρόνια. Πολύ αργότερα, θα χαρακτηρίσει το ταξίδι αυτό ως *‘κατάβαση στον Άδη’*⁹⁸, ένα ταξίδι που του επέτρεψε να αντιμετωπίσει τις μνήμες των περασμένων χρόνων και να αντιληφθεί βέβαια μετά λύπης ότι σημαντικοί και αγαπημένοι άνθρωποι της ζωής του θα είναι για πάντα απόντες. Φθάνοντας το καλοκαίρι του 1950 στην Σμύρνη συνειδητοποιεί με πίκρα και λύπη και για άλλη μια φορά ότι επιστροφή δεν μπορεί να υπάρξει και πως η ζωή του θα είναι συνεχές ταξίδι. Η Άγκυρα από την άλλη σαν τόπος λόγω του κλίματός της και της γεωγραφικής θέσης της δεν ικανοποίησε ποτέ τον ποιητή Σεφέρη. Στο έργο του *Μέρες Ε'* γράφει χαρακτηριστικά στις 21 Μαρτίου του 1948: *‘Πάντα από τότε που ήρθαμε (ως διπλωματική ακολουθία) μένουμε στο Park Otel· είναι δύσκολο να βρεις σπίτι στην Άγκυρα. (...) Ταμεσάνυχτα δεν με βαστούσαν πια τα πόδια μου. Δεν ξέρω γιατί αισθάνομαι τόσο βαριά κουρασμένος εδώ· (...) Δεν ξέρω· πρέπει να υπάρχει κάτι στο κλίμα· δεν αναπνέω αρκετά. Σε τούτο το ολόγυμνο υψίπεδο, χωρίς ιδέα πρασινάδας, θαρρείς πως έχω μπει στο βασίλειο του ύπνου’*⁹⁹.

Στις 14 Οκτωβρίου 1949 εκφράζει πάλι στο ίδιο έργο του *Μέρες Ε'* ένα αίσθημα κατάφορης και υπερβολικής μοναξιάς που γίνεται ακόμη μεγαλύτερη από το απροσδόγητο θάνατο ενός αγαπημένου του φίλου στην Άγκυρα, μιας γάτας που ο ποιητής φώναζε με το όνομα Ραμαζάν: *‘Από το μεσημέρι, ο Ραμαζάν χάθηκε· ψάξαμε όπου μπορούσαμε· (...) Όταν συλλογιζόμασταν το γυρισμό στην Άγκυρα, λέγαμε πως ο Ραμαζάν ήταν το μόνο αγαπημένο ζωντανό πλάσμα που είχαμε σε τούτο τον τόπο. Χτες τον*

⁹⁷ Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές*, δεύτερος τόμος (1948-1971), Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2013, σ. 31.

⁹⁸ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Η'*, (2.1.1961-16.2.1963), Επιμέλεια Κατερίνα Κρίκου, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2018, σ. 118.

⁹⁹ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε'*, (1.1.1945-19.4.1951), Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2023, σσ. 120-121.

βρήκαμε στο περιβόλι περίεργο· (...) ήταν άρρωστος. (...) Όταν τον φώναζα, άνοιγε τα μάτια με ένα αδύνατο νιαούρισμα. Όταν γύρισα από το γραφείο, μου είπαν πως είχε καθεί. Δεν μπορούσαμε να κρατήσουμε τα δάκρυα μας το δειλινό. Αυτή η σταγόνα τρυφερότητας μας έκανε να ξεχειλίσουμε: είμαστε φρικτά μόνοι”¹⁰⁰.

Τον Ιανουάριο του 1950 λαμβάνει από την Αμερική την τραγική είδηση του θανάτου του αγαπημένου του μικρού αδερφού Άγγελου που δούλευε στο Monterey ως καθηγητής της Ελληνικής γλώσσας στην Στρατιωτική Σχολή Γλωσσών. Η είδηση αυτή τον συγκλόνισε και γράφει από την Άγκυρα στην αδερφή του Ιωάννα που ζει στην Αθήνα την παρακάτω συγκλονιστική επιστολή: *“Άγκυρα, 25.1. 1950. Αγαπητή μου Ιωάννα, είναι λίγες ώρες που έλαβα το φοβερό μήνυμα πως χάσαμε τον Άγγελο. Μου το έγραψε η συνάδελφός του που διευθύνει το Ελληνικό τμήμα σχολή του Monterey. (...) Έχω μεγάλο πόνο εδώ στην ερημιά μου. Δεν είμαι σε θέση να σου γράψω πολλά”¹⁰¹.*

Το 1951 ο Σεφέρης τοποθετείται ως Σύμβουλος στην Πρεσβεία του Λονδίνου όπου και θα παραμείνει ελάχιστα. Στο Λονδίνο όμως θα γνωρίσει τον ποιητή Τ.Σ.Ελιοτ που τόσο πολύ θαύμαζε. Συναντήθηκαν συνολικά πέντε φορές, την τελευταία φορά ο Έλιοτ τον αποχαιρέτησε λέγοντας: *“Συνάντησα πολλούς ποιητές ή ανθρώπους που έλεγαν τον εαυτό τους ποιητή. Είμαι ευτυχής όμως που γνώρισα έναν πραγματικό ποιητή”¹⁰².*

Τέλη Αυγούστου 1952 προάγεται στον βαθμό του Πρέσβη με άμεση μετάθεση για την Βηρυτό, στην οποία φθάνει στα τέλη του Δεκεμβρη. Η Βηρυτός του δίνει την ευκαιρία να οργανώσει τρεις μεγάλες επισκέψεις στην γειτονική Κύπρο. Αμέσως αναπτύσσει για την Κύπρο έντονο θαυμασμό και αγάπη, το νησί της Αφροδίτης τον εμπνέει για μια σειρά από πολύ αξιόλογα ποιήματα. Πρόκειται για την ποιητική συλλογή *Ημερολόγιο Καταστροφώματος* Γ’ στην οποία αναδεικνύει την γνησιότητα της ψυχής των Κυπρίων, την ομορφιά του τοπίου, την δίψα των Κυπρίων για ελευθερία και δικαιοσύνη¹⁰³.

---

¹⁰⁰ Ό.π., σ. 148.

¹⁰¹ Γιώργος Σεφέρης, *Επιστολές στην αδερφή του Ιωάννα (1946-1952)*, Δεύτερος Τόμος, Εισαγωγή / Επιμέλεια Επιστολών/Σημειώσεις, Γιώργος Δ. Παναγιώτου, Εκδόσεις Μελάνι, Αθήνα, 2021.

¹⁰² Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες ΣΤ’*, (20.04.1951-4.8.1958), Επιμέλεια και σημειώσεις Παναγιώτης Μέρμηγκας, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1986, σ. 58.

¹⁰³ Βασίλης Παπαδόπουλος, *Διπλωματία και Ποίηση. Η Περίπτωση του Γιώργου Σεφέρη*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2019, σ. 61.

Στην προαναφερθείσα ποιητική συλλογή υπάρχει βέβαια το εξαιρετικό ποίημα *Μνήμη Α'* και ο παρακάτω διάσημος στίχος που αποτελεί το απόσταγμα της ποιητικής ιδεολογίας του Σεφέρη, μιας φιλοσοφίας που περιστρέφεται συνεχώς γύρω από το πικρό παράπονο της μνήμης και της ανάμνησης για όλα όσα χάθηκαν:

*“Η μνήμη όπου και να την αγγίζεις πονεί”*¹⁰⁴.

Στις 15 Ιουνίου 1957 φτάνει στην Βρετανική πρωτεύουσα για να αναλάβει τα καθήκοντά του ως Πρέσβης της Ελλάδος. Το φθινόπωρο του ίδιου έτους συναντά τον μουσικοσυνθέτη Μίκη Θεοδωράκη, ενώ σε σύντομο χρονικό διάστημα ακολουθεί η πρώτη δημόσια εκτέλεση τεσσάρων μελοποιημένων ποιημάτων του που τον κάνουν περισσότερο γνωστό στο ευρύ κοινό. Στις 9 Ιουνίου αναγορεύεται επίτιμος διδάκτορας της Φιλολογίας του Πανεπιστημίου του Cambridge, για τα όσα συγκινητικά έζησε κατά την διάρκεια της τελετής γράφει στην αδερφή του Ιωάννα Τσάτσου-Σεφεριάδη αρκετό καιρό αργότερα στις 11/06/1960: *‘Ιωάννα μου λυπήθηκα κατάκαρδα που δεν ήσουν εκεί... (...) Εγώ θα σου πω δύο τρία πράγματα: (...) Η χειρονομία που έκαναν να μιλήσουν πρώτη φορά στα χρονικά του Πανεπιστημίου ελληνικά αντί Λατινικά, και τέλος: (...) ούτε μια στιγμή δε συλλογίστηκα πως με τιμούσαν εμένα, αλλά πως αυτό που γινόταν ήταν μια προσφορά σε έναν κόσμο που αγάπησα. Αυτή η συγκίνηση κορυφώθηκε όταν άκουσα τον Πρύτανη να λέει: «τη δε μύθοι οίους παίς ετών αλιέων ή αυτουργών ήκουσεν εν Σμύρνη ή που εν Κλαζομεναίς (Ο ποιητικός του κόσμος διαμορφώθηκε από τους μύθους που ακούγε στην παιδική ηλικία του από ψαράδες ή αγρότες στη Σμύρνη ή στις Κλαζομενές)». Η Σκάλα είχε έρθει ως εδώ. Αυτό ήταν που ένιωσα το περισσότερο από όλα...”*¹⁰⁵. Η Σμύρνη και η Σκάλα είναι πάντα παρούσες στο μυαλό και στην ψυχή του ποιητή και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό που επηρεάζουν βαθιά την ποιητική έμπνευσή του.

Πάντως ήδη από το 1957 ο Σεφέρης αισθανόταν ότι έφθασε η ώρα να αποσυρθεί από το Διπλωματικό σώμα, σε επιστολή του προς την σύζυγό του στις 12 Οκτωβρίου 1957 εκφράζει πολύ καθαρά τον τρόπο που αντιμετώπιζε

¹⁰⁴ Γιώργος Σεφέρης, «Μνήμη Α'», *Ημερολόγιο Καταστρώματος Γ', Άπαντα*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2021, σ. 245.

¹⁰⁵ Ιωάννα Τσάτσου, *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης*, Επίμετρο: Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2021, σ. 193.

πλέον την διπλωματική του καριέρα: *“Έτσι που ήρθε η ζωή, μου έδωσε τουλάχιστον τον τρόπο να ζήσω από κοντά μερικές στιγμές του τόπου μου, πραγματικές. (...) Τα λέω όλα αυτά κοιτάζοντας περισσότερο πίσω παρά εμπρός γιατί μου φαίνεται πως η καριέρα μου δεν θα αργήσει να πάρει τέλος. Αυτή η σκέψη που δίνει κάμποση ελευθερία και τη χαίρομαι (...).”*¹⁰⁶. Πράγματι το αίτημα του ικανοποιήθηκε. Επέστρεψε στην Αθήνα και τέθηκε στην διάθεση του Υπουργείου Εξωτερικών.

Στις 24 Οκτωβρίου του 1963 η Σουηδική Ακαδημία Επιστημών του απονέμει το Βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας. Ταξιδεύει στην Στοκχόλμη για την τελετή μόνο μαζί με την σύζυγό του Μαρώ, τον φίλο του Γιώργο Σαββίση και την Λένα Σαββίδη. Στην ιστορική του ομιλία στις 10 Δεκεμβρίου του 1963 αναφέρει χαρακτηριστικά: *“Ανήκω σε μία χώρα μικρή. (...) Είναι μικρός ο τόπος μας, αλλά η παράδοση του είναι τεράσια και το πράγμα που την χαρακτηρίζει είναι ότι μας δόθηκε χωρίς διακοπή. Η Ελληνική γλώσσα δεν έπαψε ποτέ της να μιλιέται. Δέχτηκε τις αλλοιώσεις που δέχεται κάθε τι ζωντανό, αλλά δεν παρουσιάζει κανένα χάσμα”*¹⁰⁷.

Όταν επέστρεψε στην Ελλάδα μετά το Νόμπελ στο αεροδρόμιο τον περίμενον μόνο οι κόρες της Μαρώς, η αδερφή του Ιωάννα και ο εκδότης του. Με τον τρόπο γραφής του αλλά και τον αυστηρό χαρακτήρα του δεν είχε πολλούς φίλους και πάνω από όλα απεχθάνονταν τις κοινωνικές συναναστροφές χωρίς ουσία. Η οριστική αποχώρηση του από το Διπλωματικό σώμα γίνεται τελικά στις 17 Αυγούστου του 1964. Τα επόμενα τέσσερα χρόνια προσκαλείται από Πανεπιστήμια από όλο τον κόσμο. Το 1966 δημοσιεύει την τελευταία ποιητική συλλογή του *Τρία κρυφά ποιήματα* ίσως το πιο λιτό, εξωμολογητικό και υπαρξιακό του έργο. Το μεταφυσικό στοιχείο και οι φιλοσοφικές σκέψεις για την πορεία του ανθρώπου και του κόσμου κυριαρχούν και, όπως πάντα, τα σύμβολα λειτουργούν για να εκφράσουν πολλαπλές έννοιες:

*Το άσπρο χαρτί σκληρός καθρέφτης
επιστρέφει μόνο εκείνο που ήσουν.
Το άσπρο χαρτί μιλά με τη φωνή σου.*

¹⁰⁶ Βασίλης Παπαδόπουλος, *Διπλωματία και Ποίηση. Η Περίπτωση του Γιώργου Σεφέρη*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2019, σ. 68.

¹⁰⁷ Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές*, δεύτερος τόμος (1948-1971), Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2013, σ. 159.

τη δική σου φωνή
όχι εκείνη που σ' αρέσει·
(...)
Ζωή σου είναι ότι έδωσες
τούτο το κενό είναι ότι έδωσες
το άσπρο χαρτί¹⁰⁸.

Η επιβολή της δικτατορίας το 1967 και της λογοκρισίας μειώνουν κατά πολύ την ποιητική δραστηριότητά του Σεφέρη. Το Πανεπιστήμιο του Harvard του προτείνει να εγκατασταθεί στη Βοστώνη και να αναλάβει για ένα χρόνο την έδρα της ελληνικής ποίησης. Στην απάντησή του στον Κοσμήτορα του Πανεπιστημίου σημειώνει: *“(...) αν δεν υπάρχει ελευθερία της έκφρασης στον ίδιο σου τον τόπο, δεν υπάρχει πουθενά στον κόσμο. Η κατάσταση του αυτοεξόριστου δεν με ελκύει, θέλω να μείνω με τον λαό μου και να μοιραστώ τα γυρίσματα της τύχης του”*¹⁰⁹. Το 1969 ο Σεφέρης μίλησε για πρώτη και τελευταία φορά δημόσια κατά της δικτατορίας, με δήλωση που μεταδόθηκε στο BBC και για αυτό το λόγο του αφαιρέθηκε ο τίτλος του Πρέσβη επι τιμή καθώς και το διπλωματικό του διαβατήριο. Στην δήλωση λοιπόν που έκανε κατά της διδακτορίας στην Ελλάδα λέει χαρακτηριστικά: *“(...) στις δικτατορικές καταστάσεις η αρχή μπορεί να μοιάζει εύκολη, όμως η τραγωδία περιμένει αναπότρεπτη στο τέλος. Το δράμα αυτού του τέλους μας βασανίζει συνειδητά ή ασυνειδητά. (...) Όσο μένει η ανωμαλία, τόσο προχωρεί το κακό”*¹¹⁰.

Στις 20 Σεπτεμβρίου του 1971 ο Γιώργος Σεφέρης πεθαίνει η αγαπημένη του αδερφή Ιωάννα Τσάτσου-Σεφεριάδη περιγράφει τις τελευταίες στιγμές του μεγάλου Έλληνα ποιητή: *“Αϋπνη τις νύχτες, τις ημέρες τριγύριζα στο νοσοκομείο όπου νοσηλευόταν ο αδερφός μου. (...) Περίμενα λίγο και έπειτα πήγα κοντά του. Μου έσφιγγε το χέρι. Τον χάιδευα αναστατωμένη. (...) Στην μεγάλη αρρώστεια αποβάλλει κανείς ό,τι κατέκτησε στην ζωή. Γίνεται πάλι ένα μικρό παιδί που ζητάει μέσα στο σκοτάδι τη μάνα*

¹⁰⁸ Γιώργος Σεφέρης, «Θερινό Ηλιοστάσι Η'», *Τα τρία απόκρυφα, Ποιήματα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2021, σ. 300.

¹⁰⁹ Βασίλης Παπαδόπουλος, *Διπλωματία και Ποίηση. Η Περίπτωση του Γιώργου Σεφέρη*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2019, σ. 76.

¹¹⁰ Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές*, τόμος τρίτος (1932-1971), *Δήλωση*, επιμέλεια Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2002, σ. 261.

του. Απλώνε το δεμένο του χέρι γύρω από το λαιμό μου και με τραβούσε κοντά του. (...) Θεέ μου, πως πεθαίνει ένας άνδρας; Όλος αυτός ο άπειρος καημός του που πάει; Και με έπαιρνε το παράπονο. Τώρα ήρεμος πια, με κοιτάζε ακόμα με το μικρό χαμόγελο που είχε από παιδί. Ο χρόνος σταμάτησε”¹¹¹.

Μετά τον θάνατό του δημοσιεύτηκε το τελευταίο του ποίημα του που έχει τον τίτλο *Kara çalılar üzerinde* (Επι ασπαλάθων) το οποίο στρεφεται κατηγορηματικά κατά της δικτατορίας. Ο Γιώργος Σαββίδης συμπεριέλαβε τα τελευταία ποιήματα του Σεφέρη καθώς και ό,τι άλλο είχε εκδοθεί κατά την διάρκεια της ζωής του ποιητή σε μια ποιητική συλλογή που εκδόθηκε το 1986 με τον τίτλο *Τετράδιο Γυμνασμάτων Β’*. Τα πεζα κείμενα του Σεφέρη εκδίδονται και αυτά μετά τον θάνατό του με τον τίτλο *Δοκιμές* και αποτελούνται από τρεις τόμους. Οι *Δοκιμές* χαρακτηρίζονται από τη σαφήνεια και τον καλά δουλεμένο λόγο και δείχνουν έναν βαθιά σκεπτόμενο και ολοκληρωμένο πνευματικό άνθρωπο¹¹².

Μέσα στην ψυχή Σεφέρη πάλευαν συνεχώς, για πάντα και για όλη την ζωή του δύο ιδιότητες εκείνη του Διπλωμάτη και εκείνη του Ποιητή. Ο Διπλωμάτης Σεφέρης παραπονιέται συνεχώς ότι το Διπλωματικό Σώμα τον εμποδίζει στην ποιητική του δημιουργία. Ήδη, από τον πρώτο κτύπο διορισμό του στην Διπλωματική υπηρεσία στο έργο του που τιτλοφορείται *Μέρες Α* ο Σεφέρης γράφει χαρακτηριστικά: “Φρίκη, πάντα οι δύο αφεντάδες. Απ’εδώ όλες μου οι αντιφάσεις. Δεν θέλω να γίνω μήτε δικηγόρος, μήτε δημοσιογράφος, μήτε μποέμ. Η μόνη μου κλίση που έχω είναι να θέλω να φτιάξω ποιήματα, υπομονετικά, πεισματάρικα, δουλεύοντας μήνες και χρόνους (...)”¹¹³.

Η δέσμευση που του δημιουργούσε το επάγγελμα του Διπλωμάτη και ο ελάχιστος χρόνος που είχε στην διάθεση του για να δημιουργήσει του γεννούσαν πάντα την ιδέα να απομακρυνθεί ακόμα και από το Διπλωματικό σώμα. Τα γενέθλια του το 1960 του δίνουν την ευκαιρία να κάνει έναν απολογισμό της ζωής του. Προς το τέλος της καριέρας του αρχίζει να αντιλαμβάνεται με άλλη οπτική και με άλλο τρόπο την ζωή του: “Εκλεισα

¹¹¹ Ιωάννα Τσάτσου, *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης*, Επίμετρο: Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2021, σ. 230.

¹¹² Βασίλης Παπαδόπουλος, *Διπλωματία και Ποίηση. Η Περίπτωση του Γιώργου Σεφέρη*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2019, σ. 78.

¹¹³ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες, Α’*, (16.2.1925-17.8.1931), Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1975, Επιμέλεια Ε. Χ. Κάσδαγλης, σ. 87.

χτες τα 60. Συλλογιζόμουν πως ίσως είναι τώρα καλύτερα, αν θέλει ο Θεός-να βγω από την καθημερινή υπηρεσία, αυτή η σπατάλη –τόση σπατάλη- να δουλέψω αλλιώς, να προσηλωθώ. (...) Δεν είμαστε για μεγάλα πράγματα. Είναι καιρός να συλλογιστεί κανείς το μερίδιο του Θεού. Αυτό σκέπτομαι εδώ και ένα χρόνο. (...) δεν ξέρω πως θα τα βγάλω πέρα. Δεν ξέρω τι θα βρω μπροστά μου-αδιάφορο. Δεν με χωράνε πια αυτά τα φορέματα. Τρίφτηκαν”¹¹⁴. Ο Σεφέρης σε όλη την διπλωματική του καριέρα προσπαθεί να συμφιλιωθεί με την ιδέα ότι δεν θα μπορέσει να αφιερωθεί αρκετά στην ποίηση που αποκλειστικά και μόνο του έχει μαγέψει την καρδιά. Ο Σεφέρης κατά την διάρκεια της διπλωματικής του καριέρας πολλές φορές δεν έχει δημιουργική διάθεση και δεν είναι ευχαριστημένος με τον τρόπο που έχει διαμορφωθεί η ζωή του. Στις 20 Ιουλίου του 1961 γράφει στον φίλο του ποιητή Έλιοτ: “Θα σας κάνω μία εξομολόγηση-έχω ανάγκη σκαιωγκέντρωσης- δεν ξέρω που πηγαίνω- δεν ξέρω τι θα κάνω- αλλά νιώθω πως ήρθε ο καιρός να δοκιμάσω αλλιώς τη ζωή μου”¹¹⁵.

Το 1964 η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή χάνει τις εκλογές. Ο νέος Υπουργός Εξωτερικών Σ. Κωστόπουλος καλεί στις 5 Σεπτεμβρίου 1964 τον Σεφέρη στο Υπουργείο Εξωτερικών και του ζητεί είτε να επανέλθει στην Υπηρεσία είτε να συνταξιοδοτηθεί. Ο Σεφέρης ξέρει πολύ καλά πως να πράξει και έτσι κλείνει ένας κύκλος γεμάτο από χαρές, πίκρες και έντονα συναισθήματα: “Έτσι έληξε και το Υπουργείο. Το περίεργο είναι ότι φεύγω με το συναίσθημα ότι δεν ήμουν ποτέ εκεί. Κι όμως δούλεψα σκληρά εκεί 38 χρόνια”¹¹⁶. Υπό τον νέο Πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου υπογράφεται το διάταγμα για την συνταξιοδότηση του Σεφέρη στις 16 Σεπτεμβρίου 1964, αφού πρώτα ο ποιητής είχε βραβευθεί με το βραβείο Νόμπελ λογοτεχνίας.

Η Μικρασιατική Καταστροφή

Η Μικρασιατική Καταστροφή ως γεγονός σημάδεψε τη νεοελληνική ιστορία, την πολιτική και την κοινωνική ζωή και φυσικά τη νεοελληνική

¹¹⁴ ¹¹⁴ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες*, Ζ', (1.10.1956-27.12.1960), Επιμέλεια Θεανώ Μιχαλίδου, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1990, σ. 152.

¹¹⁵ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες*, Η', (2.1.1961-16.12.1963), Επιμέλεια Κατερίνα Κρίκου, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2018, σ. 154.

¹¹⁶ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες*, Θ', (1.2.1964-11.5.1971), Επιμέλεια Κατερίνα Κρίκου, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2019, σσ. 62-63.

λογοτεχνία ιδιαιτέρως στην Γενία του 1930. Ειδικότερα για την Μικρασιατική Καταστροφή, αξίζει να θυμηθούμε την αντίδραση του ποιητή Κωνσταντίνου Καβάφη, όπως τη διασώζει ο Νομικός και Διπλωμάτης Πόλυς Μοδινός: ‘Μέσα Σεπτεμβρίου 1922, [...]. Ο Καβάφης καθισμένος στη συνηθισμένη θέση του στο σαλόνι, σκυθρωπός, αμίλητος και περίλυπος. Ξαφνικά με πνιγμένη φωνή ξέσπασε: “Είναι τρομερό αυτό που μας συμβαίνει. Χάνεται η Σμύρνη, χάνεται η Ιωνία, χάνονται οι Θεοί...”. Δεν μπόρεσε να συνεχίσει. Στο φως της λάμπας είδα τα δάκρυα να κυλούν στο ρυτιδωμένο πρόσωπό του”¹¹⁷.

Η Μικρασιατική καταστροφή άφησε το αποτύπωμά της και στην ποίηση του Γιώργου Σεφέρη, το 1944 ο Σεφέρης γράφει στον κριτικό λογοτεχνίας Τίμο Μαλάνο τα εξής αποκαλυπτικά λόγια: ‘Θα σου φανεί όμως παράξενο (ίσως παραπάνω από παράξενο) αν σου πω πως το γεγονός που μ’επηρέασε το περισσότερο από όλα τα άλλα, είναι η μικρασιατική καταστροφή [...]. Ίσως σε φωτίσω αν προσθέσω ότι από 13ών χρόνων δεν έπαψα να είμαι πρόσφυγας”¹¹⁸.

Η Ιωάννα Τσάτσου-Σεφεριάδη αδερφή του Γιώργου Σεφερη και η ίδια επίσης ποιήτρια στο συγκλονιστικό της βιβλίο *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης* εξομολογείται μία μεγάλη αλήθεια τόσο για την ίδια όσο και για τον αγαπημένο της αδερφό: ‘Ό,τι μίλησε στην παιδική ψυχή μας ήταν βέβαια η μάνα, ο πατέρας, όμως και η βαθιά ελληνική ρίζα και η θάλασσα, η Σκάλα (οι παλιές Κλαζομενές [Klazumen] Kilizman)”¹¹⁹.

Η ανάμνηση του σπιτιού των παιδικών χρόνων του ποιητή στην Σκάλα των Βουρλών στην Σμύρνη τον συγκινεί αφάνταστα και εντοπίζεται σε μεγάλο μέρος του έργου του. Η επίδραση αυτού του μαγικού τόπου είναι τέτοια που ο Σεφέρης διαλέγει για τα πρώτα ποιητικά του βήματα ως καλλιτεχνικό του ψευδώνυμο το όνομα Γιώργος Σκαλιώτης: ‘Μερικοί φίλοι του εκδίδανε ένα επριοδικό με τον τίτλο *Βωμό*. Επέμεναν πολύ να

¹¹⁷ Χαράλαμπος Καραόγλου, “Μνήμη της Μικρασίας, όψεις Μυθοπλασίας της Ιστορίας”, *Το έπος της Ανατολής στην φαντασία των Ελλήνων, Η Μικρασιατική Καταστροφή στη Λογοτεχνία του Μεσοπολέμου*, Εκδόσεις Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αθήνα 2022, σ. 27.

¹¹⁸ Ναταλία Brogan-Νατάσα Λαιμού, “Το έπος της Ανατολής. Αντί εισαγωγής”, *Το έπος της Ανατολής στην φαντασία των Ελλήνων, Η Μικρασιατική Καταστροφή στη Λογοτεχνία του Μεσοπολέμου*, Εκδόσεις Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αθήνα 2022, σ. 11.

¹¹⁹ Ιωάννα Τσάτσου, *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης*, Επίμετρο: Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2021, σ. 13.

δημοσιεύουν κάτι του Γιώργου. Εκείνο ό,τι είχε γράψει το έβρισκε άτεχνο. Τέλος υποχώρησε και τους έδωσε τρία κομμάτια, όλα του 1918 και του 1919. Το ψευδώνυμο του Γιώργος Σκαλιώτης”¹²⁰.

Η Ιωάννα Τσάτσου μας πληροφορεί επίσης με συγκινητικό και άκρως διαφωτιστικό τρόπο πως ήταν το σπίτι της οικογενειάς της στην Σμύρνη όπου ο Σεφέρης πέρασε την παιδική και εφηβική του ζωή: *“Το σπίτι της Σμύρνης δεν το ξανα είδα από τα παιδικά μου χρόνια. Ένα μεγάλο σπίτι με τρία πατώματα. Στα υπόγεια οι αποθήκες. Στο πρώτο πάτωμα η τραπεζαρία με τα πορτραίτα των παππούδων και με τις βαθιές πολυθρόνες, με το σαλόνι. (...) Στο δεύτερο πάτωμα το δωμάτιο των εικονισμάτων, οι κρεβατοκάμερες. Μια μεγάλη κάμαρα με το μπαλκόνι προς το δρόμο, προς τη θάλασσα όπου τα τρία παιδιά παίζαμε. Αυτή η κάμαρα ήταν το βασίλειό μας. Εκεί όλες οι αταξίες και τα μαλώματα. Ο Γιώργος είχε το δικό του δωμάτιο, με ένα μικρό γραφείο για την μελέτη του. Το δωμάτιο των εικονισμάτων δεν μου φεύγει από το νου. Έμοιαζε εκκλησία. Φωτεινό, ευρύχωρο μύριζε λιβάνι. Στον ένα τοίχο στην γωνία, πλάι στο παράθυρο, το μεγάλο εικονοστάσιο ακομπούσε σε ένα τραπέζι. Πρωτοστατούσαν βέβαια οι Άγιοι του σπιτιού. Ο Άη Στυλιανός, ο Άη Γιώργης, ο Άη Γιάννης. Στον άλλο τοίχο της γωνίας, η μεγάλη θαυματουργή ασημένια εικόνα της Παναγίας. (...) Το καντήλι έκαιγε μέρα νύχτα. Εκεί τα τρία παιδιά πριν κοιμηθούμε κάναμε την προσευχή μας”¹²¹.*

Η Ιωάννα Τσάτσου Σεφεριάδη αναφέρεται βέβαια στον μεγάλο ρόλο που έπαιξε η μητέρα τους Δέσπω για την σωστή διαπαιδαγώγηση και των τριων αδερφών: *“Η μάνα χωρίς ποτέ να μας διδάξει, μας άφησε ανυπολόγιστη κληρονομιά: την πίστη στην παρουσία του Θεού. Τα αγόρια (ο Γιώργος και ο Άγγελος) δεν πήγαιναν συχνά στην εκκλησία. Όμως λίγο να τους γνώριζες, ένιωθες να αναπνέουν αυτή την παρουσία, να ζουν την ορθοδοξία ολόκληρη. Αυτή η πίστη παραστάθηκε το Γιώργο ως το τέλος”¹²².*

Το ίδιο σημαντικό ρόλο είχε βέβαια και ο πατέρας της οικογένειας ο Καθηγητής Νομικής Στέλιος Σεφεριάδης: *“Το βράδυ στο κρεβάτι μας περιμέναμε το πατέρα να μας πει καληνύχτα. Μας έδειχνε πάντα απέραντη τρυφερότητα όταν ημάσταν μικρά. (...) Με τα χρόνια η αυταρχικότητα του*

---

¹²⁰ Ό.π., σ. 100.

¹²¹ Ό.π., σσ. 13-14.

¹²² Ό.π., σ. 16.

πατέρα μας καταπνίξε. Προπάντων τον Γιώργο. Γιατι από εκείνον είχε μεγάλες αξιώσεις. Τον ήθελε τέλειο στο κάθε τι. (...) Το αίσθημα της ευθύνης του για την μόρφωση μας ίσως να ήταν υπερβολικό. Την μελέτη του Γιώργου την παρακολουθούσε ο ίδιος. Ξενυχτούσε ο ίδιος μαζί του. Τότε ένιωθα τον αδερφό μου να βασανίζεται και λυπόμουν. Όμως τώρα, με την απόσταση των χρόνων, βλέπω με ευγνωμοσύνη εκείνη την προσπάθεια του πατέρα. (...) Ο πατέρας ήταν δικηγόρος στην Σμύρνη. Έγραφε τα νομικά του συγγράμματα, παρακολουθούσε ως την τελευταία λέξη την επιστήμη του. (...) Ήταν νομικός σύμβουλος στα ξένα προξενία. Οι μορφωμένοι τον αγαπούσαν, οι απλοί άνθρωποι τον σέβονταν”¹²³.

Ο Γιώργος Σεφερης ήταν όμως κυριολεκτικά ερωτευμένος με το σπίτι της οικογένειας του στην Σκάλα των Βουρλών, εκεί η θάλασσα είχε γίνει αναπόσπαστο κομμάτι της ύπαρξης και της ψυχής του, εκεί ένιωθε απόλυτα ευτυχισμένος. Η αδερφή του Ιωάννα Τσάτσου-Σεφεριάδη αναφέρει χαρακτηριστικά: ‘*Η Σκάλα, όπου περνούσαμε τα καλοκαίρια, δεν ήταν για εμάς μια απλή εξοχή. Ήταν ένα είδος μαγικού χώρου (...). Το σπίτι μας στην Σκάλα ήταν μακρόστενο χτισμένο δίπλα στο ακρογιάλι. Το πρώτο δωμάτιο των γωνιών μας, το σκέπαζαν τα κύματα όταν είχε μεγάλα μελτέμια. Πως ήταν ο Γιώργος Σεφέρης στην Σκάλα; Τώρα που περνάει όλη η ζωή μπροστά μου, ποτέ δεν τον θυμάμαι τόσο καλά προσαρμοσμένο με τον κόσμο γύρω του, τόσο ολοκληρωμένο. Στην Σκάλα ένιωθε το κορμί του ως το τελευταίο κύτταρό του. Η θάλασσα είχε γίνει στοιχείο της ψυχής μας*”¹²⁴.

Κατά την παραμονή του στην Γαλλία ως φοιτητής Νομικής αναπτύσσει με την αδερφή του Ιωάννα μία πυκνή αλληλογραφία μέσα από την οποία διαφαίνεται αυτή η μεγάλη του αγάπη για την Σκάλα στις Σεπτεμβρίου του 1921 της γράφει: ‘*Η θάλασσα της Σκάλας μου θυμίζει μια διαθήκη μου που είχα συντάξει πριν δύο χρόνια ένα βράδυ πλήξης. Έγραφα πως αν πεθάνω θα ήθελα να με θάψουν πάνω στο Μονόπειτρο (το πιο μικρό νησί αντίκρυ στις Κλαζομενές). Πως αλλάζει ο κόσμος και ο καιρός... αδερφούλα μου είσαι ο μόνος φίλος που είχα ποτέ μου... Ποτέ δεν φαντάστηκα τον εαυτό μου φοιτητή του Δικαίου και σε αυτήν την παρεξήγηση βασίζονται όλα τα μαλώματα με τον μπαμπά (...)*”¹²⁵.

¹²³ Ό.π., σσ. 19-21.

¹²⁴ Ό.π., σσ. 27-29.

¹²⁵ Ό.π., σ. 138.

Ο Σεφέρης μαθαίνοντας για την καταστροφή της Σμύρνης γράφει από την Γαλλία αμέσως στην αδερφή του: “(...) Γιατί να μην ήταν βολετό να είχα ξεκληριστεί και εγώ μαζί με τα άλλα τα παιδιά που ξεκληριστήκαν πέρα στους κάμπους της υτροπής, από βλακείες ηλιθίων εγωιστών...όλοι είμαστε με δάκρυα στα μάτια, μα είναι δυνατόν να ξανα πέσει η Σμύρνη στα χέρια του Τούρλου, το χωράει το κεφάλι του ανθρώπου· Είμαι δυστυχισμένος αδερφή μου...”¹²⁶.

Στο έργο του *Χειρόγραφο Σεπτέμβριος '41* ο Σεφέρης ξεκινά με πρώτη αναφορά στην αγαπημένη του Σκάλα του Βουρλά που αγαπούσε πιο πολύ από την πόλη της Σμύρνης γιατί πολύ απλά στην πρώτη περνούσε ξέγνοιαστες στιγμές ενώ στην Σμύρνη έπρεπε να ασχοληθεί περισσότερο με την μελέτη των σχολικών μαθημάτων του: “*Ήμουν δεκατεσσάρων χρονών, τον Αύγουστο του 1914 όταν έφυγα από τη Σμύρνη. Είχα πολύ ζωντανό μέσα μου το συναίσθημα του τι θα πει σκλαβιά. Τα δύο τελευταία καλοκαίρια δεν είχαμε πάει στην εξοχή, στη Σκάλα του Βουρλά, που ήταν για μένα ο μόνος τόπος που, και τώρα ακόμη, μπορώ να ονομάσω πατρίδα με την πιο ριζική έννοια της λέξης: ο τόπος όπου βλάστησαν τα παιδικά μου χρόνια. Η Σμύρνη ήταν το ανυπόφορο σχολείο, τα πεθαμένα βροχερά κυριακάτικα απογεύματα πίσω από το τζάμι-η φυλακή. Η Σκάλα ήταν ό,τι αγαπούσα. Η Σκάλα ήταν ολωσδιόλου διαφορετική υπόθεση. Εκεί, οι άνθρωποι, θαλασσινοί και χωριάτες, ήταν οι δικοί μου άνθρ--ωποι. (...) Ποιος ξέρει, αν ζωή μου έγινε και ξετυλίχθηκε πάνω σε δύο παράλληλους δρόμους- ένα δρόμο υποχρεώσεων, υπομονής και συμβιβασμών, και έναν άλλον όπου περπάτησε χωρίς συγκατάβαση, ελεύθερο, το βαθύτερο εγώ μου-είναι γιατί γνώρισα κι έζησα τα χρόνια εκείνα, δύο κόσμους ξεχωρισμένους καθαρά: τον κόσμο της πολιτείας της Σμύρνης και τον κόσμο του σπιτιού της εξοχής στην Σκάλα του Βουρλά*”¹²⁷.

Η επιθυμία του Σεφέρη ήταν να επιστρέψει στην Σκάλα, μια επιθυμία που μετατράπηκε σχεδόν σε ένα πικρό απωθημένο συναίσθημα. Νοσταλγούσε το σπίτι του στην Σκάλα και αυτό το εξέφραζε με κάθε τρόπο μέσα από το έργο του και το πεζό και το ποιητικό. Τον Ιανουάριο του 1950 πέθανε στην Καλιφόρνια, στο Monterey, ο αγαπημένος του αδερφός Άγγελος και αυτό το γεγονός υπήρξε καθοριστικό για να πάρει την απόφαση να ξανα

---

¹²⁶ ‘Ο.π., σ. 172.

¹²⁷ Γιώργος Σεφέρης, *Χειρόγραφο Σεπ. '41*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1980, σσ. 7-9.

γυρίσει στην Σμύρνη, να ξανα γυρίσει στον μαγικό τόπο της παιδικής του ηλικίας, τότε που ήταν πραγματικά ευτυχισμένος.

Ο Σεφέρης έχει περιγράψει με λεπτομέρειες, στο πεζό έργο του *Μέρες Ε'*, το ταξίδι της επιστροφής του στη γενέθλια γη που ξεκίνησε στις 22 Ιουνίου του 1950 από την Άγκυρα όπου και υπηρετούσε ως διπλωμάτης. Για την απόφασή του να επιστρέψει στην Σκάλα η αδερφή του Ιωάννα που ποτέ δεν βρήκε την δύναμη να ξαναγυρίσει στα μέρη εκείνα αναφέρει: *‘Τότε ο Γιώργος (μετά τον θάνατο του Άγγελου) προσπάθησε με κάθε τρόπο να καλύψει τον πόνο του με βιώματα ουσίας. Πήρε την απόφαση να ξαναγυρίσει στη Σμύρνη, στη Σκάλα. Πως είχε το κουράγιο να αντικρύσει νεκρό τον καλύτερο εαυτό του; Τον τόπο που χρόνια τώρα λαχταρούσε; Πως μπόρεσε να ξανα δει τη Σκάλα; Πέρασαν 36 χρόνια από τότε που άφησε το λιμάνι της Σκάλας. (...) Μπορούσα άραγε να τον καταλάβω; Δεν ξέρω. Ίσως και εγώ θα έκανα το ίδιο. Όταν νιώθεις τόση πίκρα για αυτό που λέγεται τέλος, και όλο τριγυρίζεις γύρω του με το άλγος του νόστου, δεν φοβάσαι πια το χειρότερο’*¹²⁸. Όταν τα δύο αδέρφια συναντήθηκαν και πάλι στην Αθήνα στις ερωτήσεις της αδελφής του Ιωάννας ο Σεφέρης απαντάει με τον παρακάτω τρόπο: *“-Ιδιωτική υπόθεση, μου είπε, σαν βρεθήκαμε μαζί. Μια υπόθεση που αφορά μόνο εσένα και μένα. Ό,τι και να γράψω, ποιος θα νιώσει αυτό τον κόμπο που μας σφίγγει τον λαιμό; Λοιπόν τίποτα δεν πεθαίνει όσο το αγκαλιάζει η ψυχή του ανθρώπου’*¹²⁹.

Ο Σεφέρης στο έργο του *Μέρες Ε'* γράφει για αυτήν την απόφασή του να επιστρέψει εξιστορώντας με την παραμικρή λεπτομέρεια τι αισθάνεται φθάνοντας στην αγαπημένη του Σμύρνη στην 1 Ιουλίου του 1950 μετά από σχεδόν 40 χρόνια απουσίας: *‘Έπειτα, κατά τη Σμύρνη: γνώριμος αέρας, γνώριμο ύφος της εξοχής, και τ'άρωμα των βοτάνων. Έπειτα, σιγά σιγά από μέσα, σου ανεβαίνει στο μυαλό η γνωστή στη μνήμη, και τόσο άγνωστη τώρα, πολιτεία-Θεέ μου, τι πάω να κάνω. Κατεβήκαμε στο Tüccar Külübü (Λέσχη Εμπορίου), το αλλοτινό Sporting, εδώ από πίσω ήταν κάποτε το σπίτι μας. (...) Μετά το γεύμα, δύο βήματα προς το μέρος του σπιτιού μας: Το τίποτε. (...)*

¹²⁸ Ιωάννα Τσάτσου, *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης*, Επίμετρο: Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2021, σσ. 191-192.

¹²⁹ Ό.π., σ. 192.

*Συλλαβίζεις με δυσκολία σβησμένα γράμματα. Είμαι αλλού. (...) Δεν έχω κέφι για συζήτηση*¹³⁰.

Στις 2 Ιουλίου του 1950 φθάνει στα Βουρλά και τελικά στην πολύ αγαπημένη του Σκάλα: *“Είμαι δεμένος ολόκληρος με το πρόσωπο της Σκάλας. Αυτό βαραίνει περισσότερο, είμαι ο προσηλωμένος συνεργός σε μια μαγική τελετή που δεν καταλαβαίνω. Ξέρω πως θα συμβεί μια κρίση και δεν μπορώ να υπολογίσω τις συνέπειές της, πως την ετοίμασα εγώ αστόχαστα, πως έκανα ίσως κάτι σαν πρόκληση στους νεκρούς, έναν βιασμό της φύσης των πραγμάτων, μιαν αδιάντροπή πράξη (...)”*. Έπειτα, είδα λίγα πράγματα που δεν αναγνωρίζω, έπειτα, είδα το σπιτάκι μας. Τα τζάμια του κάτω παραθύρου σπασμένα, η σιδερένια πόρτα φριχτά σκουριασμένη... Έχω ακόμη το κλειδί της στην Αθήνα (...) Τα παραθυρόφυλλα στο επάνω πάτωμα σάπια... Προσπάθησα να κοιτάξω το εσωτερικό του σπιτιού, ξεχώρισα το τζαμωτό χώρισμα της τραπεζαρίας, δεν έφεγγε αρκετά παρακάτω¹³¹.

Το ίδιο συναίσθημα συγκίνησης επικρατεί όταν περιγράφει και το το περιβάλλον γύρω από το σπίτι του: *“Εκεί στην άκρη, γύρισα απότομα την πλάτη μου στα σπίτια που με κοίταζαν σαν άρρωστα ζώα. Έτσι, που θα ‘λεγες πως μόνο από μένα κρατιούνταν η λίγη ζωή που τους έμενε ακόμη. Κοίταξα τα νησιά μου: η θάλασσα τρομερά ζωντανή (...) – καημένη Σκάλα (...). Όμως πάντα το αίσθημα πως όλα έχουν φοβερά σιενέψει”*¹³².

Στις 15 Οκτωβρίου του 1950 έκανε ένα δεύτερο ταξίδι στην Σμύρνη και αυτή την φορά επέλεξε ως μέσο μεταφοράς το τρένο ενώ την πρώτη φορά διέσχισε όλη αυτήν την απόσταση με ένα τζιπ: *“Μολονότι το ήξερα από τον περασμένο Ιούλιο πως δεν έχει μείνει ούτε μία πέτρα, ξαναπήγα εκεί που ξέρω πως είναι θεωρητικά το σπίτι μας. Έπειτα τριγύρισα ώρες στους δρόμους. (...) Όλες οι αναλογίες έχουν για εμένα αλλάξει. Ακόμη προσπερνάς αποκαΐδια (της πυρκαγιάς του 1922). (...) Δεν αισθάνομαι μίσος, το πράγμα που κυριαρχεί μέσα μου είναι το αντίθετο του μίσους, μία προσπάθεια να χωρέσει ο νους μου το μηχανισμό της καταστροφής”*¹³³.

Ο Σεφέρης κατά την δεύτερη επιστροφή του στην Σμύρνη παραδέχεται μία μεγάλη αλήθεια δεν θα μπορούσε να καθήσει περισσότερο

¹³⁰ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε΄*, 1/1/1945-19/04/1951, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2023, σ. 196.

¹³¹ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε΄*, 1/1/1945-19/04/1951, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2023, σσ. 198-199.

¹³² Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε΄*, 1/1/1945-19/04/1951, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2023, σ. 200.

¹³³ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε΄*, 1/1/1945-19/04/1951, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2023, σσ. 211-212.

σε εκείνους τους τόπους, οι αναμνήσεις της παιδικής ηλικίας του, οι αναμνήσεις αγαπημένων του ανθρώπων που πλέον δεν είναι στην ζωή τον εξουθένωσαν ψυχολογικά, παραδέχεται και μία μεγάλη δεύτερη αλήθεια ο κύκλος και η υπόθεση της Σμύρνης έκλεισαν οριστικά για αυτόν. Η επίσκεψη του στην Σμύρνη και τις δύο φορές ήταν για εκείνον σαν ένα τάμα που εκπλήρωσε, σαν έναν λόγο που κράτησε στους αγαπημένους του νεκρούς, στον ίδιο τον εαυτό του από εδώ και πέρα κάθε δεσμός με τον μαγικό τόπο της Σμύρνης αναγκαστικά έπρεπε να κοπεί, υποχρεωτικά έπρεπε να λήξει: *‘Είναι ο τόπος σου, είναι ακόμη κάτι πιο βιολογικό, πιο πρωτόγονο, η έλξη της γης σου – κάτι σαν το μαγνήτη της φωτιάς στην παγωνιά, σαν την πείνα και σαν τον ήμερο. Δεν το ’χα νιώσει άλλη φορά, τούτο το συναίσθημα, έτσι. (...) Υπερβολικά πολλές μνήμες, που αναστατώνονται μέσα μου στο κάθε βήμα, μία σχεδόν εφιαλτική συσσώρευση εικόνων, όλη την ώρα, αδιάκοπη πρόσκληση των νεκρών (...). Όλα με τραβούν προς τα πίσω. Καθώς ακουμπώ την πένα, αυτή τη στιγμή, ταυτίζομαι με το παιδί των δώδεκα χρονών που άνοιξε πρώτη φορά ένα τετράδιο για να γράψει το ημερολόγιο του (...) Μια τόσο υπερβολική κατάσταση μπορεί να τη βαστάξει κανείς χωρίς να τρελαθεί για λίγες μέρες, όχι περισσότερο. Καλύτερα έτσι, αυτός ο σταθμός στη Σμύρνη είναι το κλείσιμο ενός κύκλου που άρχισε τα τελευταία χρόνια της παιδικής μου ηλικίας. Από εδώ και πέρα, δεν υπάρχει ούτε ξεκίνημα ούτε φθάσιμο. Υπάρχει ο κόσμος εδώ ή εκεί, όπως είναι ο κόσμος, και δε φτάνει κανείς πουθενά’*¹³⁴.

Κατά την δεύτερη επίσκεψη στην Σμύρνη δεν επιστρέφει στην αγαπημένη του Σκάλα δεν μπορεί άλλο να σηκώσει το βαρύ φορτίο των αναμνήσεων λέγοντας χαρακτηριστικά: *‘Δεν θα έχω το κουράγιο να ξαναπάω στη Σκάλα, Τέτοια ταξίδια δεν τα κάνει κανείς δύο φορές’*¹³⁵. Καθώς το πλοίο απομακρύνεται πλέον από την Σμύρνη εκφράζει μία άκρως συγκινητική σκέψη οι ευτυχισμένες αναμνήσεις του παρελθόντος σαν τις μυθικές Σειρήνες κυριεύουν το μυαλό του πρέπει ο νους του να πολεμήσει και να απογκιστρωθεί από αυτήν την έλξη που νιώθει για τον κόσμο των αγαπημένων του νεκρών: *‘Πρόσωπα που έλαμπαν, δροσερά χείλια που γελούσαν, φωνές, γράφω με την πένα του αδερφού μου. Θεέ μου, ελέησε τους*

¹³⁴ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε’*, 1/1/1945-19/04/1951, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2023, σ. 213.

¹³⁵ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε’*, 1/1/1945-19/04/1951, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2023, σ. 218.

πεθαμένους μας. Τέτοιος αέρας, τέτοιοι τόνοι, τέτοια θαλπωρή, τέτοιο φως που δε σ' αφήνουν να τους αποχωριστείς, που σε κρατούν ν' αργοροπορήσεις ακόμη, ακόμη - (...). Τα μάτια μου, νομίζω, γέμισαν, δεν χωρούν άλλο"¹³⁶.

Τις βαθιές ρίζες του παρελθόντος μας ούτε η πίκρα, ούτε ο θάνατος μπορούν να τις ξεριζώσουν. Το σπίτι όμως του λείπει και το όραμα του πάντα τον ακολουθεί. Στην ποιητική συλλογή *Κίχλη* και πιο συγκεκριμένα στο ποίημα *Το σπίτι κοντά στην θάλασσα* από τους πρώτους κιόλας στίχους επανέρχεται το θέμα αυτό της φρικτής απουσίας του πατρικού του σπιτιού, μία απουσία που τον ματώνει, τον πληγώνει, του στοιχειώνει το πνεύμα. Αφηγητής είναι ο ποιητής, είναι ο μυθικός Οδυσσέας είναι ο κάθε άνθρωπος που υπέφερε τότε. Ο Οδυσσέας και κατά επέκταση ο ποιητής Σεφέρης δεν θα γυρίσει ποτέ στον τόπο του, το ταξίδι του νόστου γίνεται μια συνεχής περιπλάνηση. Ο ποιητής αποχαιρετά τις χαμένες πατρίδες, την ιδιαίτερη πατρίδα του, τη Σμύρνη και τις αναμνήσεις των παιδικών του χρόνων που τον κυνηγούν:

*Τὰ σπίτια ποὺ εἶχα μοῦ τὰ πῆραν.
Ἔτυχε νὰ 'ναι τὰ χρόνια δίσεχτα πολέμοι καλασμοὶ ξενιτεμοὶ
κάποτε ὁ κυνηγὸς βρίσκει τὰ διαβατάρικα πουλιὰ
κάποτε δὲν τὰ βρίσκει τὸ κυνήγι
εἶταν καλὸ σὰ χρόνια μου, πῆραν πολλοὺς τὰ σκάγια
οἱ ἄλλοι γυρίζουν ἢ τρελαίνονται σὰ καταφύγια.
(...)
Ξέρεις τὰ σπίτια πεισματῶνουν εὐκόλα, σὰν τὰ γυμνώσεις¹³⁷.*

Συμπεράσματα

Ο Σεφέρης εξέφρασε μέσα από το έργο του τις πληγές της Ελλάδος που έγιναν οι πιο προσωπικές και βαθιές του πληγές. Ο Σεφέρης τριγύριζε ασταμάτητα σαν τον Οδυσσέα γύρω από τον μαγεμένο κλειστό κόσμο της

¹³⁶ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε΄*, 1/1/1945-19/04/1951, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2023, σσ. 225-226.

¹³⁷ Γιώργος Σεφέρης, «Το σπίτι κοντά στη θάλασσα», *Κίχλη, Ποιήματα*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2021, σ. 219.

θύμησης και της νοσταλγίας. Ο Σεφέρης παρουσίασε μέσα από το έργο του με τον πιο ειλικρινή και ευαίσθητο τρόπο την ιστορία του ελληνικού λαού. Ο Σεφέρης σήκωσε στους ώμους του και έντυσε με τους πιο όμορφους στίχους του τραγικά ιστορικά γεγονότα του νέου ελληνισμού. Για την τάση αυτή του ποιητή Σεφέρη η αδερφή του Ιωάννα Τσάτσου αναφέρει χαρακτηριστικά: *‘Ο Γιώργος από τη φύση του ήταν πρόσωπο τραγικό. Αυτό ήταν το μεγαλείο του. Αυτή ήταν η δύναμή του. Αγγιζε καίρια την τραγική διάσταση των γενομένων. Είτε αυτά τα γινόμενα αφορούσαν το πρόσωπό του, είτε τη χώρα του, είτε τον άνθρωπο, δεν μπορούσε να ξεφύγει από το κέντρο της αγωνίας τους. Δέχονταν τον πιο ανεπαίσθητο κραδασμό τους. Τον έβλεπα να στριφογυρίζει κι εκείνος μέσα στη δίνη της προσωπικής του, της κοσμικής τραγωδίας (...)*¹³⁸.

Η Μικρασιατική καταστροφή σημάδεψε ανεπανόρθωτα το προσωπικό και ποιητικό σύμπαν του Σεφέρη ο οποίος λέει όλο νόημα και με μία απίθανη μεστότητα σοφίας: *‘Τώρα πια είναι συνηθισμένο πράγμα να μιλάς για τις καταστροφές των πολέμων. Είναι άλλο πράγμα αυτή η μοίρα μέσα στο αίμα σου, που έσμιξε πια, όπως ήταν αναπότρεπτο, με τη μοίρα της σύγχρονης οικουμενικής φρίκης. (...) Θέατρο της Περγάμου, θέατρο της Εφέσου. (...) Σε τούτο το θέατρο παίχτηκε για εσένα μία τραγωδία χωρίς συντέλεια γιατί δεν της δόθηκε η δυνατότητα να βρει την κάθαρσή της. Και ντρέπεσαι που έχεις όρεξη να ουρλιάξεις πως είναι ένα υπέρογκο ψέμα. Γιατί το ξέρεις πως ο κύκλος δεν έκλεισε (...)*¹³⁹.

Η Μικρασιατική καταστροφή υπήρξε ένα μεγάλο πλήγμα και για τους δύο λαούς. Ο Σεφέρης μέσα από τα ποιήματα του εκφράζει ποιητικά αυτό που αισθάνθηκε ο κάθε άνθρωπος που έχασε το σπίτι, την πατρίδα του ακόμη και αγαπημένα του πρόσωπα. Τα μηνύματα που εκπέμπουν τα ποιήματα του είναι οικουμενικά με αποδέκτες τις καρδιές των ανθρώπων που συνήθισαν να ζουν με μία έλλειψη και με ένα κενό. Είναι σκληρό αυτό το παιχνίδι της μνήμης και της καρδιάς αλλά δεν μπορεί να γίνει και αλλιώς. Ο Σεφέρης χρησιμοποίησε το αίμα του αντί για μελάνι, το γράψιμο του ερχόταν από τη ρίζα τού βαθύτερου είναι του, από το βαθύ τραύμα της

---

¹³⁸ Ιωάννα Τσάτσου, *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης*, Επίμετρο: Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2021, σ. 68.

¹³⁹ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε΄*, 1/1/1945-19/04/1951, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2023, σ. 225.

χαμένης πατρίδας του: **“όταν ξαναείδα το χώμα που με γέννησε, ένιωσα πως ο άνθρωπος έχει ρίζες, κι όταν τις κόψουν πονεί, βιολογικά, όπως όταν τον ακρωτηριάσουν (...)”**¹⁴⁰.

Η ποιήτρια και Νομικός Ιωάννα Τσάτσου Σεφεριάδη συμπυκνώνει όλο την ποιητική φιλοσοφία του αγαπημένου της αδερφού λέγοντας τις παρακάτω μεγάλες αλήθειες: *“Τα χρόνια του Παρισιού είναι το θεμέλιο όλης της υφής του Γιώργου. Στην αρχή μέσα στην χθόνια δύναμη της μοναξιάς του, θα ανασκάψει τον τραγικό εαυτό του, θα ανακαλύψει τον προσωπικό του νόμο, την ποίηση. Έπειτα θα βουλιάξει και εκείνος μέσα στο ξεκλήρισμα της Ιωνίας, μέσα στο απαράδεκτο. Σε όλη του την ζωή θα ρουφά σταγόνα σταγόνα το δηλητήριο του εθνικού ολέθρου, με όποια μορφή κι αν έρχεται”*¹⁴¹.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Beaton, Roderick, *An Introduction to Modern Greek Literature*, Oxford 1999.

Brogan, Ναταλία - Λαιμού, Νατάσα, “Το έπος της Ανατολής. Αντί εισαγωγής”, *Το έπος της Ανατολής στην φαντασία των Ελλήνων, Η Μικρασιατική Καταστροφή στη Λογοτεχνία του Μεσοπολέμου*, Εκδόσεις Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αθήνα 2022.

Καγιαλής, Τάσος, *Η ποίηση του Γιώργου Σεφέρη*, Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία (19^{ος} και 20^{ος} αιώνας) Εγχειρίδιο Μελέτης, Εκδόσεις Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2000.

Καραόγλου, Χαράλαμπος, “Μνήμη της Μικρασίας, όψεις Μυθοπλασίας της Ιστορίας”, *Το έπος της Ανατολής στην φαντασία των Ελλήνων, Η Μικρασιατική Καταστροφή στη Λογοτεχνία του Μεσοπολέμου*, Εκδόσεις Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αθήνα 2022.

Κατσιμπαλης Γεώργιος και Σεφέρης Γεώργιος, «Αγαπητέ μου Γιώργο», Αλληλογραφία (1924-1970), πρώτος τόμος, (1924-1940), Επιμέλεια

---

¹⁴⁰ Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές, δεύτερος τόμος (1948-1971)*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2013, σελ. 176.

¹⁴¹ Ιωάννα Τσάτσου, *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης*, Επίμετρο: Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2021, σ. 235.

επιστολών-σχόλια Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2009.

Παπαδόπουλος, Βασίλης, *Διπλωματία και Ποίηση. Η Περίπτωση του Γιώργου Σεφέρη*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2019.

Ράπτης, Νίκος, *Το Μυθιστόρημα του Γιώργου Σεφέρη*, <http://www.poiein.gr/archives/29159/index.html>.

Σεφέρης, Γιώργος, *Χειρόγραφο Σεπ. '41*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1980

Σεφέρης, Γιώργος, *Δοκιμές*, πρώτος τόμος (1936-1947), Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1974.

Σεφέρης, Γιώργος, *Δοκιμές*, δεύτερος τόμος (1948-1971), Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2013.

Σεφέρης, Γιώργος, *Δοκιμές*, τόμος τρίτος (1932-1971), *Δήλωση*, επιμέλεια Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2002.

Σεφέρης, Γιώργος, *Μέρες, Α'*, (16.2.1925-17.8.1931), Επιμέλεια Ε. Χ. Κάσδαγλης, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1975.

Σεφέρης, Γιώργος, *Μέρες Γ'*, (16.04.1934- 14.12.1940), Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1977.

Σεφέρης, Γιώργος, *Μέρες Ε'*, (1.1.1945-19.4.1951), Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2023.

Σεφέρης, Γιώργος, *Μέρες ΣΤ'*, (20.04.1951-4.8.1958), Επιμέλεια και σημειώσεις Παναγιώτης Μέρμηγκας Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1986.

Σεφέρης, Γιώργος, *Μέρες Ζ'*, (1.10.1956-27.12.1960), Επιμέλεια Θεανώ Μιχαηλίδου, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1990.

Σεφέρης, Γιώργος, *Μέρες Η'*, (2.1.1961-16.2.1963), Επιμέλεια Κατερίνα Κρίκου, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2018.

Σεφέρης, Γιώργος, *Μέρες Θ'*, (1.2.1964-11.5.1971), Επιμέλεια Κατερίνα Κρίκου, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2019.

Σεφέρης, Γιώργος, *Επιστολές στην αδερφή του Ιωάννα (1946-1952)* Δεύτερος Τόμος, Εισαγωγή / Επιμέλεια Επιστολών/Σημειώσεις, Γιώργος Δ. Παναγιώτου, Εκδόσεις Μελάνι, Αθήνα 2021.

Σεφέρης, Γιώργος, *Ποιήματα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2021.

Τσάτσου, Ιωάννα, *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης*, Επίμετρο: Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2021.

Um poema de Pavlos Pezaros, poeta grego, em tradução brasileira

Fernanda Lemos de Lima – UERJ/ PenClub Greece

O poeta grego Pavlos Pesaros nasceu no Pireu e é formado pela Universidade de Economia e Administração de Empresas de Atenas. Seguiu seus estudos na Universidade de Lancaster. Foi economista por 33 anos, mas sua experiência com a escrita poética começa na adolescência, escrevendo e publicando poemas, artigos entre outros. Foi um dos fundadores da revista Διάβάζω. Seus poemas já foram publicados em revistas de vários países, inclusive do Brasil e da Argentina. É um poeta cujo olhar contemporâneo percebe muito das mazelas e das belezas desse mundo. Aqui, temos o poema Ο αμφιβληστροειδής του Ποσειδώνα, do livro “Retinas úmidas”, Υγρός Αμφιβληστροειδής, publicado pela editora Koukkida, de Atenas, em 2023.

A retina de Poseidon

Alegrem-se, tristes refugiados,
sorriam, ainda que com os olhos marejados
e não lamentem constantemente, inconsoláveis,
por aqueles que se perderam nas profundezas do Egeu.

Não é um lago o Egeu, meus pequenos refugiados,
Nereidas não há nas costas.
Aqui comanda o tridente meu.
E Éolo pertence ao exército meu.
Agora eu os ensinei. Sabem agora.

Velhas e netos, jovens mães, pais,

todos os afogados seus não se perderam completamente,
por uma esperança, por uma respiração, por uma saída.
Galgaram, todavia, os recifes meus
Em clorinos prados dos abismos meus
e deixam as suas digitais
presentes, como mexilhões colados às selvagens escarpas.

Um dia, entretanto, as ilhas emergirão mais uma vez,
marulhando, das águas estender-se-ão,
a plataforma continental deles virá à luz.
E quando as suas mãos se elevarem suplicando,

Virão arqueólogos com suas pás,
para os devolver a vocês, os perdidos,
afogados com a água do mar, de sangue azul,
para que vocês os honrem, para honrar a vocês.

Glorifiquem, refugiados, nas orações suas, as ilhas.
Guardam os seus fugitivos
até que os lembrem, abracem,
até que os seus jovens
aspirem a padecer novamente.

(Agosto, 2015)

CORÉ E KORE: O MITO DE PERSÉFONE E A TRAMA DE KORE SOONG NA SEGUNDA TEMPORADA DE *STAR TREK: PICARD*

Nívea Guimarães Doria - UERJ

Resumo:

A cultura greco-romana influencia as sociedades ocidentais desde a Antiguidade Clássica, seja nas artes, na filosofia, ciências, etc. Um dos aspectos mais difundidos ainda hoje em dia, embora nem tanto por questão de fé, é a mitologia grega. Se antes os mitos serviam para que se entendesse o mundo, hoje em dia podem fazer-nos entender a nós mesmos. Surgidos em culturas ágrafas e disseminados de forma oral, os mitos gregos possuem diversas versões, datadas de milênios, que foram contadas, recontadas, escritas e reescritas. No presente artigo, abordamos o mito de Perséfone. Primeiramente, apresentamos as representações escritas mais antigas do referido mito, contidos na *Teogonia* (HESÍODO, 2003) e no “Hino 2 a Demeter” (MASSI, 2010), dos *Hinos Homéricos*. Partimos das reflexões de Carvalho (2019) sobre o hino, assim como das abordagens de Paula (2021) das interpretações intersemióticas de quadrinhos *on-line* e da perspectiva da Psicologia do Corpo (DITTRICH; VOLPI, 2013) a respeito da relação de interdependência entre Perséfone e Deméter. Por fim, analisamos as correlações nem sempre óbvias entre os elementos do mito e os da trama da personagem Kore Soong, da segunda temporada da série *Star Trek: Picard*, uma vez que é explícita a inspiração na mitologia grega no nome da personagem. Assim, Kore representa Perséfone; Adam Soong, seu pai/criador, Zeus e Deméter; a semente de romã, as ampola com as suas curas provisória e definitiva; Wesley Crusher, Hades; e o Submundo, o trabalho como viajante.

Palavras-chave: mito de Perséfone, Teogonia, Hinos Homéricos, Jornada nas Estrelas, recepção clássica.

CORÉ Y KORE: EL MITO DE PERSÉFONE Y LA TRAMA DE KORE SOONG EN LA SEGUNDA TEMPORADA DE *STAR TREK: PICARD*

La cultura grecorromana influye en las sociedades occidentales desde la Antigüedad clásica, ya sea en las artes, la filosofía, las ciencias, etc. Uno de los aspectos más extendidos todavía hoy, aunque no como una cuestión de fe, es la mitología griega. Si antes los mitos nos ayudaban a comprender el mundo, hoy en día pueden ayudarnos a comprendernos a nosotros mismos. Surgidos en culturas ágrafas y difundidos oralmente,

los mitos griegos tienen varias versiones, que se remontan a milenios atrás, que fueron contadas, recontadas, escritas y reescritas. En este artículo abordamos el mito de Perséfone. En primer lugar, presentamos las representaciones escritas más antiguas del citado mito, contenidas en la *Teogonía* (HESÍODO, 2003) y en el “Himno 2 a Deméter” (MASSI, 2010), de los *Himnos homéricos*. Partimos de las reflexiones de Carvalho (2019) sobre el himno, así como de los enfoques de Paula (2021) sobre las interpretaciones intersemióticas de cómic *online* y la perspectiva de la Psicología Corporal (DITTRICH; VOLPI, 2013) respecto a la relación entre Perséfone y Deméter. Finalmente, analizamos las correlaciones no siempre obvias entre elementos del mito y de la trama del personaje Kore Soong, de la segunda temporada de la serie *Star Trek: Picard*, ya que la inspiración en la mitología griega en el nombre del personaje es explícita. Así, Kore representa a Perséfone; Adam Soong, su padre/creador, a Zeus y Deméter; las ampollas con sus curas temporales y definitivas, a la semilla de granada; Wesley Crusher, a Hades; y el Inframundo, al trabajo como viajera.

Palabras clave: mito de Perséfone, Teogonía, Himnos homéricos, Star Trek, recepción clásica.

INTRODUÇÃO

A cultura greco-romana influencia as sociedades ocidentais desde a Antiguidade em diversas áreas do saber, como as artes, as letras, a filosofia, as ciências, etc. É, portanto, o principal e mais antigo referencial sócio-histórico-cultural dessas sociedades e propagado no restante do globo. O nome dessa abordagem é recepção clássica e “traça a influência da Grécia e Roma antigas e demais países antigos mediterrâneos nos períodos posteriores e em diversos meios (por exemplo, música, arte, teatro, literatura, cinema, televisão, quadrinhos, vídeos e jogos de tabuleiro)”¹⁴² (NORGARD, 2024, p.1).

Embora de forma geral não se acredite mais nos deuses gregos como explicações de como o mundo a nossa volta funciona, sua mitologia

---

¹⁴² “[...] traces the influence of ancient Greece and Rome and the wider ancient Mediterranean to later time periods and across media (for example, music, art, theater, literature, film, television, comics, video and tabletop games). (tradução nossa)

ainda se faz presente e é “contada e disseminada, reescrita e adaptada, transformada para atender nossa eterna necessidade de contar histórias e entender a nós mesmos” (PAULA, 2021, p. 1). Surgidos primeiramente em culturas ágrafas e disseminados de forma oral, os mitos gregos possuem diversas versões e Paula (2021, p. 7) salienta que, ao serem recontados, podem referenciar-se a uma versão específica ou combinação de versões e que a escolha por uma postura ou outra “são guiadas por inúmeras motivações, que dizem respeito não só à intenção de publicação, o público-alvo, mas também a uma adequação ao contexto”. Eles se perpetuaram ao longo dos séculos através de escritos literários (como os de Homero e Hesíodo) e mesmo filosóficos.

Um mito grego que é muito revisitado é o de Perséfone. Em pleno século XXI, a temos como personagem em *Percy Jackson e o último olimpiano*¹⁴³ e na série *KAOS*¹⁴⁴ e até mesmo há uma referência significativa a ela na segunda temporada da série de ficção científica *Star Trek: Picard*¹⁴⁵. Cada uma dessas versões da deusa difere entre si. A de *Percy Jackson* e a de *KAOS* são de fato novas roupagens, ela permanecendo uma deusa, esposa de Hades e filha de Deméter. No entanto, as abordagens diferem: a primeira está inserida num exemplar de literatura infanto-juvenil de aventura e fantasia, enquanto a segunda é uma série adulta de TV. Já em *Picard*, temos uma personagem com o nome Kore, ela não se trata de uma deusa, porém de um experimento científico que poderia render ao seu pai a condição de “pai da humanidade” numa realidade alternativa do universo trekker.

Esses são apenas alguns exemplos da atualidade, dentre outros. Após fazer uma breve discussão teórica do mito e suas interpretações, apresentamos a história de Kore Soong, que à primeira vista não se relaciona tão intimamente com o mito de Perséfone. Analisamos, em

---

¹⁴³ Esse livro faz parte da série literária *Percy Jackson e os olimpianos*, que apresenta o semideus Percy Jackson, filho de Poseidon, nascido nos tempos atuais e tendo que realizar missões heroicas ao lado de seus amigos Groover e Annabeth (posteriormente sua namorada).

¹⁴⁴ Série da plataforma de *streaming* Netflix, com ambientação contemporânea e na qual os deuses gregos ainda são cultuados. A série foi cancelada após apenas 1 temporada.

¹⁴⁵ Nessa série do Paramount+, que se ambienta após os eventos da série *Jornada nas estrelas: A nova geração* e dos filmes para cinema que contam com sua tripulação (*Gerações*, *Primeiro Contato*, *Insurreição* e *Nêmesis*), vemos o almirante Picard (antigo capitão da nave Enterprise D) em idade avançada, mas ainda resolvendo problemas pelo universo.

seguida como os elementos dessa trama trekker se relacionam ao mito grego em questão, principalmente ao considerarmos algumas interpretações que foram feitas dele ao longo dos séculos.

1 O MITO DE PERSÉFONE

1.1 A Teogonia e o “Hino Homérico 2: a Deméter”, na perspectiva de Carvalho (2019)

Duas referências literárias a respeito da mitologia que remontam à Ática Arcaica são a *Teogonia*, de Hesíodo (2003), e os *Hinos Homéricos* – sem autor(es) conhecido(s)¹⁴⁶ – e são as principais fontes antigas a respeito do mito de Perséfone (CARVALHO, 2019). Se no texto de Hesíodo ela é apenas mencionada, no “Hino Homérico 2: a Deméter” (MASSI, 2010), nos é contado sobre o seu rapto por Hades e é detalhada toda a busca de Deméter pela filha.

Como supracitado, a deusa é apenas citada brevemente na *Teogonia*, embora de duas maneiras bastante distintas. Uma dessas vezes é quando o aedo descreve o Tártaro, no verso 768 (HESÍODO, 2003, p. 149), ou seja, na figura da temível esposa de Hades e Rainha dos Mortos. A segunda vez é no verso 913, quando cita que Deméter a pariu após Zeus ir até o seu leito (HESÍODO, 2003, p. 157), ou seja, muito antes de ter sido raptada. Ou seja, como fez Carvalho (2019, p. 32), “[embora] seja apenas brevemente mencionada, a *Teogonia* nos apresenta Perséfone em suas duas dimensões: filha de Deméter e esposa de Hades”.

No hino a Deméter, temos toda a narrativa do rapto de Coré¹⁴⁷ até que ela passa a ser chamada de Perséfone, quando já é esposa de Hades.

---

¹⁴⁶ A linguagem e a escrita desses hinos remetem a características dos textos atribuídos a Homero, por isso são chamados de “homéricos”.

¹⁴⁷ Significa em grego “donzela”, “moça”. Há algumas grafias possíveis, como Kore, Coré, Cora. Escolhemos Coré para diferenciar, embora mantenha semelhanças com a personagem trekker que abordamos neste trabalho.

Portanto, o hino apresenta: o momento em que a jovem está colhendo flores com as oceânides e é arrebatada por Hades, com consentimento de Zeus e ajuda de Gaia; apenas Hécate e Hélios são testemunhas do rapto: ela, auricular, já ele, ocular; toda a procura de sua mãe por ela durante nove dias e nove noites com tochas na mão; a ida de Deméter, com aparência de uma velha, até Elêusis, a tentativa de fazer Demofonte, o filho do rei Celeu e da rainha Metanira um imortal, a descoberta da Metanira, a ira de Deméter e sua exigência pela construção de um templo em sua homenagem; a fome que Deméter inflige nos seres mortais para atingir Zeus e os outros olímpianos, que ficam sem seus sacrifícios; as tentativas de Zeus de aplacar a ira de Deméter enviando Íris e outros deuses e por fim a ordem para Hermes ir buscar Persófone; Hades não podendo contrariar Zeus, mas dando à esposa uma romã; o reencontro de mãe e filha; a revelação de Perséfone que Hades a fez comer a semente de romã; a divisão do ano de Perséfone comunicada por Reia; exaltação das deusas por parte do poeta, que pede para que tenha uma vida aprazível e assim poder cantá-la novamente.

Há aspectos que se destacam nesse poema. Por exemplo, depois que Perséfone adentra o submundo, ela não é apresentada diretamente até que Hermes vai até o palácio de Hades e o encontre no leito com sua “veneranda esposa” (MASSI, 2010, p. 254). Isso parece se coadunar com o fato de o mundo dos mortos ser acessível por muito poucos, entre eles, Hades (seu soberano) e Hermes (mensageiro dos deuses e responsável por encaminhar a alma dos mortos para sua morada). Carvalho (2019, p. 68) apresenta a perspectiva de que Zeus tem como objetivo casar a filha Perséfone com Hades, pois assim conecta “as três esferas do mundo: o Olimpo, a terra (habitada por mortais) e o submundo dos mortos”.

A autora questiona o papel de Deméter nesse hino frente ao mito tradicional, que conta que

o rapto de Perséfone entristece de tal forma Deméter que, pela primeira vez, um longo inferno se abate sobre os homens[...]. Resolvida a divisão de seu ano e estabelecidas como consequência as estações, Deméter ensina a agricultura aos mortais para que eles possam melhor aproveitar cada época do ano. (CARVALHO, 2019, p. 68)

Pois o poema estabelecerá que já existiam as estações, que em Elêusis já possuiria plantações antes da chegada da deusa e que, porque ela afirma que Perséfone voltaria quando a primavera começasse, essa estação já existia, assim como as demais. Assim, a autora conclui que “o reinado de Zeus já estava estabelecido, Deméter já é deusa da colheita e as estações já estão bem definidas” (CARVALHO, 2019, p. 69). Dessa forma, o papel de Deméter deveria ser outro e um deles seria o de estabelecer para si uma nova *timé*. E esta seria, após se reunir novamente com a filha, voltar a Elêusis e ensinar os ritos dos Mistérios.

Deméter aceita a nova ordem estabelecida do cosmos, uma ordem em que sua filha passa parte do ano no mundo dos mortos, sendo o elo de comunicação entre as três esferas, e se insere nessa nova ordem com seus Mistérios, uma nova forma de comunicação entre deuses e mortais (CARVALHO, 2019, p. 69)

A respeito de Perséfone, enquanto ela é Coré, é apenas a filha de Deméter, sem uma *timé* atribuída a ela. No entanto, sendo filha única de Deméter e Zeus – “ou seja, filha da terra e do céu” (CARVALHO, 2019, p. 70), ela seria a candidata perfeita para fazer a conexão entre o Olimpo, a terra dos mortais e o mundo dos mortos. Ainda segundo Carvalho (2019), Hades convence e não obriga Perséfone a comer a semente de romã ao listar as *timái* que ela passaria a ter sendo a rainha dos mortos. Dessa forma, há uma transformação, o hino mostraria um rito de passagem da menina Coré para a deusa/mulher com suas próprias *timái*, seu próprio lar, seu próprio reino.

1.2 Outras interpretações do mito de Perséfone: os recontos e a Psicologia do Corpo

Paula (2021) traz quatro recontos em prosa e quatro adaptações intersemióticas do mito de Perséfone em seu trabalho de conclusão de curso. Devido ao fato de analisarmos também uma história composta de forma intersemiótica, vamos considerar suas análises a respeito dessas adaptações. O que interessa a autora é “entender como o mito do rapto

de Perséfone foi transformado para se encaixar nas estéticas, nas ideologias, na economia e nas culturas atuais” (PAULA, 2021, p. 43). Vamos destacar suas análises de três quadrinhos *on-line*, por entendermos se contemporâneos a *Star Trek: Picard*. Um dos aspectos mais marcantes nas três abordagens é a representação de Deméter como mãe controladora e Perséfone, como uma jovem superprotegia que deseja encontrar seu próprio caminho.

No primeiro, *Goofy Gods Comics*, Hades é representado com roupagem de roqueiro, mas de bom coração. Perséfone passa por uma metamorfose: de início uma menina delicada que ama flores e depois, uma gótica. A representação de Deméter também chama a atenção, pois a deusa separa os namorados porque “acredita que o deus não é um bom partido para a filha, pois ela cria vida e ele é a morte” (p. 46). Depois eles se entendem quando a mãe vê que os sentimentos dele são verdadeiros.

O segundo quadrinho abordado é *Punderworld*. Hades é um rei muito ocupado, que raramente deixa o Submundo, um dia vai ao Mundo Superior para comprar suprimentos com Deméter, vê Perséfone e eles se apaixonam. Ao longo dos séculos eles se encontram ocasionalmente, mas ele não consegue se declarar por timidez. Nesse quadrinho, Zeus ajuda Hades a se aproximar de Perséfone e a levá-la ao Submundo, enquanto Deméter é retratada como “uma mãe superprotetora [que] impede que a filha saia para se divertir ou interaja com outros deuses” (PAULA, 2021, p. 46). Assim, ao “invés de suma moça indefesa raptada pelo tio, Perséfone é uma jovem deusa superprotegida, que anseia por sair do jugo da mãe e que se apaixona por Hades” (PAULA, 2021, p. 48). Essa versão de Deméter como mãe superprotetora também é encontrada no popular *Lore Olympus*. Neste, a deusa só permite que a filha vá frequentar a faculdade porque vai morar com Ártemis, participante do grupo de deusas que juraram manter-se virgens para sempre.

Enfocamos essa representação de Deméter nos quadrinhos, pois ela de certa forma se coaduna com a visão do mito sob a perspectiva da Psicologia do corpo (Dittrich; Volpi, 2013). Segundo a interpretação dos autores, Deméter e Perséfone possuem uma relação de interdependência, que leva ambas à depressão. “No mito de Perséfone, a depressão e a

dependência são dois conceitos que se destacam [...]. No mito se constata a dependência da mãe em relação à filha e da filha em relação à mãe” (DITTRICH; VOLPI, 2013, p. 5). Por fim, apesar de ter alcançado um maior nível de autonomia, não se libertou totalmente da sua dependência em relação à mãe. Entendemos que esses entendimentos sobre a relação de Perséfone e Deméter são relevantes para a análise da trama de Kore Soong, como expomos a seguir.

2 KORE SOONG X O MITO DE PERSÉFONE

2.1 A história de Kore Soong

Na segunda temporada da série *Star Trek: Picard* (2020-2023), o protagonista homônimo (Jean-Luc Picard¹⁴⁸) é lançado do início do século XXV para o século XXI, mais precisamente no ano de 2024, pela entidade conhecida como Q¹⁴⁹. Esse período já foi visitado na série *Star Trek: Deep Space Nine*¹⁵⁰ (1993-1999), na qual vimos que a humanidade ainda não fez contato com os vulcanos¹⁵¹ e ainda lida com suas próprias misérias. Em Los Angeles, pessoas são segregadas nos chamados santuários, onde vivem em condições precárias. Em *Deep Space Nine*, vemos a Revolta de Bell, quando um líder comunitário (Gabriel Bell) se revolta contra precariedades de vida dos moradores dos santuários. Em *Picard*, vislumbramos rapidamente a questão dos santuários, porém a trama de

---

¹⁴⁸ Personagem originalmente da série *Jornada nas Estrelas: A Nova Geração* (1987-1994), antigo capitão da USS Enterprise-D. Interpretado por Patrick Stewart. Em *Picard*, ele é almirante, anteriormente aposentado por divergências com o comando da Frota Estelar. Na segunda temporada, a relação com a instituição está restabelecida.

¹⁴⁹ Q é um ser com capacidades sobre-humanas e que vive de maneira não-linear, usa seus poderes com apenas um estalar de dedos. Ele tem uma longa história com Jean-Luc Picard de antagonismo desde *Jornada nas Estrelas: A Nova Geração* (1987-1994).

¹⁵⁰ Única série de *Jornada nas Estrelas* ambientada numa estação espacial à beira de uma fenda espacial que permite a viagem direta para um ponto distante da galáxia até então não explorada.

¹⁵¹ Povo do conhecido personagem Spock (Leonard Nimoy), oriundo da série clássica *Jornada nas Estrelas* (1966-1969). Foi o contato com os vulcanos que levou ao futuro estabelecimento da Federação Unida de Planetas.

Kore Soong e seu pai, Adam, ocorre em outro ponto da cidade, onde vivem os privilegiados, o “Olimpo” da Los Angeles de 2024 trekker.

Adam Soong é um renomado geneticista, cuja atual pesquisa é voltada diretamente para a cura da condição genética rara enfrentada pela filha, que não pode sair ao ar livre, pois o sol e o ar sem serem filtrados, causam colapso em seu corpo. Ao tentar renovar o seu financiamento, ele faz todo um discurso a favor da pesquisa de manipulação genética em prol da criação de uma raça humana sem defeitos e que ele pode conseguir através da descoberta da cura da doença da filha¹⁵². Ele, no entanto, é banido do comitê científico e proibido de continuar suas experiências, pois colaborou com um grupo paramilitar que fazia experimentos em ex-soldados. Quando ele chega em casa, temos nosso primeiro contato com Kore, que vive no porão da casa, onde fica o laboratório do pai.

Frustrado e revoltado, ele recebe um contato de um desconhecido enquanto conversa com a filha: é Q, pedindo para se encontrarem. Quando o encontro se dá, Q afirma ter a cura para Kore e oferece uma ampola. Ao chegar em casa, Adam comprova através da análise do material que aquilo pode salvar a filha, ele a leva para o quintal da casa (protegido por um filtro contra o sol e o ar), conta do que se trata e ela injeta em si mesma o conteúdo da ampola. Ele retira o filtro e a jovem experimenta por alguns minutos a sensação de viver ao ar livre e nada pela piscina. Contudo, logo o efeito curativo passa e ela quase morre. Mais tarde, Q visita Adam e diz ter a cura definitiva, mas antes o geneticista terá de fazer um serviço: livrar-se de René Picard, uma antepassada de Jean-Luc Picard.

Para executar o que Q lhe pede, Adam Soong torna-se financiador do projeto Europa da NASA e, assim, consegue convite para o baile de gala que antecede o lançamento. Lá, depois de tentar dissuadir Jean-Luc Picard de ajudar a antepassada, em uma tentativa desesperada de

---

¹⁵² No universo trekker, a manipulação genética sofre séria restrição após os conflitos conhecidos como Guerras Eugênicas, na década de 1990 do universo ficcional. Khan Noonien Singh é um ser geneticamente alterado, que tornou-se um ditador nessa época e foi confinado a uma câmara criogênica numa nave que, no século XXIII é encontrada pela Enterprise. Ele se torna inimigo do capitão Kirk e um dos maiores vilões do universo trekker.

impedir que ela embarque na nave do projeto, ele tenta atropelá-la, porém Jean-Luc a empurra e é atropelado em seu lugar. Soong foge correndo e, ao chegar em casa, encontra Kore estudando. Frustrado, ele fala que fez tudo para preservá-la, mas que o “trabalho de sua vida” (Kore) estava perdido para sempre, agora que não cumprira a exigência de Q.

A jovem se assusta com o que ele diz e, quando ele não está por perto, começa a pesquisar na internet o nome do pai. Ela acaba descobrindo a punição que ele recebeu, os motivos para isso e que ele era considerado um “cientista louco” pela comunidade científica. Ela, então, vasculha o computador do pai e descobre várias fotos e vídeos “seus” de momentos que ela nunca viveu. Depois, encontra diários em vídeo de seu pai, falando de outras “filhas”¹⁵³ (experimentos genéticos) que morreram em períodos muito curtos de tempo e que a atual, Kore, seria a última tentativa. Mais tarde, revisitando um desses diários, ela usa um óculos de realidade virtual para explorar o laboratório à época. Ali ela encontra Q, que lhe conta a verdade e diz que vai oferecer a cura definitiva. Ao tirar os óculos ela recebe uma nova ampola e o bilhete “Liberdade”.

Quando o pai chega em casa, tenta consertar os estragos de seu desabafo, mas Kore revela saber de tudo e o confronta. Foram mais de 14 “irmãs” que vieram antes dela e a que viveu mais antes dela, viveu apenas 4 anos. Ele diz ainda que inventou histórias de uma mãe para ela, porque isso parecia tranquilizá-la. Ela o confronta, querendo saber se ele a deixar ter uma vida plena fora do laboratório subterrâneo e se o que ele temia perder era a filha ou o legado. O silêncio dele é eloquente. Ela, então, vai até o quintal sem acionar os filtros e revela que Q lhe deu a cura definitiva. Kore, então, vai embora de casa, deixando Soong ainda mais frustrado e desesperado. Ele é recrutado pela outra vilã da temporada, que vende para ele um futuro em que ele será o “pai da humanidade”. Por fim, novamente tendo sido impedido por Picard e seu grupo, o geneticista tem todos os arquivos de sua pesquisa deletado remotamente

---

¹⁵³ Soong nomeou as filhas com nomes da mitologia grega, os que ficamos sabendo são: Perséfone, Despina, Persefassa, Ártemis, Tália. Nomes relacionados à Perséfone, Deméter e Zeus.

por Kore. Ela, no fim, é recrutada por Wesley Crusher para ser uma viajante¹⁵⁴.

2. Correspondências entre a trama de Kore Soong e o mito de Perséfone

Jornada nas Estrelas (*Star Trek*) já apresentou diversas histórias que, direta ou indiretamente, se inspiraram na cultura clássica de forma geral e em mitos gregos de forma mais específica. Desde nomes ou palavras que remetem à mitologia, a uma “confirmação” de que os deuses gregos eram alienígenas com capacidades sobre-humanas¹⁵⁵ e a releitura do mito de Calipso com roupagem trekker¹⁵⁶. Como podemos ver ao comparar a história resumida acima com o “Hino homérico 2: a Deméter” (MASSI, 2010), não há correspondência direta entre o que temos em *Star Trek: Picard* e o mito de Perséfone. Contudo, é possível correlacionar elementos das duas narrativas, pois a escolha do nome da filha/experimento de Adam Soong não é por acaso.

A referência mais direta é o nome de Kore e falaremos dela ao mencionarmos os demais elementos. Começemos, então, por Adam Soong. Apenas por sua definição como pai de Kore, mesmo antes de saber que ele é o seu criador, já podemos relacioná-lo a Zeus. Durante sua apresentação ao comitê científico, ele mesmo diz “Imagina que eu seja um deus” e aquilo não soa apenas como uma metáfora, mas ao longo da

---

¹⁵⁴ Os viajantes são um grupo que viaja e protege o espaço e o tempo de interferências que mudariam o curso das coisas como deveriam ocorrer. Eles mandam os chamados supervisores para viver em épocas e locais que precisam ter os eventos preservados.

¹⁵⁵ O episódio da segunda temporada da série clássica, *Jornada nas Estrelas*, chamado “Lamento por Adônis” (1967) mostra Apolo como único sobrevivente da raça, mas que após o encontro com a tripulação da Enterprise teria desaparecido. Essa concepção é retomada apenas em 2024 no episódio “Sobre deuses e ângulos”, de *Star Trek: Lower Decks* (2020-2024), em que encontramos uma descendente de Zeus, Ollie, que possui alguns poderes com eletricidade.

¹⁵⁶ O episódio “Calypso” da série *Short Treks* conta a história de um homem a deriva, Craft, dentro de um módulo de fuga, que é resgatado pela USS Discovery num futuro distante ao da série *Star Trek Discovery* (2017-2024). Ele é cuidado e entretido pela IA da nave, Zora, que é um ser senciente e que comanda toda a nave. Por fim, ela o permite ir embora para procurar a esposa e a filha deixadas há mais de dez anos para que combatesse numa guerra. Zora representa Calipso; Craft, Odisseu; a USS Discovery, Ogígia; e o espaço sideral, o mar.

narrativa podemos ver que é assim que ele se vê. Quando a Rainha Borg/Jurati o coopta para trabalhar para ela depois do fracasso em executar as ordens de Q, ela diz que um de seus inventos (além de geneticista, ele é inventor e engenheiro) o catapultaria ao papel de “pai da humanidade” desde que René Picard não empreendesse sua viagem à lua Europa e fizesse determinadas descobertas. Outra maneira de relacioná-lo a Zeus é também pelo fato de o deus ter consentido no rapto de sua filha, ou seja, ele determina e controla o destino da Coré mitológica. Adam aparentemente é o único que pode curar a jovem e, por ela ser um experimento, fica claro que, mesmo encontrando a cura definitiva, ele continuaria controlando a sua vida.

No entanto, outra relação direta que podemos fazer é de Soong com Hades, se tomarmos o Submundo, a terra dos mortos grega, literalmente como um lugar subterrâneo. Afinal, Kore não pode sair do laboratório subterrâneo devido à sua condição genética. No entanto, se nos basearmos em interpretações de que a ida ao Submundo permite a Coré, agora Perséfone, ser soberana de seu próprio reino e, assim, possuir poderes próprios, a relação entre Submundo/laboratório subterrâneo e Adam Soong/Hades não existe. Seria uma relação superficial que não se manteria numa análise aprofundada com interpretações que se fazem dentro da academia.

Por fim, tomando as interpretações trazidas por Paula (2021) a respeito dos quadrinhos *Lore Olympus*, segundo as quais Deméter seria uma mãe controladora superprotegendo a filha e que Perséfone vê em Hades não apenas seu grande amor, mas o meio de sair daquela vida sufocante, poderíamos relacionar Adam Soong a Deméter. Outra forma de relacionar a mãe da Coré mitológica ao pai/criador da trekker é a relação de interdependência entre mãe e filha trazida pela Psicologia do Corpo. Kore depende de Soong para sobreviver, ao passo que Adam Soong depende de Kore para levar adiante o seu legado científico, é um laço que parece que não pode ser desfeito de forma alguma. No mito, esse laço se desfaz parcialmente ao longo do ano, quando Perséfone precisa ficar no Submundo ao lado de Hades, mas o restante do ano volta a ficar com a

mãe. Em *Picard*, esse laço é cortado quando Kore descobre a verdade sobre suas origens e obtém a cura definitiva por meio de Q.

A respeito da semente de romã dada por Hades a Perséfone, podemos relacioná-la à ampola com a cura para a condição genética de Kore. Quando Q oferece a Adam Soong a cura provisória, isso permite que a jovem fique apenas alguns minutos ao ar livre, depois tendo que novamente se proteger no subterrâneo. Mesmo aqui demonstra que o laboratório não é exatamente o equivalente do Submundo, uma vez que Perséfone passa a maior parte do tempo no Olimpo ao lado de Deméter e não ao lado do marido, como Rainha do Submundo. A cura definitiva dada por Q também é uma versão da semente de romã: embora ela esteja “livre”, Kore ainda não tem um propósito de vida e, na Los Angeles de 2024 versão trekker, ela acabaria confinada a um dos santuários.

Se tomarmos a interpretação de que o Submundo na verdade traz a liberdade para Perséfone; e Hades, na verdade, acaba concedendo a ela poderes e a *timé* que ela não possuía enquanto Coré, então podemos associar Hades a Wesley Crusher. O Submundo poderia ser associado às viagens pelo espaço-tempo e ao fato de Kore Soong tornar-se inalcançável por meios normais, enquanto sua *timé* passa a ser a preservação dos principais eventos do espaço-tempo que não podem ser modificados. É a preservação da história, assim como uma das funções dos mitos de forma geral.

CONSIDERAÇÕES FINAIS

Os mitos gregos fazem parte da cultura ocidental há milênios. Se um único texto sem reescrituras conhecidas já passa por várias interpretações possíveis, porque se tem praticamente uma leitura para cada leitor, algo que já foi ouvido, falado e escrito por tantas pessoas ao longo de tanto tempo não seria diferente. Falamos sobre o mito de Perséfone, elencamos algumas readaptações atuais em nossa introdução para depois abordarmos os textos clássicos de Hesíodo (2003) e do “Hino

Homérico 2: a Deméter” (MASSI, 2010), numa espécie de “volta às origens”.

Apresentamos as observações de Carvalho (2019) do hino, em que questiona algumas interpretações mais consagradas para demonstrar que mesmo texto fonte tem outras interpretações. Por exemplo, Dittich e Volpi (2013) apresentam uma interpretação sob o viés da Psicologia do Corpo de que Coré e Deméter tinham uma dependência muito grande uma pela outra, que o rapto trouxe uma nova perspectiva a Perséfone e ela, apesar da nova situação de maior autonomia, ainda mantém certo grau de dependência da mãe, o que é representado pelo tempo que tem que passar com ela. Essa interpretação da relação entre mãe e filha parece relacionar-se com as adaptações feitas em quadrinhos e apresentadas por Paula (2021) em seu TCC, pois mostram uma Deméter controladora e uma Perséfone superprotegida que queria se libertar da mãe. Essa liberdade vem na figura de Hades.

Por fim, apresentamos a trama de Kore Soong em *Star Trek: Picard*. Embora as correlações entre os elementos não sejam tão óbvias, vimos que Adam Soong representa algumas características de Zeus, pai de Coré, presentes no hino e de Deméter, sua mãe, de acordo com adaptações intersemióticas modernas do mito. Aventamos a possibilidade de o Submundo, que seria mais facilmente relacionado ao laboratório subterrâneo na verdade ser o trabalho como viajante, tornando Wesley Crusher o Hades que a liberta da superproteção nem tão bem-intencionada de Adam Soong.

REFERÊNCIAS

BRANDÃO, Junito de Souza. Mitologia grega. 18. ed. Petrópolis: Vozes, 2004. I v.

CARVALHO, Thais R. Perséfone e Hécate: a representação das deusas na poesia grega arcaica. 2019. 134 f. Dissertação (Mestrado em Letras Clássicas) - Faculdade de Filosofia, Letras e Ciências Humanas, Universidade de São Paulo, São Paulo, 2019. Disponível em:

<https://teses.usp.br/teses/disponiveis/8/8143/tde-16082019-133218/en.php> . Acesso em 12 dez 2024.

DITTRICH, Larissa F.; VOLPI, José Henrique. O mito de Perséfone e sua relação com o caráter oral. VOLPI, José Henrique; VOLPI, Sandra Mara (Org.). CONGRESSO BRASILEIRO DE PSICOTERAPIAS CORPORAIS. Curitiba/PR. Centro Reichiano, 2013. Disponível em: https://www.centroreichiano.com.br/artigos/Anais_2013/DITTRICH-Larissa-VOLPI-Jose-Henrique-O-mito-de-Persefone.pdf. Acesso em 11 dez 2024.

HESÍODO. *Teogonia*. Tradução Jaa Torrano. 5ed. São Paulo: Iluminuras, 2003.

MASSI, Maria. L. G. (trad.) Hino Homérico 2: a Deméter. In: RIBEIRO JR, E. A. (ed. org.) *Hinos Homéricos*. Tradução, notas e estudo. São Paulo: Editora da Unesp, 2010, pp. 228-267.

NORGARD, Amy L. Artificial life, divinity, and mythology in Star Trek. *Religion*, Basileia, Suíça, 15 (4), 436, 31 mar 2024, p. 1-22. Disponível em: <https://www.mdpi.com/2077-1444/15/4/436>. Acesso em 10 dez 2024.

PAULA, Camile L. de. *O mito de Perséfone: reescritas, recontos e tradução*. 2021. 68 f. Trabalho de conclusão de curso (Licenciatura em Letras-Português) – Instituto de Estudos da Linguagem, Universidade Estadual de Campinas, Campinas, SP, 2021. Disponível em: <https://repositorio.unicamp.br/acervo/detalhe/1237843>. Acesso em 12 dez 2024.

Ερευνητικές και πρακτικές προσεγγίσεις του γλωσσικού λάθους στη διάδοση της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας: Η διδακτική αξιοποίηση του λάθους στη μάθηση

Smaragda Papadopoulou – Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδος

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μελέτη αυτή εξετάζει τρόπους διδακτικής προσέγγισης των λαθών που γίνονται στην εκμάθηση της ελληνικής από ξένους μαθητές/φοιτητές. Εστιάζουμε στην αξιοποίηση του λάθους στον γραπτό και τον προφορικό λόγο γιατί οι ομιλητές της πρώτης γλώσσας σκέφτονται βασισμένοι στις συντακτικές και γραμματικές δομές και κανόνες της μητρικής τους γλώσσας. Εξηγούμε με ποια γλώσσα ταιριάζει περισσότερο η φύση της ελληνικής και τεχνικές που βοηθούν στην εκμάθηση της Ελληνικής μέσα από αυθόρμητες εκφορές του λόγου σε κάθε επίπεδο ελληνομάθειας. Ο εκπαιδευόμενος δεν πρέπει να φοβάται να μιλάει στη γλώσσα εκμάθησης αλλά να συνειδητοποιεί ότι μέσα από τη λανθασμένη χρήση της γλώσσας και την επανάληψη των φράσεων με τη σωστή έκφραση από τον εκπαιδευτή-δάσκαλο Ελληνικών δημιουργείται ένα κλίμα εμπιστοσύνης που σκοπό έχει το να βγαίνει νόημα στην εκμάθηση της δεύτερης γλώσσας μέσα από το νόημα που προσπαθούμε να βγάλουμε μέσα από τις προτάσεις. Πολιτιστικές και κοινωνικές δράσεις με φυσικούς ομιλητές της γλώσσας στην χώρα εκμάθησης εξυπηρετούν την ταχύτερη και πιο ευχάριστη εκμάθηση της ελληνικής που δένεται με τον πολιτισμό, τις αξίες ενός λαού, τις συνήθειες στον τρόπο ζωής όπως αντικατοπτρίζονται σε μια γλώσσα εκμάθησης. Το ίδιο συμβαίνει και με την εκμάθηση της Ελληνικής με φυσικό τρόπο και κοινωνική αλληλεπίδραση μεταξύ μαθητών αλλά και με τους απλούς ανθρώπους του τόπου που μιλούν ως πρώτη γλώσσα την Ελληνική. Ταξιδεύοντας στην Ελλάδα για να μάθει κανείς Ελληνικά είναι ίσως ο καλύτερος τρόπος βιωματικής εκμάθησης κάθε ξένης γλώσσας στην πραγματική ζωή ενός ανθρώπου.

Λέξεις-κλειδιά: Ελληνική γλώσσα, εκμάθηση, λάθος

RESUMO

O estudo analisa formas de ensinar os erros cometidos na aprendizagem do grego por estudantes estrangeiros. Centramo-nos no uso do erro na linguagem escrita e falada, porque os falantes de uma primeira língua pensam com base nas estruturas e regras sintáticas e gramaticais da sua

língua materna. Explicamos qual a língua com que a natureza do grego mais se aproxima e as técnicas para ajudar a aprender grego através de expressões espontâneas de discurso em cada nível de proficiência. O estudante não deve ter medo de falar na língua que está a aprender, mas deve perceber que, através do uso incorreto da língua e da repetição das frases com a expressão correta pelo professor de grego, é criado um clima de confiança que visa dar sentido à aprendizagem da segunda língua através do significado que tentamos retirar das frases. As atividades culturais e sociais com falantes nativos da língua no país de aprendizagem servem para uma aprendizagem mais rápida e agradável do grego, que está ligada à cultura, aos valores de um povo, aos hábitos de vida refletidos numa língua de aprendizagem. O mesmo acontece com a aprendizagem do grego de uma forma natural e a interação social entre os estudantes e as pessoas comuns do país que falam grego como primeira língua. Viajar para a Grécia para aprender grego é provavelmente a melhor forma de aprendizagem experimental de qualquer língua estrangeira na vida real de uma pessoa.

Palavras-chave: Língua grega, aprendizagem, erro

Τα ελληνικά είναι συγγενής σε δυσκολίες γλώσσα με τα Πορτογαλικά, πράγμα που διευκολύνει την εκμάθηση ιδιαίτερα μέσα από τη συλλαβική μέθοδο. Ένας τρόπος εκμάθησης είναι και η αξιοποίηση του λάθους κατά την εκμάθηση της ελληνικής από Πορτογάλους ομιλητές (Παπαδοπούλου 2004).

Προκειμένου να γίνει κατανοητός ο ρόλος του λάθους στη διδακτική και μαθησιακή διαδικασία, παρατηρείται και περιγράφεται η πορεία της διδακτικής διαδικασίας που διέρχεται συνήθως από τέσσερα στάδια. Το πρώτο αποτελείται από τη θέσπιση σκοπού και στόχων, το δεύτερο από την εφαρμογή της κατάλληλης διδακτικής στρατηγικής, το τρίτο από την ίδια τη μάθηση, δηλαδή την τροποποίηση της συμπεριφοράς του μαθητή και το τέταρτο από την αξιολόγηση, που λειτουργεί ανατροφοδοτικά για τη διδακτική και τη μαθησιακή διαδικασία. Ο ρόλος του λάθους του μαθητή μέσα σε όλη αυτή τη διαδικασία είναι πολυδιάστατος: α. Αποτελεί κριτήριο του τρόπου σκέψης και μάθησης του, β. λειτουργεί ανατροφοδοτικά τόσο για το μαθητή όσο και για το δάσκαλο και γ. συμβάλλει στην προσαρμογή της διδακτικής μεθοδολογίας στις ανάγκες του μαθητή. Προκειμένου να διασφαλιστεί, ωστόσο, η τριπλή διάσταση του ρόλου του λάθους χρειάζεται

να συντρέχουν κάποιες προϋποθέσεις: το λάθος πρέπει να διακρίνεται αφενός από την έννοια της δυσκολίας και αφετέρου από την παντελή άγνοια. (Σετάτος 2010, Χατζησαββίδης 2010).

Επίσης, η αντιμετώπιση των λαθών των μαθητών πρέπει να διαφοροποιείται ανάλογα με το είδος τους. Το λάθος πρέπει κατά τη γνώμη μας να αποποινικοποιηθεί και να αξιοποιηθεί στη μαθησιακή διαδικασία. Για το λόγο αυτό έχει γίνει προσπάθεια: α. Να επιδειχθούν τρόποι με τους οποίους τα λάθη αυτά να μπορούν να εντοπιστούν από τον εκπαιδευτικό και β. με στόχο τη σωστή προφορά της γλώσσας για επικοινωνιακούς λόγους, να προταθούν μέθοδοι με την εφαρμογή των οποίων ο εκπαιδευτικός μπορεί να παρέμβει στο εκάστοτε πρόβλημα άρθρωσης και να συμβάλει αποφασιστικά στην αντιμετώπισή του (Paradouroulou M. 2010).

Τα κύρια γνωρίσματα της διαγλώσσας που αναπτύσσουν οι παλιννοστούντες και αλλοδαποί μαθητές της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας όπως εντοπίστηκαν και εξετάστηκαν σε έρευνες (Μοσχονάς 2003), ήταν τα εξής:

Υπεργενίκευση γραμματικών κανόνων της νέας ελληνικής και τάση για απλοποιημένη σύνταξη, Είναι σαφής η προτίμηση των εκπαιδευόμενων στον παρατακτικό τρόπο σύνδεσης των προτάσεων, την αποφυγή της παθητικής σύνταξης με τη χρήση περιφράσεων, την τάση για αποφυγή της χρήσης των πλάγιων πτώσεων (ιδιαίτερως της γενικής), την τάση για αποφυγή της χρήσης των αδύνατων τύπων των προσωπικών αντωνυμιών και την προτίμηση για χρήση συγκεκριμένων περιφραστικών τύπων που αποσκοπούν στην αποφυγή λάθους.

Σε άλλη μελέτη (Horrocks 2006).) εξετάζεται ο ρόλος των άρθρων και των αόριστων αντωνυμιών στην αναφορά στο πλαίσιο της κατάκτησης της γλώσσας από παιδιά γλωσσικών μειονοτήτων. Παρουσιάζονται ερευνητικά δεδομένα τα οποία προσφέρουν πλαίσιο συγκρότησης καθολικών και ειδικών χαρακτηριστικών της διαγλώσσας. Οι προτάσεις διδακτικής αξιοποίησης εμπειρικών δεδομένων μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τον δάσκαλο-ειδικό ερευνητή ώστε να αξιοποιηθούν επικοινωνιακές διαδράσεις των μαθητών του. Η μέθοδος αυτή βασίζεται στο συστηματικό τρόπο με τον οποίο ο δάσκαλος-ερευνητής εκμαιεύει συγκεκριμένα γλωσσικά στοιχεία

κατά τη διάρκεια μιας επικοινωνιακής διαδικασίας –παιχνιδιού στην τάξη. Στόχος του δασκάλου στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι να εκμειεύσει στοιχεία πάνω στα σημεία που οι ομιλητές κάνουν τα πιο συχνά λάθη στη χρήση της γλώσσας. Χρησιμοποιείται η μέθοδος της καταγραφής συνομιλιών με μαγνητόφωνο και της μετέπειτα διαγνωστικής ανάλυσης (Jackson, & Back 2011). Κατά τη διάρκεια των διαλόγων μεταξύ των συμμετεχόντων ο εκπαιδευτής αποσύρεται και μένουν μόνοι. Σύμφωνα με το προτεινόμενο επικοινωνιακό παιχνίδι «Spot» δίνονται σε κάθε ζεύγος εκπαιδευόμενων δυο εικόνες σε ζευγάρια. Η μέθοδος έχει χρησιμοποιηθεί στο εξωτερικό για εκμάθηση πολλών γλωσσών και την αποφυγή λαθών αλλά μπορεί ασφαλώς να μεταφερθεί από άποψη στρατηγικών στην σχολική τάξη (<https://www.spotonlearning.eu/cases-backgrounds/27.htm>). Οι δύο μαθητές κάθονται αντικριστά, ο καθένας διαλέγει μια από τις δύο εικόνες και την κρατά με τρόπο που δεν επιτρέπει στον συμμαθητή να τη δει. Γνωρίζουν και οι δύο ότι οι εικόνες έχουν κάποια κοινά στοιχεία και ότι πρέπει να βρουν με τις κατάλληλες ερωτοαπαντήσεις τα κοινά στοιχεία και τις διαφορές των δύο εικόνων. Ο δάσκαλος-ερευνητής ασχολείται στη συνέχεια με την καταγραμμένη σε μαγνητόφωνο συνομιλία, για να διαγνώσει ποια γλωσσικά και επικοινωνιακά φαινόμενα χρειάζεται να ενισχυθούν κατά τη διδακτική διαδικασία, (Τσιτσανούδη 2013).

Σε έρευνες για παιδιά (Καβούρη, 2001) με σκοπό τη διάγνωση της αναγνωστικής συμπεριφοράς και των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στην εκμάθηση γλώσσας και ειδικότερα στην ανάγνωση οι παλιννοστούντες και αλλοδαποί μαθητές του ελληνικού δημοτικού σχολείου χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος ανάλυσης των λεγόμενων άστοχων ενδείξεων (Miscue Analysis). Η μέθοδος αυτή αναζητά τις αποδεκτές και μη αποδεκτές στρατηγικές που χρησιμοποιούν τα παιδιά, όταν διαβάζουν. Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 209 μαθητές της Γ', Δ', Ε' και ΣΤ' τάξης δεκατεσσάρων δημοτικών σχολείων της Αττικής. Το 78% των μαθητών ήταν αλλοδαποί και 21,8% παλιννοστούντες. Και οι δύο ομάδες μαθητών είχαν δύο τουλάχιστον σχολικά έτη παρακολούθησης και παραμονής στην Ελλάδα και βρίσκονταν στο 2ο επίπεδο κατοχής της ελληνικής γλώσσας. Ελάχιστοι από αυτούς είχαν παρακολουθήσει κάποιο φροντιστηριακό τμήμα ή τμήμα υποδοχής στο σχολείο τους. Τα παιδιά ελέγχθηκαν για το επίπεδο γλωσσομάθειας

σύμφωνα με τα Διαγνωστικά Κριτήρια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Ελλάδος (όταν ακόμη λειτουργούσε στη χώρα από το επίσημο κράτος ως φορέας του Ελληνικού Υπουργείου Παιδείας). Τα κείμενα μέσα από τα οποία εφαρμόστηκε η μέθοδος προέρχονταν από βιβλία που δεν είχαν διδαχθεί τα παιδιά, ήταν επιλεγμένα σύμφωνα με την ηλικία των παιδιών, το επίπεδο αναγνωσιμότητας των κειμένων, την αναγνωστική ικανότητα και τα πολιτιστικά κριτήρια κοινωνικού υπόβαθρου των εκπαιδευόμενων ώστε να είναι οικείο το περιεχόμενο σε ιδεολογικό πλαίσιο. Το κάθε παιδί διάβασε το κείμενο που είχε επιλεγεί. Αρχικά η ανάγνωση των παιδιών βιντεοσκοπήθηκε, για να σημειωθούν στο φωτοτυπημένο κείμενο οι αποκλίσεις που παρουσιάστηκαν από το αρχικό κείμενο. Αργότερα οι σημειώσεις αυτές γίνονταν ταυτόχρονα με την ανάγνωση των παιδιών. Στο τέλος κάθε ανάγνωσης έγιναν ερωτήσεις κατανόησης του κειμένου, καταγράφηκαν οι άστοχες ενδείξεις και ταξινομήθηκαν. Η έρευνα κατέληξε στα εξής συμπεράσματα: α. όσον αφορά τις φωνητικά αποδεκτές, περίπου αποδεκτές και μη αποδεκτές άστοχες ενδείξεις οι μαθητές της Γ' τάξης (παλιννοστούντες και αλλοδαποί) χρησιμοποίησαν περισσότερες φωνητικά άστοχες ενδείξεις από τα μεγαλύτερα παιδιά, γεγονός που μπορεί να οφείλεται στη μη εκμάθηση της δομής της δικής τους πρώτης-μητρικής γλώσσας, β. όσον αφορά τις συντακτικά λανθασμένες ενδείξεις, τόσο οι παλιννοστούντες όσο και οι αλλοδαποί μαθητές χρησιμοποίησαν περισσότερες συντακτικά αποδεκτές στρατηγικές στις δύο μικρότερες τάξεις παρά στις δύο μεγαλύτερες, γεγονός που ίσως οφείλεται στο ότι ήρθαν στην Ελλάδα σε μικρότερη ηλικία από τα μεγαλύτερα παιδιά και γι' αυτό κατανόησαν πιο εύκολα τη συντακτική δομή της γλώσσας, γ. όσον αφορά τις συντακτικές και νοηματικά άστοχες ενδείξεις παρατηρήθηκε ότι κυριότερες αποδεκτές στρατηγικές όλων των παιδιών ήταν ο δισταγμός, η επανάληψη και η αυτοδιόρθωση. Τα αποτελέσματα γενικά έδειξαν ότι τα «λάθη» των εκπαιδευόμενων δεν είναι πάντοτε λάθη, αλλά θετικές στρατηγικές που χρησιμοποιούν, επηρεασμένα από τη δική τους γλώσσα αλλά και την ελληνική, προκειμένου να διαβάσουν και να κατανοήσουν (Ιορδανίδου 2013).

Σε άλλη έρευνα (Agathopoulou, E., Papadopoulou, D., & Sismanidou, I. 2012) για την κατάκτηση του πτωτικού χαρακτηρισμού της

νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας βλέπουμε χρήσιμα στοιχεία για τη γλωσσική διδασκαλία των πτώσεων όπως , επίσης, και τη χρήση των ρημάτων. Οι ερευνητικές υποθέσεις αφορούν τη χρήση των πτώσεων στην Ελληνική και των διάφορων συνδυασμών των όρων της πρότασης από τους εκπαιδευόμενους . Ερευνάται ως συνήθως αν κάποιες πτώσεις εμφανίζονται πιο συχνά από άλλες, αν οι τύποι σε ονομαστική υπερτερούν αριθμητικά και αν ο συνδυασμός Y-P-A είναι ο συχνότερος στην παραγωγή των μαθητών. Γίνεται επίσης προσπάθεια να εξηγηθεί πού οφείλονται τα λάθη των μαθητών. Τα συμπεράσματα καταλήγουν στο ότι υπάρχουν κάποια στάδια στην πορεία κατάκτησης του πωτικού χαρακτηρισμού, με αρχική υπεργενίκευση των τύπων σε ονομαστική. Στη μεταβατική φάση οι τύποι σε ονομαστική εξακολουθούν να υπεργενικεύονται σε μικρότερο βαθμό και μόνο κατά την προφορική παραγωγή. Στην τρίτη φάση συχνότεροι είναι οι τύποι σε αιτιατική. Ο ισχυρισμός της χρήσης του συνδυασμού Y-P-A δεν επαληθεύεται πλήρως, ώστε να καταλήξουμε σε συμπεράσματα. Όμως η εκμάθηση πρέπει κατά τη γνώμη μας να εστιάζει σε αυτή τη δυσκολία της φύσης της ελληνικής γλώσσας, (Benati & Lee2008).

Τέλος, γίνεται αναφορά στους παράγοντες που επηρεάζουν τη γλωσσική παραγωγή γραπτού και προφορικού λόγου των μαθητών. Αυτοί είναι: α. η γνώση των λεξικών στοιχείων, γνώση η οποία όταν είναι ανεπαρκής οδηγεί τους μαθητές σε εσφαλμένες υπεργενικεύσεις και λάθη παραγωγής και β. η αυτοματοποίηση της διαδικασίας λεξικής ανάκλησης από το νοητικό λεξικό. Όταν το πέρασμα από το στάδιο της λεξικής πρόσβασης σε αυτό της λεξικής ανάλυσης είναι αργό, έρχονται στην επιφάνεια οι default τύποι του νοητικού λεξικού και ο ρόλος της αφήγησης και του γλωσσικού παιχνιδιού ρόλων αποδεικνύονται σημαντικές τεχνικές ως νέα τάση στη γλωσσική εκμάθηση χωρίς λάθη (Μοσχονάς 2006, Mattheoudakis, M., K. Dvorakova & K. Lang 2007).

Το φωνολογικό επίπεδο της γραμματικής εξετάζει την ποιότητα των "ήχων" μιας γλώσσας, τη διαφοροποιητική τους αξία και το βαθμό συνδυαστικότητάς τους. Στη συνέχεια χρήσιμο είναι να εξετάζουμε τους διορθωτικούς μηχανισμούς (repair strategies) που χρησιμοποιούνται στην πραγμάτωση των φωνημάτων της ελληνικής, όταν αυτά παράγονται τόσο ως

απλά τεμάχια όσο και ως μέλη συμφωνικών συμπλεγμάτων. Απαιτείται έμφαση σε συγκεκριμένα γλωσσικά φαινόμενα αποκοπής συμφωνικών τεμαχίων στην εισαγωγή ή στην έξοδο συλλαβών (deletion of onset / coda segments), απλοποίησης συμπλεγμάτων (cluster simplification), επένθεσης/ανάπτυξης συμφώνων και φωνηέντων (epenthesis/insertion), συνίζησης φωνηέντων (coalescence) και συγχώνευσης συμφώνων (fusion), μετάθεσης και αντικατάστασης τεμαχίων (metathesis, substitution) και συμφωνικής και φωνηεντικής αρμονίας (consonant and vowel harmony:(Bauman-Waengler 2012, Bernthal, Bankson, & Flipsen, 2013) Επιπροσθέτως, ενδιαφέρον παρουσιάζει σε ποια θέση μέσα στη λέξη, αρχή, μέση ή τέλος, οι μηχανισμοί αυτοί είναι περισσότερο ισχυροί, δεδομένου ότι τα άκρα των λέξεων και οι τονισμένες συλλαβές έχουν την τάση να εμφανίζονται ως ιδιαίτερα ισχυρά συστατικά λέξεων, και συνήθως δεν υπόκεινται στις παραπάνω φωνολογικές διαδικασίες.

Επίσης, απαραίτητως στην οργάνωση της διδασκαλίας θα πρέπει να προσεγγίσουμε το αν, το γιατί και το βαθμό στον οποίο η μητρική γλώσσα παίζει κάποιο ρόλο στην εκμάθηση της δεύτερης γλώσσας. Άμεσα συνδεδεμένη είναι και η μελέτη της διαγλώσσας (interlanguage), δηλαδή της ενδιάμεσης γλώσσας που διέπεται από στοιχεία τόσο της μητρικής όσο και της υπό εκμάθηση γλώσσας και διευκολύνει την εκμάθηση της γραμματικής της γλώσσας-στόχου, (Τσοκαλίδου 2017, Selinker 1992).

Ο καθηγητής γλωσσολογίας Ναπολέον Μήτσης (2007) δηλώνει ως άκρως σημαντική στην εκμάθηση της ελληνικής ως ξένης γλώσσας την ακρόαση: Η ακρόαση ανήκει στην κατηγορία των λεγομένων δεξιοτήτων πρόσληψης και μέσω αυτής ο ομιλητής εσωτερικεύει γλωσσική πληροφορία η οποία του είναι απαραίτητη τόσο για να κατανοεί, όσο επίσης και για να παράγει λόγο. Γενικά η σύγχρονη επιστημονική αντίληψη θεωρεί ότι η ακρόαση είναι πολύ ευρύτερη από τη δεξιότητα της ομιλίας, γεγονός που κατά την άποψη πολλών ερευνητών συνιστά ένα επιπλέον καθολικό χαρακτηριστικό της γλώσσας.(Vandergrift,&Baker 2015). Ως τομέας της γλωσσικής διδασκαλίας η ακρόαση και ο προφορικός λόγος, μέχρι το πρόσφατο παρελθόν, γνώρισε μια συστηματική υποβάθμιση και μάλιστα όχι μόνο στο πλαίσιο της παραδοσιακής διδασκαλίας, η οποία έτσι κι αλλιώς έδινε βαρύτητα μόνο στο γραπτό λόγο, αλλά και σε νεότερες

διδασκτικές μεθόδους. Η στροφή στην ανάπτυξη της δεξιότητας της ακρόασης σημειώνεται στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980, όταν δύο νέες μεθοδολογικές προσεγγίσεις, η ολική φυσική αντίδραση (total physical response) στα 1977 και η φυσική προσέγγιση (natural approach) στα 1983 τόνισαν τη σπουδαιότητα και τον πρωταρχικό ρόλο της ακρόασης στην εκμάθηση των ξένων γλωσσών, επισημαίνοντας, καθεμιά από τη δική της σκοπιά, ότι οι μαθητές, για αρκετό χρονικό διάστημα, θα πρέπει μόνο να δέχονται γλωσσικά ερεθίσματα, να εσωτερικεύουν δηλαδή τη γλώσσα, χωρίς να μιλούν οι ίδιοι. Όταν οι μαθητές θα έχουν οικειοποιηθεί την απαραίτητη ποσότητα γλωσσικής ύλης, θα αισθανθούν την ανάγκη να μιλήσουν, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τους φυσικούς ομιλητές (Richards & Rodgers 2001). Βέβαια, κατά τη διάρκεια της εικοσαετίας που πέρασε, νέα δεδομένα ήρθαν να προστεθούν και η αντίληψη για την ακρόαση έχει μεταβληθεί, ιδιαίτερα μετά την εμφάνιση και διάδοση της επικοινωνιακής προσέγγισης (Marsh, 1998). Σήμερα λοιπόν μια από τις βασικές επιδιώξεις τους μαθήματος της ελληνικής ως ξένης/δεύτερης γλώσσας είναι να καταστήσει τους μαθητές επαρκείς και αυτόνομους ακροατές. Προκύπτει για τους διδάσκοντες μια σειρά ερωτημάτων: α. Ποια είναι η φύση της ακρόασης; β. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της φυσιολογικής/αυθεντικής ακρόασης και ποιοι είναι οι παράγοντες που την καθιστούν ενδιαφέρουσα; γ. Είναι πράγματι η ακρόαση στον τομέα της δεύτερης ή ξένης γλώσσας μια πολύ δύσκολη διαδικασία; δ. Πώς θα μπορούσε η ακρόαση, ως διδακτική διαδικασία, να προσλάβει τα χαρακτηριστικά της αυθεντικής και να καταστεί ενδιαφέρουσα για τους μαθητές; ε. Υπάρχουν στρατηγικές ακρόασης; Ποιες είναι αυτές και πώς πρέπει να χρησιμοποιούνται από τους μαθητές; στ. υπάρχουν διδακτικές αρχές που θα μπορούσαν να καταστήσουν τη διδασκαλία αποτελεσματική και ταυτόχρονα οικονομική και ποιες είναι αυτές;

REFERENCES- BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αϊδίνης, Αθ. (2010) Ορθογραφία, Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός. (In Greek)

- Agathopoulou, E., Papadopoulou, D., & Sismanidou, I. (2012). Determiners in adult L2 Greek: what they tell us about the learnability of uninterpretable features. In Z. Gavriilidou, A. Efthymiou, E. Thomadaki & P. Kambakis-Vougiouklis (Eds.), Selected papers of the 10th International Conference on Greek Linguistics (pp. 103-113). Komotini/Greece: Democritus University of Thrace. In: http://www.icgl.gr/files/English/1.Agathopoulou_et_al_10ICGL_pp.103-113.pdf
- Bauman-Waengler, J. A. (2012). Articulatory and phonological impairments. New York, NY: Pearson Higher Education.
- Bernthal, J., Bankson, N. W., & Flipsen, P., Jr. (2013). Articulation and phonological disorders. New York, NY: Pearson Higher Education.
- Benati, A., & Lee, J. (2008). Grammar acquisition and processing instruction: secondary and cumulative effects. Clevedon: Multilingual Matters.
- Ιορδανίδου, Α. (2013) Είναι λάθος ή δεν είναι; Αθήνα. Μεταίχμιο. (In Greek)
- Καβούρη, Π, (2001) Όταν οι παλιννοστούντες και αλλοδαποί μαθητές μας κατανοούν την ελληνική γλώσσα και κάνουν λάθη: Μια εμπειρική έρευνα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Στο Μάθηση και διδασκαλία της ελληνικής ως μητρικής και ως δεύτερης γλώσσας τ.Β., επιμ. Βάμβουκας Μ. & Χατζηδάκη Α Αθήνα. Ατραπός: 308-314. (In Greek)
- Mattheoudakis, M., K. Dvorakova & K. Lang (2007). Story-based language teaching: an experimental study on the implementation of a module in three European countries. In M. Nikolov, J. Mihaljevic Djigunovic, M. Mattheoudakis, G. Lundberg & T. Flanagan (eds) Teaching Modern Languages to Young Learners: teachers, curricula and materials, Graz: European Centre for Modern Languages, Council of Europe Publishing, 59-76.
- Μήτσης, Ν. (2007) (Επιμ.) Η διδασκαλία της γλώσσας. Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός [In Greek].
- Μοσχονάς, Σ. Α. (2003). Πριν από τη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας. Στο Σύγχρονες τάσεις στην ελληνική γλωσσολογία: Μελέτες αφιερωμένες στην Ειρήνη Φιλιππάκη –Warburton, επιμ. Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού & Αθήνα: Πατάκης, 87-107.

Μοσχονάς, Σ. (2006). Τα ελληνικά ως ξένη γλώσσα: Γραμματική οργάνωση της μάθησης και της διδασκαλίας. *Journal of Applied Linguistics*, 22, 37-88.

Horrocks, G.(2006). Ελληνικά: Η ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της. Αθήνα: Εστία, (μτφρ. Του Μ.Σταύρου & Μ. Τζεβελέκου του *Greek: A history of the language and its speakers*. 1997. London & New York:Longman.

Papadopoulou, M. (2010). Literacy and Multiliteracies in Early Childhood Education: some comments on the Greek Curriculum. In M. Paramithiotou & C. Angelaki (eds.). *Proceedings of the European Regional Conference of OMEP “Current Issues in Preschool Education in Europe: Shaping the Future”*, (pp. 416-423). Syros Island: OMEP.

Παπαδοπούλου, Σμ. (2004). Η Μάθηση της Ορθογραφίας. Αθήνα. Μεταίχμιο.(In Greek)

Richards, J. C.& Rodgers, Th.S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching* (2nd ed.). Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Selinker, L. (1992). *Rediscovering interlanguage*. London. Longman.

Σετάτος, Μ.(2010). Κρυφοί κανόνες στην κοινή νεοελληνική Στο: *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 30: 541-559. (In Greek)

Τσιτσανούδη Ν.(Επιμ) (2013) *Γλώσσα και σύγχρονη (πρωτο)σχολική εκπαίδευση. Συλλογικός τόμος Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός*.(In Greek)

Τσοκαλίδου, Π. (2017).*SiDaYes, Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός*.(In Greek)

Χατζησαββίδης, Σ. (2010).Έαναγράφοντας σήμερα μια σχολική γραμματική με βάση τη Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής) του Μανόλη Τριανταφυλλίδη (1941).

Στο: *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 30,: 678-689. (In Greek)

Vandergrift,L.&S.Baker (2015). *Learner Variables in Second Language Listening Comprehension: An Exploratory Path Analysis*, *Language Learning a Journal of research and language Studies* olume 65, Issue 2, June 2015 : 390–416.

Marsh, V.(1998) "Total Physical Response Storytelling: A Communicative Approach to Language Learning" Learning Languages, v 4 n1 p24-28 Fall 1998. V Marsh - TPRS Publications Inc - ERIC EJ586008.

Jackson, V. & A.L. Back,(2011). Teaching Communication Skills Using Role-Play: An Experience-Based Guide for Educators Journal of Palliative Medicine , 2011 Jun;
14(6): 775–780._